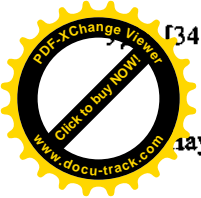

Академія правових наук України
Науково-дослідний інститут
приватного права і підприємництва

Саракун І. Б.

**Здійснення корпоративних прав
учасниками (засновниками)
господарських товариств
(цивільно-правовий аспект)**

Київ
2009

Рекомендовано до друку на засіданні вченої ради
науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва
АПрН України (протокол № 9 від 28 жовтня 2009 р.)

Рецензенти:

Володимир Васильович Луць

доктор юридичних наук, професор, академік Академії правових наук Украї-
ни, заслужений діяч науки і техніки України

Інна Валентинівна Спасибо-Фатсева

доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент
Академії правових наук України

**Саракун І. Б. Здійснення корпоративних прав учасниками (засновника-
ми) господарських товариств (цивільно-правовий аспект):** Монографія. –
К.: НДІ приватного права і підприємництва АПрН України, 2009. –156 с.
ISBN 978-966-7509-65-1

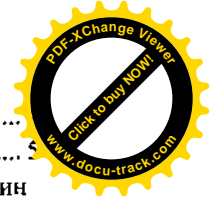
Монографію присвячено вивченню особливостей здійснення корпора-
тивних прав учасниками (засновниками) господарських товариств в Україні.
У дослідженні аналізуються поняття та юридична природа корпоративних
відносин і корпоративних прав; ґрунтовно досліджуються форми (способи)
їх здійснення; питання щодо меж та обмежень, зловживання корпоративни-
ми правами, а також розпорядження ними.

Книга розрахована на наукових та науково-педагогічних працівників
вищих навчальних закладів і наукових установ, студентів, аспірантів та док-
торантів юридичного напрямку, практичних працівників судових, правоохо-
ронних та правозастосовних органів.

ISBN 978-966-7509-65-1

© Саракун І. Б., 2009

© Науково-дослідний інститут при-
ватного права і підприємництва
АПрН України, 2009

Вступ.....	5
Розділ 1. Загальна характеристика корпоративних правовідносин	5
1.1. Поняття та юридична природа корпоративних правовідносин і корпоративних прав	5
1.2. Суб'єкти корпоративних правовідносин.....	20
1.3. Класифікація корпоративних прав.....	27
Розділ 2. Способи та межі здійснення корпоративних прав.....	32
2.1. Поняття й види способів здійснення корпоративних прав.....	32
2.1.1. Право учасників брати участь в управлінні товариством.....	44
2.1.2. Здійснення права на одержання частини прибутку (дивідендів) товариства.....	62
2.1.3. Право учасника одержувати інформацію про діяльність товариства	70
2.1.4. Право на вихід із товариства в установленому порядку.....	80
2.1.5. Право на одержання частки активів при ліквідації товариства	86
2.2. Межі та обмеження при здійсненні корпоративних прав.....	91
2.3. Зловживання корпоративним правом та його наслідки.....	98
2.4. Виконання корпоративних обов'язків.....	103
Розділ 3. Цивільно-правові форми розпорядження корпоративними правами.....	108
3.1. Купівля-продаж корпоративних прав.....	111
3.2. Застава корпоративних прав.....	118
3.3. Відчуження корпоративних прав за договором міни (бартеру) корпоративних прав	125
3.4. Дарування корпоративних прав	128
3.5. Спадкування корпоративних прав	131
Висновки	137
Список використаної літератури.....	143

становлення і розвиток ринкових відносин в Україні обумовили виникнення на початку 90-х років минулого сторіччя нових видів юридичних осіб із корпоративним устроєм – підприємницьких товариств. На сьогодні вони стали однією з найпоширеніших організаційно-правових форм в Україні.

З часу прийняття Закону України «Про господарські товариства» (від 19 вересня 1991р.) в регулюванні корпоративних відносин нагромадилось чимало спірних, невирішених проблем, особливо у зв'язку з розбіжностями та суперечностями, викликаними неузгодженістю норм Цивільного, Господарського кодексів України та Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» (від 15 травня 2003 р.). Як зазначає О. Р. Кібенко «сучасне корпоративне право України являє собою заплутаний та суперечливий конгломерат нормативних приписів, результатом яких є відсутність визначеності практично у будь-якій сфері регулювання».¹ Не відзначається послідовністю й господарська та судова практика в застосуванні норм корпоративного законодавства, що в цілому негативно позначається на захисті корпоративних прав та інтересів самих товариств та їх учасників.

З'ясування питання щодо здійснення корпоративних прав учасниками (засновниками) господарських товариств залишається необхідним з огляду на динамічний розвиток законодавства, що регулює корпоративні відносини. Потреба його відповідного переосмислення зумовлена суттєвими змінами та доповненнями до деяких законодавчих актів України щодо визначення підсудності справ з питань приватизації та корпоративних спорів, а також набранням чинності Закону України «Про акціонерні товариства» (від 17 вересня 2008 р.), який ще більше ускладнює ситуацію із нормативно-правовим забезпеченням корпоративних відносин.

Водночас різне тлумачення теоретичних положень корпоративного права породжує неоднозначний підхід до вказаного предмета. Ще й досі ведуться дискусії між господарниками та цивілістами щодо визнання корпоративного права цивільно-правовим інститутом, щодо моменту виникнення корпоративних прав, їх об'єкта та об'єкта корпоративних правовідносин тощо.

Здійснення корпоративних прав учасниками (засновниками) господарських товариств часто супроводжується різноманітними зловживаннями і порушеннями. Суттєвого значення щодо їх уникнення набувають положення чинного законодавства та внутрішньокорпоративні норми. Важливим етапом дослідження є використання позитивного зарубіжного досвіду при внесенні пропозицій до нормативно-правових актів, які забезпечують реалізацію корпоративних прав учасниками.

Отже, автор у цій монографії висловлює власну точку зору щодо актуальних питань, які виникають у зв'язку із здійсненням корпоративних прав та виконанням обов'язків.

¹ Кібенко О. Р. Європейське корпоративне право на етапі фундаментальної реформи: перспективи використання європейського законодавчого досвіду у правовому полі України. Серія: «Юридичний радник». – Х.: Страйд, 2005. – С. 423.

РОЗДІЛ I

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КОРПОРАТИВНИХ ПРАВОВІДНОСИН

1.1. Поняття та юридична природа корпоративних правовідносин і корпоративних прав

При дослідженні поняття та юридичної природи корпоративних правовідносин і корпоративних прав необхідно звернутися до законодавства, теорії та судової практики, що сформувалися у зв'язку з появою цих понять і застосуванням терміна «корпоративні права». Не менш важливим етапом дослідження є встановлення об'єкта та моменту набуття корпоративних прав, виявлення характерних ознак корпоративних прав учасників господарських товариств.

Слід звернути увагу, що в цьому дослідженні йдеться лише про господарські товариства. Інші види юридичних осіб приватного права не розглядаються. Проте поняття корпорацій у континентальній системі права включає в себе значно ширше коло юридичних осіб. Це господарські об'єднання, концерни, асоціації, холдинги, виробничі та споживчі кооперативи тощо.

Щодо визначення корпоративних відносин, то вперше на законодавчому рівні воно регламентоване ч. 3 ст. 167 Господарського кодексу України (далі – ГК)¹ і введене в дію Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визначення підсудності справ з питань приватизації та корпоративних спорів» від 15. 02. 2006 р. Відповідно до цього нормативно-правового акта під корпоративними відносинами маються на увазі відносини, що виникають, змінюються та припиняються щодо корпоративних прав.²

Згідно з зазначеним Законом до компетенції господарських судів віднесено справи, що виникають з господарських відносин, у спорах між господарським товариством та його учасником (засновником, акціонером), у тому числі учасником, який вибув, а також між учасниками (засновниками, акціонерами) господарських товариств, що пов'язані зі створенням, діяльністю, управлінням та припиненням діяльності цього товариства, крім трудових спорів.

Своє бачення корпоративних відносин висловлює і президія Вишого господарського суду України у рекомендаціях «Про практику застосування законодавства у розгляді справ, що виникають з корпоративних відносин» від

¹ Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. №436-IV // Вісник Верховної Ради України. — 2003. — № 18—22. — Ст.144.

² Закон України. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визначення підсудності справ з питань приватизації та корпоративних спорів» від 15. 02. 2006 р №483-V // Віломості Верховної Ради України. — 2007. — № 9 — Ст. 77.

28.12.2007 р. №04-5/14 (далі – Рекомендації).¹ У Рекомендаціях, зокрема, йдеться про такі: до корпоративних належать спори за позовами учасників (акціонерів) господарських товариств про визнання недійсними правочинів, укладених товариством, якщо позивач обґрунтовує позовні вимоги порушенням його корпоративних прав або інтересів; спори про визнання недійсними рішень про виключення учасника з товариства, а також спори, пов'язані з визначенням та стягненням вартості частки майна товариства, належної до сплати учаснику, який виїшов (вибув) з товариства; спори між учасниками (акціонерами) господарського товариства з приводу створення, припинення та управління його діяльністю. Оскільки установчі документи господарського товариства затверджуються під час створення товариства, подаються для державної реєстрації товариства та в подальшому регулюють відносини з приводу управління господарським товариством, спори за позовами учасників товариства про визнання недійсними установчих документів товариства або їх частини, змін до них належать до корпоративних і вирішуються господарськими судами за місцезнаходженням відповідних господарських товариств (пп. 1.2. – 1.4.).

В юридичній літературі правову природу корпоративних відносин розглядають з таких підходів:

- 1) *речово-правового* (Н. Н. Пахомова);²
- 2) *зобов'язально-правового* (П. В. Степанов³, О. О. Красавчиков⁴, А. Ю. Синенко⁵, О. Д. Крупчан,⁶ О. В. Щербина);⁷
- 3) *майново-організаційного (змішаного)* (С. С. Алексєєв⁸, В. І. Борисова⁹);

¹ Рекомендації президії Вищого господарського суду України «Про практику застосування законодавства у розгляді справ, що виникають з корпоративних відносин» від 28.12.2007 №04-5/14. // Режим доступу: www.scourt.gov.ua/clients.

² Пахомова Н. Н. Основы теории корпоративных правоотношений / Пахомова Н.Н. – Екатеринбург: «Налоги и финансовое право», 2004. – 208 с. – С. 54.

³ Степанов П. В. Корпоративные отношения в коммерческих организациях как составная часть предмета гражданского права: автореф. дис. на соиск. ученой степени канд. юрид. наук. — 1999. — С.13.

⁴ Красавчиков О. А. Организационные гражданско-правовые отношения / О. А. Красавчиков // Англология уральской цивилистики — М.: Статут, 2001.

⁵ Синенко А. Ю. Эмиссия корпоративных ценных бумаг: правовое регулирование, теория и практика / Ю. А. Синенко. — М.: Статут, 2002.

⁶ Корпоративне право в Україні: становлення та розвиток: зб. наук. праць за матеріалами міжрегіон. наук.-практ. конф., Івано-Франківськ, 26–27 вересня 2003 р. / Відп. ред. О. Д. Крупчан. — К.: НДІ Приватного права і підприємництва АПРІ України, 2004. — 428 с. — С.17.

⁷ Щербина О. В. Правове становище акціонерів за законодавством України / О. В. Щербина. — К.: Юрінком Інтер, 2001. — 160 с.

⁸ Алексєєв С. С. Предмет советского социалистического гражданского права / С. С. Алексєєв. — Учен. труды Свердловского юридического института: Т. 1. — Свердловск, 1959. — С.72.

⁹ Борисова В. І. До чинників, що характеризують цивільне право України як галузь приватного права. - С.110 – 111.

4) *корпоративно-правового* (І. В. Спаси́бо-Фатєєва¹).

На нашу думку, правову природу корпоративних відносин слід вважати їх окремою місці у предметі цивільно-правового регулювання поряд із речовими та зобов'язальними відносинами. Адже майнові відносини виділяються за ознакою об'єкта, а організаційні – за ознакою змісту, тобто диференціація відносин на зазначені види здійснюється за різними критеріями.² Проте не слід забувати й про вагоме місце немайнових відносин. Погоджуючись із І. В. Спаси́бо-Фатєєвою, вони відіграють важливу роль у предметі регулювання корпоративного права.³ Зокрема, учасник товариства не зможе реалізувати своє право на участь у загальних зборах (зборах учасників) без надання товариством інформації (немайнове право) про час і місце їх проведення. Внаслідок цього він не зможе взяти участі у розподілі прибутку товариства тощо. Відповідно до наведеного прикладу характер корпоративних відносин слід розглядати у сукупності: як майнові, немайнові та організаційні відносини. Виключення немайнових відносин унеможливить реалізацію організаційних; виключення організаційних – реалізацію майнових. У цьому й виявляється специфіка предмета корпоративного права.

За юридичним змістом цивільні правовідносини поділяються на абсолютні і відносні. В абсолютних правовідносинах носію суб'єктивного права протистойть невизначена кількість зобов'язаних осіб.⁴ Прикладом того, що корпоративні відносини є абсолютними, може слугувати те, що господарське товариство є власником майна, переданого учасниками для формування статутного капіталу. Водночас праву власника майна відповідає обов'язок усіх суб'єктів корпоративних відносин разом і кожного з них окремо не перешкоджати товариству в здійсненні його повноважень. У відносних правовідносинах уповноваженому суб'єкту протистойть один чи декілька конкретно визначених зобов'язаних осіб.⁵ Зокрема, учасник акціонерного товариства має право на одержання оголошених дивідендів, а товариство має зобов'язання щодо їх виплати. Вважаємо, що корпоративні відносини можна охарактеризувати як такі, що поєднують у собі ознаки як абсолютних, так і відносних правовідносин.

При встановленні правової природи корпоративних відносин погляди науковців зосереджуються на питаннях про цивільно- та господарсько-правову природу

¹ Корпоративне управління: монографія / І. Спаси́бо-Фатєєва, О. Кібенко, В. Борисова; за ред. проф. І. Спаси́бо-Фатєєвої. – Х.: Право, 2007. – 500 с. – С.217 – 219.

² Алексєєв С. С. Там само.

³ Спаси́бо-Фатєєва І.В. Там само – С.213.

⁴ Цивільне право України: підручник у 3 т. / [За ред. Є. О. Харитонов; А. І. Дрішлюка]. — Одеса: Юридична література. — 2005. — Кн. 1. — С.37.

⁵ Цивільне право України: підручник у 3-х т. / [За ред. Є. О. Харитонов; А. І. Дрішлюка]. — Одеса: Юридична література. — 2005. — Кн. 1. — С.38.

правовідносин.¹ Чи не найголовнішим аргументом прихильників господарсько-правової природи корпоративних відносин є те, що організаційні відносини вступлять до предмета регулювання господарського права (ст. 3 ГК України). Але цей суттєвий аргумент не може бути основним і безспірним.

З цього приводу дискусійним є визначення корпоративних правовідносин як таких відносин, які виникають у процесі створення, функціонування та припинення господарських товариств за участю безпосередніх (засновники, учасники, саме товариство, його органи) та опосередкованих учасників (кредитори, споживачі, наймані працівники, облігаціонери товариства, територіальна громада, держава в особі уповноважених органів) і забезпечують збалансовану реалізацію інтересів зазначених осіб.² Таке широке окреслення автором корпоративних відносин викликає сумнів, бо призводить до визнання корпоративними будь-яких відносин (цивільних, адміністративних, фінансових тощо), в яких хоча б одним учасником є корпоративне утворення. Хіба змінюється, наприклад, характер договірної зв'язку з поставки товарів від того, що покупцем у ньому виявилось господарське товариство (а не якийсь інший суб'єкт), яке заборгувало перед постачальником (кредитором) за одержані товари?

Виокремлення в предметі цивільного права організаційних відносин уперше було проведено О. О. Красавчиковим. Під організаційними відносинами автор розумів зв'язки, в які вступають рівні суб'єкти з метою впорядкування своїх основних майнових або немайнових відносин. Їх об'єктом є певна діяльність з метою створення умов для виникнення, виконання або припинення основних відносин. Наприклад, виконанню договору передують діяльність майбутніх сторін з вироблення і погодження його умов. Організаційний характер має процедура перетворення повного товариства в товариство з обмеженою відповідальністю. У наведених прикладах організаційні (процедурні) зв'язки відіграють обслуговуючу роль, але це не виключає вироблення специфічних підходів до їх регламентації.³ Включення О. О. Красавчиковим до складу ци-

¹ Здійснення та захист корпоративних прав в Україні (цивільно-правові аспекти): монографія / [Луць В.В., Васильєва В.А., Кобецька Н.Р., Калаур І.Р., Кашина О.В., Саракун І.Б.]; за заг. ред. В. В. Луця — Тернопіль: Підручники і посібники, 2007. — 320 с. — С.25; Пахомова Н. Н. Основы теории корпоративных отношений (правовой аспект) / Пахомова Н. Н. — Екатеринбург. Налоги и финансовое право, 2004. — 208 с. — С.51; Винник О. М. Теоретичні аспекти правового забезпечення реалізації публічних і приватних інтересів в господарських товариствах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук.: спец. 12.00.04 / О. М. Винник. — К., 2004. — 32 с. — С.20; Щербина В. С. Правова природа корпоративних відносин / В. С. Щербина // Українське комерційне право. — 2006. — № 7. — С.14.

² Винник О. М. Теоретичні аспекти правового забезпечення реалізації публічних і приватних інтересів в господарських товариствах / Винник О. М. — К.: 2004. — 32 с. — С.20.

³ Красавчиков О. А. Гражданские организационно-правовые отношения / О. А. Красавчиков // Советское государство и право. — 1966. — № 10. — С.50 — 77; там само С.8 — 9.

вільно-правових відносин організаційних відносин, в тому числі й організаційних передумов (правостворюючих), було підтримано й іншими вченими. Зокрема, В. І. Борисова правильно висловлюється, що послідовно здійсненні стадії створення юридичної особи є організаційними відносинами з формуванням цивільної правоздатності. Кожна стадія створення юридичної особи складається з взаємопов'язаних послідовних елементів, які також можна назвати організаційними відносинами на мікрорівні. Одні елементи створення юридичної особи обов'язкові для конкретної стадії, інші можна охарактеризувати як факультативні або альтернативні. Вони легко «монтуються» з різними стадіями створення юридичної особи.¹

І. В. Спасибо-Фатєєва, будучи прихильником цивільно-правової природи корпоративних відносин, наводить свою аргументацію щодо заперечення існування їх господарсько-правової природи. Автор відзначає, що: «Господарсько-правовими відносинами згідно зі ст. 1 ГК є відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання. Різновиди господарсько-правових відносин передбачено у ч. 4 — 7 ст. 3 ГК, хоча там вони названі «сферами» цих відносин: це господарсько-виробничі, організаційно-господарські та внутрішньогосподарські відносини. Якщо проаналізувати всі зазначені в них відносини, то можна дійти висновку про те, що серед них немає корпоративних. Так, як корпоративні не можуть виступати відносини в господарсько-виробничій сфері, котрі в ч. 5 ст. 3 розуміються як такі, що виникають між суб'єктами господарювання при безпосередньому здійсненні господарської діяльності. Здавалося б, більше підходять до цього відносини в організаційно-господарській сфері, але вони за ч. 6 ст. 3 ГК розуміються як такі, що складаються між суб'єктами господарювання та суб'єктами організаційно-господарських повноважень у процесі управління господарською діяльністю. Навряд чи це визначення підходить до відносин з управління в товариствах, порядку формування його органів та відносин зі створення товариств, продажу та придбання його акцій тощо. І, безумовно, не підходить до корпоративних їх бачення як таких, що складаються у внутрішньогосподарській сфері, якими в ч. 7 ст.3 ГК визначено відносини між структурними підрозділами суб'єкта господарювання з його структурними підрозділами»². Із такими міркуваннями важко не погодитись. Говорити про господарсько-правову природу корпоративних правовідносин лише тому, що в ГК України корпоративним правам і корпоративним правовідносинам присвячено один розділ не зовсім коректно.

¹ Борисова В. І. До чинників, що характеризують цивільне право України як галузь приватного права. — С.55 — 58. — С.11.

² Спасибо-Фатєєва І., Кібенко О., Борисова В. Корпоративне управління / Спасибо-Фатєєва І. — Х.: Право, 2007. — 500 с. — С.198 — 199.

Відстоюючи цивільно-правову природу відносин, що розглядаються, зазначається, що на основних положеннях цивільного (суб'єктивного) права будуються юридичні поняття корпоративного права. До них належать межі, обмеження та зловживання правом при здійсненні корпоративних прав, суб'єкти корпоративних правовідносин, положення про договір повного товариства, засновницький договір тощо. Для регулювання корпоративних відносин застосовуються цивільно-правові методи. Для корпоративного права особливого значення набувають норми ст. 2 ЦК України, яка регламентує статус учасників цивільних правовідносин, які за певних обставин (тією мірою, якою вони виступають (можуть виступати) учасниками (засновниками) господарських товариств) можуть бути і суб'єктами корпоративних правовідносин. У корпоративних правовідносинах статус суб'єкта визначається сукупністю його прав і обов'язків. Між суб'єктами – носіями прав і обов'язків виникає зв'язок через ці права і обов'язки, який називається правовідношенням. ЦК України регламентує порядок створення, діяльності і припинення підприємницьких товариств як юридичних осіб приватного права та права і обов'язки їх учасників тощо. Таким чином, у результаті врегулювання нормами права ця група суспільних відносин набуває форми цивільних правовідносин.

Діяльність суб'єктів корпоративних правовідносин обмежена межами суб'єктивних корпоративних прав і обов'язків. Як і будь-яка інша діяльність суб'єктів корпоративних відносин, в результаті якої виникають, здійснюються та припиняються корпоративні права та обов'язки, не може бути безпредметною. *Предметом регулювання корпоративного права є майнові, немайнові та організаційні відносини, які складаються між учасником (засновником) і товариством та між самими учасниками (засновниками) щодо набуття, здійснення та припинення корпоративних прав.*

Щодо виділення у згаданому визначенні суб'єктів корпоративних відносин, то авторська позиція відображає їх поняття у вузькому розумінні, що в цілому знаходить свій вираз у межах проведеного дослідження. Водночас, усвідомлюючи існування широкого розуміння корпоративних відносин, очевидним є те, що із ним можуть не погодитися деякі науковці. Зокрема, В. М. Кравчук окрім вже означених суб'єктів, виділяючи корпоративні відносини за суб'єктами, відносить до них відносини між учасниками та третіми особами (зокрема, відносини за договорами щодо часток в статутному капіталі, щодо спадкування та переходу часток до правонаступників) та відносини між товариством та третіми особами (щодо вступу до товариства нових учасників, щодо звернення стягнення на частину майна товариства пропорційно його частці в статутному капіталі, щодо виплати вартості частини майна товариства).¹ Таким чином, автор включає до корпоративних

¹ Кравчук В. М. Припинення корпоративних правовідносин у господарських товариствах: монографія. – Львів: Край, 2009. – 464 с. – С. 20.

в тому числі цивільні відносини із розпорядження та спадкування (правовідносини), чим окреслює їх широке розуміння. Проте і ця позиція не є беззаперечною. Адже у такий спосіб до корпоративних можна віднести досить широке коло правовідносин, пов'язаних із так званими третіми особами.

В основі корпоративного правовідношення лежать участь суб'єктів в організаційно-правових утвореннях, що володіють ознаками юридичних осіб, зокрема господарських товариств, змістом яких є так звані корпоративні права, які виникають на підставі цілої низки юридичних фактів. Власне, сама діяльність учасників корпоративних правовідносин зводиться до реалізації ними корпоративних прав.

Розглядаючи специфічну характеристику об'єкта, слід розмежовувати його як «об'єкт правовідношення», під яким, зазвичай, розуміють спрямовані дії суб'єктів і «об'єкта цивільних прав». У теорії цивільного права об'єктом корпоративних відносин вважається те, з приводу чого виникає і здійснюється діяльність його учасників у межах суб'єктивних цивільних прав та обов'язків.¹ *Відповідно, об'єктом корпоративного правовідношення можна вважати дії суб'єктів корпоративних відносин, спрямовані на набуття та здійснення корпоративних прав.*

У свою чергу, до об'єктів цивільних прав відносять речі, результати робіт і послуг, а також майнові права, які (останні) ЦК України вперше відніс до переліку об'єктів цивільних прав. Саме в процесі набуття та виникнення права власності (майнових прав) на ці об'єкти зумовлюється і належність низки корпоративних прав засновникам (учасникам) господарських товариств.

Посвідчувальний характер матеріалізованої форми корпоративних прав виявляється у різноманітних правових формах: акція, частка у статутному фонді товариства, вклад, запис у державному реєстрі тощо. Форма чи зовнішній вираз суб'єктивного корпоративного права не впливає на їх правову природу та зміст. З тією чи іншою формою корпоративного права пов'язують процедурні питання їх реєстрації, фіксації та переходу від одного суб'єкта до іншого (наприклад, порядок відчуження часток і акцій є різним).²

За ЦК України акція або частка (майнове право) є об'єктом цивільного обороту. Автори монографії «Здійснення та захист корпоративних прав в Україні (цивільно-правовий аспект)», підтримуючи думку В. А. Васильєвої, вважають, що «корпоративні права можуть виступати самостійним об'єктом цивільного обороту і заслуговують на окреме місце серед переліку об'єктів цивільних прав». І. В. Спасибо-Фатєєва з цього приводу висловлюється, що об'єктом від-

¹ Иоффе О. С. Советское гражданское право / Иоффе О. С. — М.: Юридическая литература, 1967. — С. 89.

² Здійснення та захист корпоративних прав в Україні (цивільно-правові аспекти): монографія / [Луць В. В., Васильєва В. А., Кобецька Н. Р., Калаур І. Р., Кашина О. В., Саракун І. Б.]; за заг. ред. В. В. Луць — Тернопіль: Підручники і посібники, 2007. — 320 с.

чування виступає акція або частка, а корпоративні права переходять до іншої особи внаслідок їх придбання. У будь-якому випадку обидві позиції є достатньо юридично обґрунтованими, цікавими і підкріпленими практикою застосування як одного (частка, акція), так і іншого (корпоративні права) погляду.

Проблема визначення об'єкта пов'язана також із встановленням моменту набуття корпоративних прав. Тут слід вказати на нову для законодавця ситуацію, закріплену в положенні Закону України «Про акціонерні товариства» від 17.09.2008 р.¹, де йдеться, що «до реєстрації звіту про результати розміщення акцій засновник має всі права, що засвідчуються акціями, крім права їх відчужувати та обтяжувати зобов'язаннями» (ч. 3 ст. 11 ЗУАТ). Визнання ним права засновників на корпоративні права (майнові, організаційні) без права власності на акції (щоправда, із обмеженнями щодо розпорядження ними) також підкреслює доцільність існування корпоративного права як самостійного об'єкта. Можна навести ще одне положення, що свідчить про наявність прав без об'єкта власності: визначення корпоративних відносин у ч. 3 ст. 167 ГК, за яким корпоративні відносини – це відносини щодо виникнення, зміни та припинення корпоративних прав. Тобто вказується на існування певних відносин, спрямованих на виникнення корпоративних прав. При створенні товариства такі відносини регулюються засновницьким договором, що визначає права та обов'язки засновників щодо створення цього товариства, проведення установчих зборів, затвердження статуту тощо.

Говорити про те, що особі не належать корпоративні права на тій підставі, що відсутній посвідчувальний документ, немає підстав. Адже, наприклад, акція бездокументарної форми існування або частка у статутному фонді можуть існувати і без свого зовнішнього виразу (не завжди видається свідоцтво учаснику; чи якщо мова йде про виписку з рахунку в цінних паперах) і при цьому не йдеться про відсутність корпоративних прав в учасника. Ці документи не є такими, що самі собі становлять цінність і відчуживши які особа може набути права власності чи корпоративні права учасника товариства. Виписка із рахунку у цінних паперах чи свідоцтво учасника можуть поновитися у випадку втрати цих документів. Проте право власності на корпоративні права такий учасник не втрачає. Він знову може звернутися до відповідних осіб за поновленням цих документів. І лише тоді, коли акціонер (учасник інших видів товариств), на підставі відповідних юридичних фактів (наприклад, внесення змін на рахунку власника у зберігача), свідомо (виявить волю) здійснить всі дії, необхідні для відчуження корпоративних прав (у тому числі права власності на акцію чи права на частку), він втрачить право на відповідний об'єкт власності і на корпоративні права.

¹ Відомості Верховної Ради України Р, 2008, № 50 – 51. – Ст.384 // Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=514-17.

Висвітлимо ще одну ситуацію, ускладнену невизнанням корпоративних прав самостійним об'єктом. Особа набуває права власності на частку, належним чином відображено у відповідному договорі. Учасники зафіксували можливість участі цієї особи у товаристві. Чи може вона реалізовувати корпоративні права ще до моменту внесення змін до державного реєстру? Якщо цей об'єкт визнати на законодавчому рівні, то, гадаємо, що так. Адже визначальним у цьому висновку є факт укладення правочину та виявлення волі на вступ особи до товариства іншими його учасниками. Тому недоцільно позбавляти таку особу, зокрема, участі у зборах учасників товариства. З іншого боку, – підтвердження статусу учасника та своїх повноважень у суді – виявиться неможливим. Міркуючи над шляхами вирішення подібних проблем, В. М. Кравчук пропонує скасувати вимогу про включення прізвищ (найменувань) учасників до статуту товариства. Внесення змін до державного реєстру в частині складу учасників, на його думку, повинно відбуватися на підставі документів, які свідчать про перехід частки або припинення участі (договір, заява, свідоцтво про смерть, судове рішення тощо), без внесення змін до статуту. Тоді не буде потреби вносити зміни до статуту у разі зміни складу учасників. Доказом статусу учасника буде довідка з Єдиного державного реєстру.¹ Така цікава думка автора заслуговує на її підтримку в теорії, але наскільки це буде втілюватися на практиці – сказати складно. Адже для цього, зокрема, необхідно буде внести відповідні зміни до законодавства; запровадити наявність відповідних посад; постане також питання про те, що учаснику кожного разу для підтвердження своїх повноважень доведеться звертатися до компетентного органу (виділяючи для цього певний час); оплачувати йому зазначені послуги тощо. Все це потребує глибокого теоретичного осмислення, а також розробки практичних методів впровадження.

Нагальними є проблеми, пов'язані з розпорядженням корпоративними правами: купівлею-продажем, міною, даруванням, спадкуванням тощо. Щодо законодавства, то склалася ситуація, за якої законодавець, хоча й не виділяє такого об'єкта (у ст. 177 ЦК), все ж має на увазі його існування, що проглядається через зазначені вище положення нормативних актів. Із цього випливає, що не лише посвідчення права власності на цей специфічний об'єкт (його зовнішній вираз) є основним і визначальним для володіння ним, а сама приналежність корпоративних прав та можливість їх реалізації, що передбачається їх змістом, є головною цінністю для його володільця (учасника засновника). Водночас приналежність (право власності), зокрема права на частку в статутному фонді, вимагає її підтвердження відповідним документом.

¹ Кравчук В. М. Перехід корпоративних прав до іншої особи // Матеріали Всеукраїнського науково-практичного семінару «Вдосконалення правового регулювання корпоративних відносин в сучасних умовах». – Івано-Франківськ, 2009 р. (25 – 26 вересня).

Відчуження корпоративних прав здійснюється відповідно до ЦК України, а також на підставі законів, що регулюють діяльність господарських товариств різних видів. Сам порядок відчуження корпоративних прав потребує подальшого наукового аналізу і буде предметом нашого дослідження.

Момент виникнення права власності на цей об'єкт впливає на можливість здійснення та захисту корпоративних прав (зокрема, права участі в товаристві). Залежно від підстав його набуття в теорії виділяють первісні (при створенні товариства, внаслідок придбання акцій нової емісії тощо) та похідні (які випливають з цивільно-правових договорів чи внаслідок правонаступництва (спадкування)) способи набуття права власності. При первісних способах набуття корпоративні права виникають з моменту їх повної оплати. У разі часткової оплати корпоративні права виникають в оплаченій частині. При похідних способах набуття корпоративних прав вони виникають з моменту, визначеного договором, а якщо такий момент не визначений, то з моменту його укладення.¹ Це загальне правило потребує певних уточнень. Зокрема, щодо різних юридичних фактів: 1) для приналежності особі статусу учасника товариства слід внести зміни до Держреєстру та статуту; 2) корпоративні права можуть виникати з моменту, визначеного договором, проте для права участі у товаристві потрібна згода (рішення) інших учасників товариства, а в протилежному випадку йому виплачується вартість частки; при цьому підтвердження повноважень учасника без відповідних змін у документах буде неможливе; 3) при первісних способах набуття корпоративні права можуть виникати із засновницького договору (ПТ і КТ, він може укладатися й між засновниками АТ – ч. 3 ст. 9 ЗУАТ) та статуту (ТОВ, ТДВ), але для права участі необхідним є реєстрація господарського товариства.

Ідеальним варіантом на сьогодні (без існування такого об'єкта, як корпоративні права) є максимальний збіг моменту прийняття рішення про прийняття учасника до товариства, нотаріального посвідчення договору про відчуження та внесення змін до Реєстру.

Розмежувавши поняття «об'єкт права» та «об'єкт правовідношення», перейдемо до юридичних фактів, на підставі яких виникають корпоративні відносини. Адже створення будь-якої юридичної особи приватного права – це багатостадійний процес, котрий охоплює як фактичні дії засновників (розробка установчих документів, створення статутного капіталу тощо) і держави в особі певних органів (перевірка дій засновників тощо), так і юридичні дії зазначених осіб.² Зазначимо, що, крім розробки документів, засно-

¹ Кравчук В. М. Корпоративне право. Науково-практичний коментар законодавства та судової практики / В. М. Кравчук. — К.: Істина, 2005. — 720 с. — С. 264 – 265.

² Борисова В. До проблеми створення юридичних осіб / Вісник АПРн України. — 2001. — №2 (29). — С.86 –87.

вники ще укладають засновницький договір чи затверджують установчі документи. Вважасмо, що дії засновників по створенню товариства, які випливають із його установчих документів, слід відносити до корпоративних правовідносин.

Порівняно із чинним законодавством, зокрема, ч. 4 та ч. 6 ст. 81 ГК України, ЗУАТ присвятив Розділ II заснуванню акціонерного товариства і передбачив, крім можливості укладання засновницького договору, розміщення акцій (приватного, публічного), установчих зборів і державної реєстрації товариства (як у наведеній статті ГК), а також послідовні етапи створення акціонерного товариства. Відповідно до ч. 5 ст. 9 це: 1) прийняття зборами засновників рішення про створення АТ та про закрите (приватне) розміщення акцій; 2) подання заяви та всіх необхідних документів на реєстрацію випуску акцій до ДКЦПФР; 3) реєстрація ДКЦПФР випуску акцій та видання тимчасового свідоцтва про реєстрацію випуску акцій; 4) присвоєння акціям міжнародного ідентифікаційного номера цінних паперів; 5) укладення з депозитарієм цінних паперів договору про обслуговування емісії акцій або з реєстратором іменних цінних паперів договору про ведення реєстру власників іменних цінних паперів; 6) закрите (приватне) розміщення акцій серед засновників товариства; 7) оплата засновниками повної номінальної вартості акцій; 8) затвердження установчими зборами товариства результатів закритого (приватного) розміщення акцій серед засновників товариства, затвердження статуту товариства, а також прийняття інших рішень, передбачених законом; 9) реєстрація товариства та його статуту в органах державної реєстрації; 10) подання ДКЦПФР звіту про результати закритого (приватного) розміщення акцій; 11) реєстрація ДКЦПФР звіту про результати закритого (приватного) розміщення акцій; 12) отримання свідоцтва про державну реєстрацію випуску акцій; 13) видача засновникам товариства документів, що підтверджують право власності на акції.

Основні етапи утворення господарських товариств найповніше врегульовані щодо акціонерних товариств. Щодо інших видів господарських товариств, то до моменту державної реєстрації ТОВ і ТДВ його учасники повинні: 1) сплатити не менше, ніж 50 % суми своїх вкладів; 2) здійснити оцінку цих вкладів; 3) скликати установчі збори тощо. Щодо створення ПТ і КТ, то можна виділити такі етапи: 1) укладення засновницького договору, у якому зазначаються відомості про розмір та склад складеного капіталу товариства; розмір та порядок зміни часток кожного із учасників у складеному капіталі; розмір, склад та строки внесення ними вкладів. Відносно вкладників КТ у засновницькому договорі вказується ще й сукупний розмір вкладів вкладників; 2) внесення вкладниками не менше 25 % суми до державної реєстрації (ч. 3 ст. 80 Закону України «Про господарські товариства»); 3) оцінка майна і майнових прав, яка визначається в засновницькому договорі ПТ і КТ тощо. Отож, порядок створення ПТ і КТ цілком визначається в законі та засновницькому договорі.

реєстрація господарського товариства (чи укладення установчого договору для товариства з обмеженою відповідальністю) є завершальним юридичним фактом, на підставі якого виникає корпоративне право. При цьому слід мати на увазі, що йдеться про правовий зв'язок, який виникає між засновниками (учасниками) господарського товариства та самим господарським товариством як похідним суб'єктом. Реєстрація підприємницького товариства для виникнення корпоративних правовідносин є безумовним фактом. В іншому випадку може йтися про спільну діяльність у будь-якій сфері, а такі відносини лежать поза межами регулювання корпоративного права.¹

Згідно зі ст.11 Закону України «Про акціонерні товариства» оплата вартості акцій, що розміщуються під час заснування АТ, може здійснюватися грошима або майном, майновими і немайновими правами, що мають оцінку, цінними паперами (крім боргових емісійних цінних паперів, емітентом яких є засновник, та векселів).

Відповідно до чинного законодавства, що визначає перелік вкладів до статутного (складеного) капіталу товариства (ч. 1 ст. 13 Закону України «Про господарські товариства»; ч. 1 ст. 86 ГК України; ч. 2 ст. 115 ЦК України, ст.177 ЦК), та на підставі літературних джерел можна дійти висновку, що, за загальним правилом, як вклад для формування статутного (складеного) капіталу можуть використовуватися майнові чи інші права за умови, що вони мають грошову оцінку, можуть бути відображені на балансі товариства, відчужувані і щодо них не існує законодавчих обмежень.

Підтримуючи думку В. А. Васильєвої, корпоративне правовідношення виникає в результаті реалізації суб'єктами цивільних відносин засновницького права – права на створення юридичних осіб. Корпоративним правом у цивільно-правовому розумінні можна вважати «...правовий зв'язок, який виникає між засновником (учасником) юридичної особи (господарського товариства) та новоствореним суб'єктом в результаті реалізації засновницького права. Цей правовий зв'язок є визначальним і виступає стрижнем усієї низки суб'єктивних корпоративних прав, якими наділяються сторони правовідношення. Вони розкриваються через поняття змісту корпоративного правовідношення»².

У науковій літературі існують різні думки і щодо самого визначення поняття «корпоративне право». Так, Т. В. Кашанина вважає, що корпоративне право – це система внутрішніх організаційних правил певної організації, яка заснована на членстві та об'єднанні капіталів³. Іншими словами, вона окрес-

¹ Здійснення та захист корпоративних прав в Україні (цивільно-правові аспекти): монографія / [Луць В. В., Васильєва В. А., Кобецька Н. Р., Калаур І. Р., Кашанина О. В., Саракун І. Б.]; за заг. ред. В. В. Луця — Тернопіль: Підручники і посібники, 2007. — 320 с. — С.286.

² Васильєва В. А. Корпоративне право в Україні: становлення та розвиток / Крупчан О. Д. — Івано-Франківськ, 2004. — 428 с. — С.41.

³ Кашанина Т. В. Хозяйственные товарищества и общества: правовое регулирование внутрифирменной деятельности. — М.: Изд. Гр. НОРМА-ИНФРА, 1995г. — С.18.

лювала об'єктивне корпоративне право лише нормативними актами, ймає сама корпорація і які стають обов'язковими для її учасників. На думку Н. Ю. Круглової, корпоративне право – це сукупність локальних нормативних актів даної організації. Слід зазначити, що такі норми поведінки регламентують внутрішнє «життя» організації, вони є управлінськими і більшою мірою побудовані на загальнодержавних нормативних актах, в тому числі нормах публічно-правового характеру, які не можуть бути змінені з волі засновників. Подібну позицію займає Н. Круглова, яка визначає об'єктивне корпоративне право як систему правил організації діяльності і правил поведінки, розроблених на підприємстві (в організації), що виражають погоджену волю власника майна і колективу, які керуються цими правилами.¹ Іноді такий підхід авторів є дещо суперечливим, оскільки не окреслює кола корпоративних відносин і ототожнює об'єктивне право із системою норм, розроблених у межах певного товариства.

На думку Н. С. Глусь, корпоративне право в об'єктивному розумінні «є сукупністю правових норм, які регулюють і охороняють цивільні й інші відносини, що виникають між акціонером, учасником і самою корпорацією, а також між самими учасниками та акціонерами з приводу реалізації їх права власності на акцію чи права власності на частку в статутному фонді»².

В. А. Васильєва вважає, що в об'єктивному розумінні корпоративне право визначається як «...система юридичних норм, що регулює певну групу суспільних відносин, яка виникає у зв'язку із реалізацією суб'єктами цивільних правовідносин права бути засновниками (учасниками) юридичних осіб. Право об'єктивне – це сукупність санкціонованих державою правил поведінки. Ці норми існують і встановлюються за волею держави»³. Зазначені правила поведінки встановлюються не лише з волі держави, й з волі самих учасників (засновників), ґрунтуються на законодавстві та відображені у внутрішньокорпоративних актах.

Тож, виходячи із окремих визначень, автори пропонують вважати корпоративне право системою трудових, фінансово-правових, адміністративно-правових і цивільно-правових норм.

Корпоративне право, як цивільно-правова підгалузь, регулюється комплексними галузями законодавства та внутрішньокорпоративними нормами. При цьому, як правильно зазначає І. В. Спасибо-Фатєєва: «В такому розумінні охарактеризувати корпоративне право і знайти йому місце в системі права і законодавства важко, бо воно бачиться як утворення в цивільному праві, а його посл-

¹ Круглова Н. Ю. Хозяйственное право. / Круглова Н. Ю. — М., 1997. — С.203.

² Глусь Н. С. Корпоративне право: поняття, основні ознаки та особливості захисту / Глусь Н.С. — К., 2000. — С.27.

³ Васильєва В. А. Щодо питання про поняття корпоративного права / Правове регулювання корпоративних відносин в Україні. — Львів, 2003. — 120 с. — С.8 – 10.

сть із суміжними галузями права приводить до висновку про його комплексність. До того ж воно містить різнорівневе регулювання: законодавчий рівень і локальний ускладнюють цю систему норм. Крім того, відокремлені значених відносин, названих корпоративними, уже відбулося з виникнення комплексу нормативно-правових актів, що їх регулюють»¹.

При визначенні об'єктивного корпоративного права, насамперед, слід врахувати наведене у ч. 3 ст. 167 ГК поняття корпоративних правовідносин. На нашу думку позитивне корпоративне право в об'єктивному розумінні можна визначити як систему юридичних норм, що регулюють майнові, немайнові² й організаційні відносини між учасниками (засновниками) та товариством і між самими учасниками (засновниками), які складаються щодо набуття, здійснення та притинення корпоративних прав. Об'єктивне корпоративне право – це сукупність санкціонованих державою та самим учасниками правил поведінки. Ці норми засновані виключно на законі та встановлені у внутрішніх документах товариства (статутних, позастатутних).

Як вважає П. М. Рабінович, суб'єктивне юридичне право особи – це закріплена в юридичних нормах можливість її певної поведінки, спрямована на здійснення відповідних прав людини. Кожне право є суб'єктивним настільки, наскільки воно характеризує певні можливості (свободи), які належать саме суб'єкту (людині або іншому учаснику суспільного життя), а отже, залежить від нього, від його свідомості, принаймні щодо їх використання.³ Під поняттям корпоративного права в суб'єктивному значенні ми розуміємо певні можливості (сукупність майнових, немайнових та організаційних прав) учасників корпорації, що виникають на підставі членства у ній. Тому ми підтримуємо думку дослідників, які характеризують його: 1) як право осіб вступати в об'єднання, створюючи тим самим нового суб'єкта права; 2) як право особи, яке впливає з її членства (участі) у тій чи іншій корпорації.⁴ Всі інші суб'єктивні права учасника, що впливають із його участі у господарському товаристві, є похідними і розкриваються через поняття змісту корпоративного права.

Стаття 116 ЦК України закріпила права учасників господарських товариств а саме: 1) брати участь в управлінні товариством у порядку, визначеному в уста-

¹ Спасибо-Фатсева І. Див. Там само. Корпоративне управління. – С.172 – 173.

² Варто уточнити, що немайнових відносин на стадії створення товариства ще не існує тут йдеться лише про майнові та більшою мірою організаційні відносини між засновниками, тому в узагальненому визначенні обов'язково слід врахувати таку поправку.

³ Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. / Рабінович П. М. — К. Атіка, 2001. – С.75, 79.

⁴ Кибенко Е. Р. Корпоративное право Украины: учебное пособие. / Кибенко Е. Р. — Харьков: «Эспада», 2001. — 288 с. – С.32 – 36; Луць В. В. Акціонерне право: навчальний посібник / Луць В. В., Сивий Р. Б., Яворська О. С.; за заг. ред. В. В. Луць, О. Д. Крупчана. — К.: Концерн «Видавничий Дім» «Ін Юрс», 2004. – 256 с. – С. 13.

новчому документі, крім випадків, встановлених законом; 2) брати участь у поділі прибутку товариства і одержувати його частину (дивіденди) у встановленому порядку з товариства; 4) здійснити відчуження частки (часток) статутному (складеному) капіталі товариства, цінних паперів, що засвідчують членство в товаристві, у порядку, встановленому законом; 5) одержувати інформацію про діяльність товариства у порядку, встановленому установчим документом. Частина 2 цієї статті встановила, що учасники господарського товариства можуть також мати й інші права, встановлені установчим документом товариства та законом. На відміну від ЦК, у ГК корпоративним правам присвячується окрема глава і наводиться зміст корпоративних прав – це права особи, частка якої визначається у статутному фонді (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами (ч. 1 ст. 167 ГК). Щодо положень ЦК України, то досить прикро, що, замість узагальненого визначення корпоративних прав, він містить лише регулювання прав учасників господарського товариства (ст. 116 ЦК), зміст яких, по суті, розкривається через такі ж складові.

В Законі України «Про акціонерні товариства» наведено подібний перелік прав акціонерів. Щоправда, розмежовано права акціонерів – власників простих акцій та права акціонерів – власників привілейованих акцій (у розділі 5). Окрім того, визначається перелік переважних прав акціонерів (детальніше див. п. 1.3).

Реалізуючи свої корпоративні права, учасники впливають на формування волі товариства. Прямо чи опосередковано їх здійснення спрямовано на задоволення майнових інтересів учасників. Тому їх слід вважати майновими правами, а допоміжна роль організаційних та немайнових (немайнових – авт.) прав зводиться до мети набуття і здійснення корпоративних прав.¹ Отже, специфіка корпоративного права полягає у тому, що воно складається з цілої низки прав, кожне з яких можна назвати корпоративним.

Виходячи з переліку корпоративних прав учасників (засновників) господарських товариств, слід виділити їх такі характерні ознаки: 1) закріплюються у законодавстві та локальних нормах; 2) набуваються первісним способом (безпосередньо від господарського товариства) або похідним (внаслідок розпорядження ними); 3) виражають відносини між учасником (засновником) та товариством, а також між самими учасниками (засновниками) товариства; 4)

¹ Корпоративне право в Україні: становлення та розвиток: зб. наук. праць за матеріалами міжрегіон. наук.-практ. конф., Івано-Франківськ, 26–27 вересня 2003 р. / Відп. ред. О. Д. Крупчана. — К.: НДІ приватного права і підприємництва АПРН України, 2004. — 428 с. – С. 44.

...йновий, немайновий або організаційний характер, тобто передбачають право на дивіденди, на інформацію, на участь в управлінні тощо; ...ні з опосередкованим правом на майно господарського товариства при його ліквідації. Фактично, основною специфічною ознакою, що відрізняє корпоративні права від цивільних суб'єктивних прав, є те, між якими суб'єктами складаються корпоративні відносини (див. п. 3 наведених ознак).

1.2. Суб'єкти корпоративних правовідносин

При встановленні суб'єктів корпоративних відносин, перш за все, слід враховувати вимоги ЦК України до учасників цивільних відносин. Відповідно до ст. 2 ЦК ними можуть бути фізичні та юридичні особи, держава України, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права. Ці суб'єкти також повинні володіти цивільною правоздатністю.

Слід зазначити, що в ЦК України взагалі не застосовується поняття «засновник», а відповідно до ст. 114 ЦК учасником господарського товариства може бути фізична або юридична особа. У ГК України – взагалі відсутнє визначення цих понять.

Згідно зі ст. 3 Закону України «Про господарські товариства» засновниками та учасниками товариства можуть бути підприємства, установи, організації, а також громадяни, крім випадків, передбачених законодавчими актами України (дію ч. 2 ст. 3 зупинено у частині права державних підприємств бути засновниками або учасниками господарських товариств згідно з Декретом від 31.12.92 № 24-92). Підприємства, установи та організації, які стали учасниками товариства, не ліквідуються як юридичні особи. Іноземні громадяни, особи без громадянства, іноземні юридичні особи, а також міжнародні організації можуть бути засновниками та учасниками господарських товариств нарівні з громадянами та юридичними особами України, крім випадків, встановлених законодавчими актами України.

До набрання чинності ЦК України створення господарського товариства однією особою дозволялося тільки у процесі корпоратизації та приватизації, а у загальному порядку фізична особа могла стати єдиним засновником юридичної особи не у формі господарського товариства, а у формі приватного чи дочірнього підприємства тощо. Нині учасником господарського товариства може бути як фізична, так і юридична особа, за винятком обмежень, встановлених ч. 2 ст. 141 та ч. 4 ст. 153 ЦК України: а) господарське товариство не може мати єдиним учасником інше господарське товариство, учасником якого є одна особа; б) особа може бути учасником лише одного ТОВ, яке має одного учасника.

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визначення підсудності справ з питань приватизації та корпоративних

спорів» від 15.12.2006 № 483¹ встановлено склад сторін – учасників корпоративного спору, а саме: до підвідомчості (підсудності) господарських судів належать справи, що виникають з корпоративних відносин у спорах між господарським товариством та його учасником (засновником, акціонером), у тому числі між учасником, який вибув, а також між учасниками (засновниками, акціонерами) господарських товариств, що пов'язані зі створенням, діяльністю, управлінням та припиненням діяльності цього товариства, крім трудових спорів.²

Засновниками можна вважати осіб (фізичних чи юридичних, а також інших суб'єктів цивільного права), які здійснюють спільну діяльність по створенню господарського товариства, уклали засновницький договір (в передбачених законом випадках) і прийняли рішення про затвердження його установчих документів, а також передали певне майно (майнові права) до його статутного фонду.

Таке визначення слід сприймати із певним термінологічним застереженням. Адже необхідно враховувати, що в Законі України «Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)»³ цей термін вживається також і щодо засновника корпоративного фонду (який, до речі, створюється у формі ВАТ) на стадії його діяльності. Засновниками цього фонду є особи, які сплатили 100 відсотків статутного капіталу (фонду) до моменту реєстрації випуску акцій фонду (ст. 6-1 цього Закону); і саме засновниками їх називає законодавець, коли йдеться про задоволення розрахунків інших акціонерів, в першу чергу перед акціонерами, які є засновниками, при ліквідації цього фонду (ч. 3 ст. 21 Закону).

Учасники господарського товариства – це особи (фізичні чи юридичні, інші суб'єкти цивільного права), яким належать корпоративні права по відношенню до товариства, включаючи право участі та право на частку в його статутному фонді, що підтверджується відповідними документами.

Підприємницьке товариство виступає учасником (засновником), зокрема, коли йдеться про створення дочірніх підприємств. Юридичні особи у своїй діяльності керуються статутом, а тому вони можуть виступати учасниками товариства в разі, якщо таке право передбачене їх статутами і законодавство не встановлює щодо цього явних обмежень чи заборон. Філії та представництва не є юридичними особами, але й вони можуть бути суб'єктами корпоративних правовідносин. Юридичну особу можна вважати основним суб'єктом корпоративних відносин, оскільки останні складаються саме у зв'язку зі створенням юридичної особи та існують за її участю.

¹ Режим доступу: search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/ed_2006_12_15/an/7/T060483.html.

² Про практику розгляду судами корпоративних спорів // Інформаційний сервер Верховного Суду України. – Режим доступу: www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf

³ Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 21. – Ст.103. Із наступними змінами в редакції Закону України від 18.12.2008 р № 693-VI (693-17). // Режим доступу: search.ligazakon.ua.

товариством є організація, створена шляхом об'єднання осіб (учасників), які мають право участі в цьому товаристві (ч. 2 ст. 83 ЦК). Господарські товариства як суб'єкти корпоративних відносин і як юридичні особи приватного права створюються у порядку, визначеному законом. Цей порядок встановлений, зокрема, у ст. 87 – 89 ЦК, ст. 56 – 58 ГК, Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців»¹ від 15. 05. 2003 та інших нормативно-правових актах. Чинним цивільним і господарським законодавством України (Цивільний та Господарський кодекси, закони України «Про акціонерні товариства», «Про господарські товариства» тощо) передбачено базові види господарських товариств: а) повне товариство; б) командитне товариство; в) товариство з обмеженою відповідальністю; г) товариство з додатковою відповідальністю; д) акціонерне товариство.

Відповідно до частин 5 і 6 ст. 1 Закону України «Про господарські товариства» товариства можуть набувати майнових та особистих немайнових прав, вступати в зобов'язання, виступати в суді та третейському суді від власного імені. Причому придбання часток (акцій), активів інших господарських товариств має здійснюватися з дотриманням вимог законодавства про захист економічної конкуренції.

Отже, учасниками корпоративних відносин є і господарські товариства, які набули статусу юридичної особи (з дня їх державної реєстрації – ч. 4 ст. 87 ЦК) і право участі в діяльності яких як учасників підтверджене відповідним документом (акцією в АТ, рішенням зборів учасників або статутом ТОВ, установчим договором повного товариства тощо).

Закон України «Про акціонерні товариства» у п.1 ч.1 наводить визначення терміна «афілійовані одна щодо іншої особи». Ними, відповідно, є:

- юридичні особи, за умови, що одна з них здійснює контроль над іншою чи обидві перебувають під контролем третьої особи;
- члени сім'ї фізичної особи – чоловік (дружина), а також батьки (усиновителі), опікуни (піклувальники), брати, сестри, діти та їхні чоловіки (дружини), які спільно провадять господарську діяльність;
- фізична особа та члени її сім'ї, які спільно провадять господарську діяльність, і юридична особа, якщо ця фізична особа та/або члени її сім'ї здійснюють контроль над юридичною особою, тощо. Тож ці особи також можуть бути суб'єктами корпоративних відносин.

Особливу роль у корпоративних відносинах відіграє держава як акціонер. У процесі приватизації в Україні було створено велику кількість ВАТ, у статутному капіталі яких збереглася частка державного майна. Такі товариства мають певні особливості, зумовлені як наявністю у складі акціонерів держави, так

¹ Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 31 – 32. – Ст. 263.

розміром державної частки.¹ Відповідно до ст. 168 ГК України корпоративні права держави здійснюються визначеними законом центральними органами виконавчої влади та уповноваженими особами в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Держава виступає у корпоративних правовідносинах і як суб'єкт державного (правового) регулювання, і як безпосередній учасник (акціонер) в особі спеціально уповноважених органів та їх посадових осіб.

Управління державними корпоративними правами є виключною функцією ФДМУ, який може здійснювати таке управління самостійно, а може передавати функції з управління іншим особам на договірній основі.

Суперечливою є думка В. М. Кравчука, який відносить до суб'єктів корпоративних правовідносин органи державного управління (ДКЦПФР, Антимонопольний комітет України, Фонд державного майна, місцеві державні адміністрації тощо). На його думку, «ці органи, як правило, не є безпосередніми учасниками корпоративних правовідносин, але вони здійснюють контроль за дотриманням корпоративного законодавства або управління державними корпоративними правами»².

Подібну позицію займає й О. М. Вінник, яка вважає, що учасниками корпоративних відносин (опосередкованими) можуть бути кредитори товариства (при зменшенні статутного фонду товариства в процесі його реорганізації чи ліквідації), Державна комісія з цінних паперів і фондового ринку (у випадку участі її представника при проведенні реєстрації акціонерів, що прибули для участі в загальних зборах), Антимонопольний комітет (у разі порушення акціонерами та товариством вимог Закону України «Про захист економічної конкуренції» в процесі придбання контрольного чи блокуючого пакету акцій) та ін.³

Дійсно, управління державними корпоративними правами здійснює уповноважена особа на підставі чинного законодавства та договору (доручення, управління майном тощо) у порядку, встановленому законом. У цьому випадку саме держава виступає суб'єктом корпоративних правовідносин. Це стосується також і територіальних громад, і Автономної Республіки Крим, які у такий самий спосіб здійснюють управління належними їм корпоративними правами. Тож представника ДКЦПФР не слід вважати суб'єктом корпоративних відносин, оскільки він не є учасником товариства та власником зазначених прав. Тому ототожнювати відносини щодо контролю за дотриманням ко-

¹ Щербина О. В. Правове становище акціонерів за законодавством України. / Щербина О. В. — К.: Юрінком Інтер, 2001. — 160 с. — С. 13.

² Кравчук В. М. Корпоративне право: аналіз законодавства та судової практики / Кравчук В. М. — К.: Істина, 2005. — С. 13.

³ Вінник О. М. Публічні та приватні інтереси в господарських товариствах: проблеми правового забезпечення. / Вінник О. М. — К.: Атіка, 2003. — 352 с. — С. 133.

рпораційного законодавства із самими корпоративними правовідносинами не вартує навіть якщо виходити із широкого їх розуміння).

Корпоративні права можуть належати й територіальним громадам. Так, ст.1277 ЦК України передбачено, що в разі відсутності спадкоємців за заповітом і за законом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття суд визнає спадщину відумерлою за заявою відповідного органу місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини. Спадщина, визнана судом відумерлою, переходить у власність територіальної громади за місцем відкриття спадщини. Оскільки до складу спадщини можуть входити акції, то за наявності всіх викладених у ст.1277 ЦК України обставин, новим власником акцій можуть бути територіальні громади.

Здатність іноземного громадянина набувати статусу учасника господарського товариства визначається особистим законом цього громадянина. Відповідно до ч.1 ст.16 Закону України «Про міжнародне приватне право» від 23. 06. 05 р. № 2709-IV особистий закон фізичної особи визначається за його громадянством. Зміст корпоративних прав визначається за правом країни, до якої належить юридична особа¹. Відповідно до ч. 1 ст. 25 цього Закону особистим законом юридичної особи вважається право держави місцезнаходження юридичної особи.

Як зазначається у п. 6.1. Рекомендацій президії Вищого господарського суду України «Про практику застосування законодавства у розгляді справ, що виникають з корпоративних відносин» діяльність акціонерного товариства, зареєстрованого в Україні як юридичної особи, відносини між акціонерним товариством і акціонерами, а також між акціонерами акціонерного товариства з приводу діяльності останнього регулюються виключно законами та іншими нормативно-правовими актами України. У разі укладення акціонерами – іноземними юридичними або фізичними особами – угоди (правочину) про підпорядкування відносин між акціонерами, а також між акціонерами і акціонерним товариством з приводу діяльності товариства, іноземному праву, такий правочин є нікчемним. Відносини між засновниками (учасниками) господарського товариства з приводу його створення, формування його органів, визначення компетенції цих органів, процедури скликання загальних зборів та визначення порядку прийняття рішень на зборах регулюються положеннями ЦК України та Закону України «Про господарські товариства». За своїм змістом ці норми є імперативними, а їх недотримання порушує публічний порядок.

В юридичній літературі розглядається також питання про те, чи може державна установа бути засновником та учасником корпорації. Тут цілком можна погодитися з Н. С. Глуць, яка вважає, що можливість бути засновником та учасником корпорації для державної установи залежить від обсягу правоздатності останньої,

¹ Відомості Верховної Ради України. — 2005. — № 32. — Ст. 422.

яка носить абстрактний характер, а реалізація цього права, тобто наділ ново конкретними суб'єктивними корпоративними правами, відбувається в порядку, передбаченому чинним законодавством України та внутрішніми нормативними актами установи.¹ Щодо державних установ та організацій необхідно застосовувати норму, яка міститься в ч. 3 ст. 13 Закону України «Про господарські товариства» і передбачає заборону використання бюджетних коштів для формування статутного фонду. Якщо державна установа або організація, крім бюджетного фінансування, має інші доходи, то за рахунок цих доходів може формуватися статутний фонд господарських товариств. Участь в господарському товаристві не повинна суперечити статутним цілям діяльності установи чи організації.

Вважаємо, що участь державної установи у корпоративних правовідносинах можлива тоді, коли до статутного капіталу передаються майнові права, зокрема, право користування, розпорядження (наприклад, результати інтелектуальної чи творчої діяльності, матеріальні чи нематеріальні блага тощо). Підтвердженням цього є, зокрема, і постанова Судової палати у господарських справах Верховного Суду України від 22. 04. 2003 р. У ній йдеться про те, що внесок Інституту НАН України до статутного фонду ТОВ у вигляді майнових прав не суперечить вимогам закону, оскільки останнім заборонено використовувати для формування статутного фонду бюджетні кошти, а також кошти, одержані у кредит та під заставу.²

Пунктом 3 ч. 1 ст. 32 ЦК України передбачено право неповнолітньої особи (віком від 14 до 18 років) бути учасником (засновником) юридичних осіб, якщо це не заборонено законом або установчими документами юридичної особи. Повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла 16 років і бажає займатись підприємницькою діяльністю, за наявності письмової згоди на це батьків (усиновлювачів), піклувальника або органу опіки та піклування. Повна цивільна дієздатність, надана фізичній особі, поширюється на всі цивільні права та обов'язки (ч. 3, 4 ст. 35 ЦК). Отже, неповнолітні особи можуть виступати суб'єктом корпоративних правовідносин, але самостійно реалізувати свої права вони з наведених вище підстав не зможуть, їх представниками будуть виступати їх батьки (усиновлювачі), піклувальники.

Щодо участі у товаристві осіб обмежено- чи недієздатних в юридичній літературі існує розбіжність думок. Наприклад, у контексті розгляду питання про спадкування корпоративних прав О. Р. Кібенко зазначає: «...якщо спадкоємцем є обмежено дієздатна чи недієздатна особа, то вони не можуть вступити в товариство, а отже, частка, яка належала померлому спадкодавцеві, виділяється спадкоємцеві». Основним аргументом на користь такого висновку є посилення автора на неможливість

¹ Глуць Н. С. Корпорації та корпоративне право: поняття, основні ознаки та особливості захисту: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид.наук. — К., 2000. — С. 56.

² Господарське судочинство в Україні: Судова практика. Корпоративні правовідносини / [Упоряд.: І. Б. Шицький (кер.) та ін.; відп. ред. В. Т. Маляренко]. — К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. — 528 с. — С. 218.

представництва щодо прав у корпоративних відносинах, які мають особистий характер. В. М. Кравчук вважає, що такий аргумент є справедливим лише щодо повних командитних товариств, де учасники несуть повну відповідальність. Тут особа учасника має значення для інших, тому що всі відповідають солідарно. Натомість в товаристві з обмеженою відповідальністю представництво цілком можливе, оскільки майнові інтереси інших учасників не зачіпаються. Тому участь осіб з неповною дієздатністю в таких товариствах можлива через законних представників. Однак, якщо товариство проти, то воно відмовить спадкоємцеві у вступі до товариства.²

Вважаємо, що участь осіб з обмеженою дієздатністю в «об'єднаннях осіб» дійсно є не зовсім доречною через обставини їх солідарної відповідальності та особистої участі. Проте, якщо розглядати у цьому контексті такого суб'єкта корпоративних відносин, як вкладник КТ, то чому б не надати йому таку можливість за згодою інших учасників товариства? Адже відповідальність за зобов'язаннями в цьому випадку настає в межах внесеного ним вкладу.

Задля реалізації своїх корпоративних прав учасник може брати участь у роботі органів управління: вищому та виконавчому органі, ревізійній комісії, наглядовій раді. Можна погодитися з В. М. Кравчуком з приводу того, що ці органи не мають цивільної правосуб'єктності, але закон надає їм певні права та обов'язки у сфері корпоративного управління. На думку автора, названі дії органів управління вважаються діями юридичної особи, однак у внутрішньо-корпоративних відносинах кожен орган має свій статус.³

Статус учасників корпоративних відносин конкретизується відповідно до належності корпорації до певного виду (типу) юридичної особи і вони, відповідно, називаються акціонерами, учасниками (засновниками), вкладниками, повними товаришами, господарськими товариствами (АТ, ТОВ, ТДВ, ПТ, КТ), кооперативами тощо. Суб'єкти корпоративних правовідносин можуть передавати свої повноваження іншим особам. Наприклад, здійснювати корпоративні права (зокрема, право на управління, ведення справ, голосування) учасник може і на підставі довіреності через уповноважену ним особу чи управителя майном.

Таким чином, словосполучення «суб'єкт корпоративних правовідносин» є ширшим, ніж поняття «учасник», «засновник», «акціонер». Зазначимо, що не тільки набуття статусу учасника корпоративних відносин свідчить про наявність у нього низки корпоративних прав. Їх власником (хоча з визначеними обмеженнями), зокрема, може бути й засновник акціонерного товариства, про що йдеться у Законі України «Про акціонерні товариства».

¹ Кибенко Е.Р. Корпоративное право Украины / Кибенко Е.Р. — Х.: Эспада, 2001. — 288 с. — С. 98.

² Кравчук В. М. Корпоративне право. Науково-практичний коментар законодавства та судової практики / Кравчук В. М. — К.: Істина, 2005. — 720 с. — С. 625.

³ Там само. — С. 13.

1.3. Класифікація корпоративних прав

На законодавчому рівні корпоративні права учасників господарських товариств регламентовані такими нормативними актами: ЦК України, ГК України, законами України «Про господарські товариства», «Про цінні папери та фондовий ринок», «Про акціонерні товариства», «Про оподаткування прибутку підприємств» тощо. Єдиний у законодавстві перелік корпоративних прав, як вже було зазначено, міститься у ст. 167 ГК. Відразу зазначимо, що в законодавстві «корпоративні права» і «права учасників» наводяться як тотожні поняття. Тотожними їх вважає і С. С. Кравченко, який пропонує уніфікувати корпоративні права через запровадження в ЦК терміна «корпоративні права», що є цілком доцільно.¹ До прав учасників відповідно до ст. 10 Закону України «Про господарські товариства» належать такі права:

- а) брати участь в управлінні справами товариства в порядку, визначеному в установчих документах, за винятком випадків, передбачених цим Законом;
- б) брати участь у розподілі прибутку товариства та одержувати його частку (дивіденди);
- в) вийти в установленому порядку з товариства;
- г) одержувати інформацію про діяльність товариства. На вимогу учасника товариство зобов'язане надавати йому для ознайомлення річні баланси, звіти товариства про його діяльність, протоколи зборів;
- д) здійснити відчуження часток у статутному (складеному) капіталі товариства, цінних паперів, що засвідчують участь у товаристві, в порядку, встановленому законом.

Вперше на законодавчому рівні визначено й перелік переважних прав акціонерів. Згідно із ч.1 ст. 27 Закону України «Про акціонерні товариства» ними є: право акціонера – власника простих акцій придбавати розміщені товариством прості акції пропорційно частці належних йому простих акцій у загальній кількості простих акцій; право акціонера – власника привілейованих акцій придбавати розміщені товариством привілейовані акції цього або іншого класу, якщо акції такого класу надають їх власникам перевагу щодо черговості отримання дивідендів чи виплат у разі ліквідації товариства, пропорційно частці належних акціонеру привілейованих певного класу у загальній кількості привілейованих акцій цього класу, тощо.

Учасники можуть також мати й інші права, встановлені установчими (локальними) документами товариства та законом. Їх перелік не є вичерпним. Проте в літературі вони поділяються на майнові та організаційні. Між організаційними і майновими правами є певна взаємозалежність: у випадку обмеження організаційних прав

¹ Кравченко С. С. Юридична природа прав учасників господарських товариств: автореф. дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.03 / С. С. Кравченко. — К., 2007. — 18 с. — С. 3.

ає певні переваги в реалізації майнових прав. Так, вкладник командитного товариства несе обмежену відповідальність і має першочергове право перед іншими учасниками, що несуть повну відповідальність, на повернення свого внеску; акціонер, який володіє привілейованими акціями, має право отримати дивіденди у фіксованому розмірі, незалежно від результатів діяльності акціонерного товариства.¹

Такий поділ підтримують не всі дослідники. Зокрема, Г. Ф. Шершеневич виділяв не організаційні, а особисті права. За цією класифікацією до особистих прав належать: право на участь у загальних зборах товариства; право вимагати скликання позачергових загальних зборів; вносити пропозиції на розгляд загальних зборів; обирати та бути обраним до виборних органів товариства тощо. До майнових прав належать право на отримання дивідендів та право на частину майна при ліквідації товариства.²

На суперечливість цього питання вказує й І. В. Спасибо-Фатєєва, яка зазначає, що право участі в ст.100 ЦК позначається як особисте немайнове право, тоді, коли воно, по-перше, таким за своєю юридичною природою не є; по-друге, містить у собі інші права як майнового, так і немайнового (але не особистого, а організаційного) характеру, тобто родове поняття (ширше) зведено до видового (вужчого) та ще й не повною мірою правильного.³ Схожої позиції дотримується С. С. Кравченко. Автор аргументує штучність виокремлення права участі в ст. 100 ЦК, яку пропонує виключити.⁴

На нашу думку, виділення в окрему групу особистих немайнових прав є дискусійним, оскільки наведені повноваження учасників становлять зміст права на участь в управлінні товариством, а його можна реалізовувати і через уповноваженого представника. Отже, воно не є невід'ємним від особи – учасника товариства.

Вказані раніше нормативні акти не містять вичерпного переліку корпоративних прав учасників господарських товариств і передбачають можливість їх встановлення законом та установчими (чи/ї локальними) документами товариства. Залежно від об'єкта, з приводу якого виникають корпоративні права, всю їх сукупність можна поділити на:

майнові:

¹ Кравчук В. М. Корпоративне право. Науково-практичний коментар законодавства та судової практики / Кравчук В. М. — К.: Істина, 2005. — 720 с. — С.260.

² Щербина О. В. Правове становище акціонерів за законодавством України. / Щербина О. В. — К.: Юрінком Інтер, 2001. — 160 с. — С.16.

³ Корпоративне управління / [Спасибо-Фатєєва І. В., Кібенко О., Борисова В.]; за ред. проф. І. В. Спасибо-Фатєєвої — Х.: Право, 2007. — 500 с. — С.197; Спасибо-Фатєєва І. В. Проблеми права участі в товаристві / І. В. Спасибо-Фатєєва // Юридична газета. — 2005. — № 8. — С. 9,10.

⁴ Кравченко С. С. Юридична природа прав учасників господарських товариств: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук.: 12.00.03 / С. С. Кравченко. — К., 2007. — 18 с. — С. 4.

- отримувати частину прибутку товариства у вигляді дивідендів;
- отримувати частину вартості майна товариства у разі його ліквідації;
- розпоряджатися акціями (а для інших видів корпорацій – частини статутного фонду): продавати, передавати, відчужувати іншим способом у порядку, визначеному чинним законодавством та статутом товариства;

- заповідати акції (частку) у спадщину;
- купувати додатково випущені акції товариства;

немайнові:

- отримувати інформацію про діяльність товариства;
- право бути повідомленим про місце і час загальних зборів тощо;

організаційні:

- входити до товариства і виходити з нього в установленому порядку;
- брати участь у загальних зборах акціонерів (зборах учасників);
- обирати і бути обраним до органів товариств;
- брати участь в управлінні товариством у порядку, визначеному статутом товариства та законодавством;
- здійснювати одноособове управління справами товариства.

Чи не вперше в Україні класифікація корпоративних прав була запропонована Н. С. Глусь.¹ Автор поділила корпоративні права залежно від: характеру – на майнові та членські (управлінські); безумовності їх існування в особі – на безумовні (які, в свою чергу, поділяються на загальні і конкретизуючі) та права під умовою; джерела виникнення – на законні, підзаконні, внутрішньокорпоративні (установчі і ті, які встановлюються в позастатутних документах). Вважаємо, що виділяти поняття «членські (управлінські)» права, мабуть, не зовсім коректно, оскільки цей термін мав би застосовуватися скоріше щодо членства в кооперативі або до невідприємницьких організацій, аніж до господарського товариства чи будь-якого іншого виду корпорації. В господарському товаристві слід застосовувати поняття «участі». До того ж поза увагою залишилися права, які належать учасникам лише конкретно визначеного виду господарського товариства, – це так звані спеціальні права (їх перелік буде наведено далі).

Заслугує на підтримку й класифікація запропонована В. М. Кравчуком, який виділяв основні, спеціальні та локальні корпоративні права. На його думку, основні корпоративні права (притаманні учасникам будь-якої господарської організації) визначаються цивільним та господарським законодавством. Прикладом таких прав є правомочність на участь в управлінні юридичною особою, отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації та активів у разі її ліквідації тощо. Наявність

¹ Глусь Н. С. Корпорації та корпоративне право: поняття, основні ознаки та особливості захисту: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. — К., 2000.

них прав автор пов'язує з певною організаційно-правовою формою суб'єкта господарювання і зазначає, що вони закріплюються спеціальними нормами. Наприклад, кладачки командитного товариства та власники привілейованих акцій не мають права брати участь в управлінні товариством. Акціонери, які володіють у сукупності понад 10 відсотками акцій, та учасники товариства, що володіють у сукупності понад 20 відсотками голосів, мають право скликати позачергові загальні збори. Локальні корпоративні права – передбачені установчими документами конкретної господарської організації з урахуванням специфіки корпоративних відносин, що складаються між нею та її учасниками.¹

С. С. Кравченко наводить внутрішню диференціацію майнових та немайнових прав учасників господарських товариств. Зокрема, «майнові права можуть бути такими, які мають учасники будь-якого господарського товариства та які мають лише учасники певних товариств. До перших належать право на частку прибутку товариства, на одержання активів після ліквідації товариства; до других – право на проведення розрахунків при вибутті з господарського товариства, право на переважне придбання частки учасника, який її продає. Ці права мають учасники всіх господарських товариств, крім акціонерного. Право на викуп акцій, право на переважне придбання акцій додаткового випуску – це права акціонерів. Правами, що не мають безпосереднього майнового характеру, є право на участь в управлінні товариством, право одержувати інформацію про його діяльність. Вони належать учасникам будь-яких товариств, однак можуть різнитися за обсягом та залежністю від майнових прав учасників»².

Пропонуючи власний підхід до класифікації корпоративних прав учасників господарських товариств, вважаємо, що їх можна поділити на *основні*, *спеціальні* та *додаткові*.

До *основних* прав належать всі корпоративні права, які встановлені законодавством України.

Основні права можна поділити на *загальні* – ті права, які об'єднують у собі права певної групи, за допомогою яких відбувається реалізація загальних прав, і *конкретизуючі* права, які деталізують, розкривають зміст загальних прав. Їх можна класифікувати залежно від основного права, реалізацію і захист якого вони забезпечують. Наприклад, основне право учасника АТ на участь у загальних зборах; воно забезпечується іншими правами, серед яких: право на отримання достатньої та своєчасної інформації стосовно дати, місця проведення та порядку денного загальних зборів; право на отримання інформації про зміни в порядку

¹ Кравчук В. М. Корпоративне право. Науково-практичний коментар законодавства та судової практики / Кравчук В. М. — К.: Істина, 2005. — 720 с. — С.181.

² Кравченко С. С. Юридична природа прав учасників господарських товариств / Кравченко С. С. — К., 2007. — 18 с. — С.3–4.

денному; право на ознайомлення з документами, що стосуються порядку; право брати участь у загальних зборах особисто або через представ

Спеціальні корпоративні права ми пов'язуємо з певною організаційно-правовою формою господарського товариства. Вони закріплюються спеціальними нормами. Наприклад, акціонери, які володіють у сукупності більше як 10 відсотками акцій та учасники ТОВ, ТДВ, що володіють у сукупності більше як 20 відсотками голосів, мають право скликати позачергові загальні збори. Учасникам ПТ і КТ притаманні права, які належать виключно учасникам зазначених товариств. До таких прав, зокрема, належать такі: право на ведення справ товариства, тобто представництво його інтересів в комерційному обороті; право на відшкодування витрат, яких зазнав учасник ПТ (не наділений повноваженнями вести справи такого товариства), діючи у спільних інтересах, за наступним схваленням таких дій іншими учасниками товариства; право повних учасників товариства на управління діяльністю командитного товариства.

В окрему групу, на нашу думку, можна виділити *додаткові права* – це такі права, які встановлені самими суб'єктами корпоративних відносин у внутрішньокорпоративних актах. Їх можна поділити на:

- *установчі* – права, які встановлюються установчими документами, та
- *права, які встановлені в позастатутних локальних документах товариства* (наприклад, положення про правління, про спостережну раду тощо).

В. М. Кравчук визначає корпоративні права як сукупність прав учасника юридичної особи, зміст яких визначається її організаційно-правовою формою та установчими документами.¹ В цілому, погоджуючись із автором, слід зазначити, що не зовсім вдалим є застосування словосполучення організаційно-правова форма до юридичних осіб (цієї помилки припускалася й сама). Адже ч.1 ст. 83 ЦК України до організаційно-правових форм юридичних осіб віднесено товариства, установи та інші форми, встановлені законом. Відповідно до ч. 3 цієї статті установою є організація, створена однією або кількома особами (засновниками), які не беруть участі в управлінні нею, шляхом об'єднання (виділення) їхнього майна для досягнення мети, визначеної засновниками, за рахунок цього майна. Тож її не слід вважати корпоративним утворенням. Це визначення, із певними корективами, можна було б застосувати до корпоративних прав учасників (засновників) господарських товариств, закріпивши їх поняття як *сукупність прав учасника господарського товариства, зміст яких визначається їх приналежністю до певного виду цього товариства, нормативно-правовими та внутрішньокорпоративними актами*. Відповідно, останні (нормативно-правові та локальні акти) встановлюють певні способи та межі здійснення корпоративних прав.

¹ Кравчук В.М. Припинення корпоративних правовідносин у господарських товариствах: монографія. – Львів: Край, 2009. – 464 с. – С.51.

2.1. Поняття й види способів здійснення корпоративних прав

Будь-який напрям у науці може формувати свої теорії, спираючись на загальні закономірності правового регулювання та використовуючи при цьому основні поняття правової науки.¹ У популярній юридичній енциклопедії *реалізація норм права* (реалізація – від лат. *realis* – суттєвий, дійсний, речовий) визначається як втілення норм права у практичних діях (діяннях) органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх службових осіб та посадових осіб і громадян.²

Здійснення суб'єктивних прав є складовою загальної проблеми реалізації норм права. Загальновизнаним у теорії права є те, що норми за характером передбачуваних ними правил поведінки поділяються на зобов'язуючі, які зобов'язують суб'єктів здійснити дії, передбачені в нормі; забороняючі – приписують утримуватися від дій, які містяться в нормі права; уповноважуючі – дають змогу здійснити дії, які становлять зміст даної норми.

Слід зазначити, що сама реалізація права в літературі розуміється не завжди однаково. Так, в одних випадках говорять про реалізацію права як про певний, суворо обумовлений процес здійснення правових приписів, як втілення цих приписів у поведінці людей. Досить типовим при цьому є визначення, відповідно до якого реалізація права виступає як така поведінка суб'єктів права, в якій втілюються приписи правових норм (правомірна поведінка), практична діяльність людей по здійсненню прав і виконанню юридичних обов'язків. Іншими словами, реалізація права розглядається як втілення у діях людей тих вимог, які в загальній формі виражені в нормах права, як конкретний прояв процесу правового регулювання.³ Це найбільш усталене і поширене уявлення про реалізацію права.

В інших випадках реалізація права розглядається не лише як процес або зовнішній вияв процесу правового регулювання, а й як його кінцевий результат. У згаданому аспекті реалізація права визначається як досягнення повної відповідності між вимогами норм здійснити відповідні вчинки або утриматися від їх здійснення і сумою фактично вчинених дій.⁴

¹ *Спасибо-Фатеева І. В.* Акціонерні товариства: корпоративні правовідносини. / Спасибо-Фатеева І. В. — Х.: 1998.

² *Популярна юридична енциклопедія* / [Кол. авт.: В. К. Гіжевський, В. В. Головченко, В. С. Ковальський (кер.) та ін.] — К.: Юрінком Інтер, 2003. — 421 с.

³ *Пиголкин А. С.* Общая теория права. / Пиголкин А. С. — М., 1996. — С. 282.

⁴ *Матузов Н. И.* Личность. Права. Демократия. Теоретические проблемы субъективного права / Матузов Н. И. — Изд-во Саратовского ун-та, 1979.

Здійснення корпоративного права не може відбуватися поза правовим регулюванням, адже прав без обов'язків не існує, «інша справа, що конкретні вимоги ці даних обов'язків не завжди точно наперед визначені»¹.

Юридичний зміст корпоративних правовідносин було розглянуто в першому розділі нашого дослідження. Проте поза увагою залишилися питання щодо матеріального та вольового змісту корпоративних відносин.

Під матеріальним змістом правовідносин С. С. Алексеев розумів ті фактичні дії (поведінку), які правомочна особа може, а правозобов'язана – повинна вчинити.² В юридичній літературі поширена думка про те, що наявність у правовідносинах матеріального змісту (фактичної поведінки учасників) поряд з юридичним змістом (правами та обов'язками учасників) забезпечує єдність форми та змісту правовідносин.³

Матеріальним змістом корпоративних правовідносин є фактична поведінка їх учасників з приводу здійснення ними майнових, немайнових та організаційних прав.

Щодо вольового змісту правовідносин у літературі висловлено різні точки зору. Так, деякі автори вважають, що правовідносини – це вольові відносини, в які особи вступають за власною волею та в яких вони виявляють свою волю. Інші науковці, загалом підтримуючи цю позицію, під вольовим змістом правовідносин розуміють взаємодію волі держави та волі суб'єктів цих правовідносин.⁴ Тут слід погодитися із О. В. Щербиню, яка вважає, що виникнення корпоративних правовідносин залежить як від об'єктивної волі – волі держави, що виражена у корпоративних правових нормах, так і від суб'єктивної волі – волі учасників правовідносин, які з власної волі без будь-якого примусу вирішують питання вступу в корпоративні правовідносини. Виходячи із зазначеного, можна зробити висновок, що вольовий зміст корпоративних правовідносин полягає у взаємодії державної волі, вираженої у корпоративних нормах, та індивідуальної волі учасників корпоративних відносин, вираженої у локальних корпоративних нормах та діях учасників.⁵

С. С. Алексеев визначає суб'єктивне право учасника правовідносин як забезпечену юридичними обов'язками інших осіб міру дозволеної поведінки, що належить уповноваженій особі для задоволення її інтересів. За визначенням

¹ *Катаев Н. А.* Теория государства и права / Катаев Н. А., Лазарев В. — Уфа, 1994. — 374 с. — С.178.

² *Алексеев С. С.* Общая теория права: у 2-х т. / С. С. Алексеев. — М.: Юридична література, 1982. — Т. 2. — С. 112.

³ *Алексеев С. С.* Предмет советского социалистического гражданского права / С. С. Алексеев. — Учен. труды Свердловского юридического института: Т. 1. — Свердловск, 1959.

⁴ *Ямпольська Ц. Я.* О субъективных правах советских граждан и их гарантиях / Ямпольская Ц. Я. // Вопросы советского государственного права — М.: Изд-во Акад. Наук СССР, 1959. — С.47; Алексеев С. С. Предмет советского социалистического гражданского права / С. С. Алексеев. — Учен. труды Свердловского юридического института: Т. 1. — Свердловск, 1959. — С.27.

⁵ *Щербина О. В.* Правове становище акціонерів за законодавством України / Щербина О. В. — К.: Юрінком Інтер, 2001. — 160 с. — С. 10.

Іоффе, суб'єктивне цивільне право – це забезпечена цивільним законом, дозволеною уповноваженій особі поведінки та можливість вимагати певної поведінки від зобов'язаної особи.¹

Традиційно цивільне (суб'єктивне) право характеризується через так звану «тріаду» можливостей. Відповідно до цієї характеристики володіння суб'єктивним правом означає для уповноваженої особи:

- 1) можливість поводитися певним чином;
- 2) можливість вимагати певної поведінки від інших суб'єктів цивільних відносин;
- 3) можливість звернутися в необхідних випадках до суду й інших органів, які мають юрисдикцію в цивільних справах, за захистом порушеного цивільного права.² Стаття 12 ЦК України встановлює головні засади здійснення цивільних прав, під якими мається на увазі можлива поведінка уповноваженої особи, якій відповідає міра належної поведінки зобов'язаної особи.

Принциповим положенням ст. 12 ЦК України є те, що особа здійснює своє цивільне право вільно, на власний розсуд. Це означає, що особа може на власний розсуд як здійснювати суб'єктивне право, так і використовувати його частково або не використовувати взагалі. Під здійсненням корпоративного права потрібно розуміти реалізацію тих можливостей, які передбачені змістом відповідного суб'єктивного права. Здійснення суб'єктивного права може відбуватися шляхом вчинення як фактичних, так і юридичних дій.

Деякі автори ототожнюють суб'єктивне право і його здійснення. Так, Ц. Я. Ямпольська стверджувала, що суб'єктивне право – це належне даній особі реально існуюче право, до реалізації якого можна приступити негайно чи яке уже перебуває в стані реалізації.³

Пропонуючи розрізнити такі поняття як «зміст суб'єктивного права» і «зміст здійснення права», В. П. Грибанов під здійсненням суб'єктивного права розумів зміст реальних, конкретних дій, пов'язаних із перетворенням можливої поведінки уповноваженої особи на дійсність. А саме співвідношення між поведінкою, яка утворює зміст суб'єктивного права, і поведінкою, яка становить зміст здійснення права, він визначав як співвідношення між «можливістю і дійсністю», крім того, як «співвідношення об'єктивного і суб'єктивного» і, насамкінець, як співвідношення «загального і конкретного, як співвідношення загального типу поведінки і конкретних форм її прояву в умовах даного конкретного випадку». В результаті автор зро-

¹ Алексеев С. С. Предмет советского социалистического гражданского права / С. С. Алексеев. — Учен. труды Свердловского юридического института: Т. 1. — Свердловск, 1959. — С. 14; Иоффе О. С. Советское гражданское право / Иоффе О. С. — М., 1967. — С. 89.

² Цивільне право України: підручник у 3-х т. / [За ред. Є. О. Харитонova, А. І. Дришлюка]. — Одеса: Юридична література. — 2005. — Кн. 1. — С. 35.

³ Ямпольська Ц. Я. О субъективных правах советских граждан и их гарантиях / Ямпольская Ц. Я. // Вопросы советского государственного права — М., 1959. — С. 159.

бив висновок, з яким важко не погодитись: «Якщо зміст суб'єктивного права може бути охарактеризований як загальний тип можливої поведінки уповноваженої особи, санкціонований об'єктивним правом, то зміст процесу здійснення зводиться до здійснення уповноваженою особою реальних, конкретних дій, в яких знаходять свій вираз як воля самої уповноваженої особи, так і специфічності даного конкретного випадку»¹. Таке співвідношення цілком можна застосувати і до здійснення суб'єктивного корпоративного права.

Кожна із правомочностей, які становлять зміст суб'єктивного корпоративного права, має своє призначення. Суб'єкт корпоративних відносин має можливість здійснювати належні йому корпоративні права, які засновані виключно на законі, закріплені у внутрішніх актах господарського товариства та існують незалежно від волі і влади інших осіб.

При аналізі правовідношення з переходом можливості у дійсність доводиться двічі зустрічатися в процесі реалізації норми у правовідношенні: коли загальна абстрактна норма закону перетворюється в конкретні права та обов'язки учасників і коли права й обов'язки реалізуються в конкретних актах поведінки.²

Таким чином, закладена в суб'єктивному праві можливість реалізується як у момент набуття корпоративного права, так і в момент його здійснення. Тим самим утворюються два способи здійснення корпоративних прав: їх набуття (придбання) і, власне, здійснення. Відповідно для переходу можливості у дійсність потрібне встановлення у нормах права і внутрішніх корпоративних актах необхідних умов, які стосуються цих двох моментів, а також їх виконання учасниками правовідносин. Такими умовами в суб'єктивному корпоративному праві є гарантії.

Поняття «гарантії» (від фр. – поручатися, забезпечувати) досить поширене у різних сферах людської діяльності. В юридичній літературі в питанні щодо гарантії реалізації права немає однозначності. Їх розглядають як гарантії реалізації норм права та як гарантії реалізації прав та обов'язків.³ На думку М. Краснової, гарантії – це створення умов і надання таких юридичних засобів державою, за яких громадянин вільно і безперешкодно мав би можливість реалізувати закріплене за ним право.⁴ П. М. Рабі-

¹ Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав / Грибанов В. П. — М.: Статут, 2001. — 411 с. — С. 45.

² Болвачова Н. Е. Ограничения как средство гражданско-правового регулирования (философско-теоретический аспект). // Актуальные проблемы гражданского права: сборник статей. Вып. 7 / Под ред. О. Ю. Шилохова. — М.: НОРМА, 2003. — 304 с. — С. 10.

³ Боброва Н. А. Гарантии реализации государственно-правовых норм / Боброва Н. А. — Воронеж: Изд.-во Воронежского университета, 1984. — С. 145; Сиянкова Т. В. Юридические гарантии реализации прав и обязанностей советских граждан (вопросы теории): автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Т. В. Сиянкова. — Свердловск, 1986.

⁴ Краснова М. Право граждан на экологичную информацию: проблемы гарантий, реализации та защиты / М. Краснова // Право України — 1997. — № 3. — С. 42.

під гарантіями прав і свобод розуміє такі явища, які сприяють здійсненню прав і свобод людини, забезпечують її охорону та захист.¹ Гарантію захисту майнових прав акціонерів закріплено в ч. 2 ст. 152 ЦК України. Йдеться, зокрема, про обов'язок акціонерного товариства, що проводить відкриту підписку на акції, щорічно публікувати у засобах масової інформації для загального відома річний звіт, бухгалтерський баланс, відомості про прибутки і збитки, а також іншу інформацію, передбачену законом.

В. П. Грибанов однією з найважливіших форм правових гарантій реального здійснення суб'єктивних прав називав юридичний обов'язок.² О. С. Іоффе також пов'язував гарантії реального здійснення суб'єктивного права з виконанням відповідного обов'язку. На підтвердження вказаного висновку він наводив такі аргументи: «...в той час, як завдяки суб'єктивному праву створюється можливість здійснення певних дій для тих осіб, яким воно належить, обов'язок, якщо він навіть обумовлює активну діяльність його носія, врешті призводить до можливості здійснення певних дій іншими особами... Той, кому належить суб'єктивне право, може здійснити певну дію в результаті здійснення відповідних дій іншими особами. Навпаки, той, на кого покладений обов'язок, повинен здійснити відповідні дії для того, щоб відповідні дії могли бути здійснені іншими особами»³.

Розглядаючи це питання у площині корпоративного права, за приклад можна взяти здійснення акціонером права на участь в управлінні акціонерним товариством. Так, у загальних зборах акціонерного товариства можуть брати участь особи, включені до переліку акціонерів, які мають право на таку участь, або їх представники. Таким чином, акціонер набуває права на участь в управлінні в результаті здійснення дій іншою особою – депозитарієм (зберігачем). Іншими словами, йдеться про реальність перетворення можливості у дійсність, яка забезпечується наявністю в нормах права певних обов'язків і, відповідно, їх суворим виконанням учасниками корпоративних правовідносин. Оскільки зовнішньою формою обмежень є обов'язок, то, відповідно, їм властиві характеристика і зміст, притаманні обов'язкам.

Процес здійснення будь-якого права передбачає не лише наявність у одних суб'єктів можливостей щодо здійснення свого права, а й наявність у інших осіб кореспондуючих цьому праву обов'язків, оскільки, як зазначає С. С. Алексєєв, «права, не забезпечені обов'язками, та обов'язки, не підкріплені правом вимоги, перетворюються на «юридичний нуль»⁴.

¹ Рабинович П. М. Права людини і громадянина у Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень) / Рабинович П. М. — Харків: Право, 1997. — С. 23.

² Грибанов В. П. Гражданско-правовые обязанности: содержание и факторы, его определяющие / В. Грибанов, В. Ем // Вестник МГУ. Серия «Право». — 1984. — № 6. — С. 54.

³ Иоффе О. С. Избранные труды по гражданскому праву из истории цивилистической мысли. Гражданское правоотношение. Критика теории «хозяйственного права» / Иоффе О. С. — М., 2000. — С. 561.

⁴ Алексеев С. С. Общая теория права / Алексеев С. С. — М.: Юрид. лит., 1982. — С. 85 — 89.

Обов'язок — це забезпечена законом міра належної поведінки зобов'язаної особи відповідно до вимог уповноваженого. В. П. Грибанов і В. С. Ем зокрема зазначають, що необхідність — це характеристика сутності юридичних обов'язків.¹ Її сутність цивільно-правового обов'язку, як зазначав О. С. Іоффе, може бути виведена за допомогою порівняння із сутністю суб'єктивного цивільного права.

Законодавчою гарантією права особи на вільне здійснення нею цивільного права є положення ч. 2 ст. 12 ЦК України, згідно з яким нездійснення особою свого цивільного права не є підставою для припинення цього права, крім випадків, установлених законом. Отже, хоча особа може ставитися до цивільного права так, ніби воно їй не потрібне, це не означає, що котрийсь із державних органів може вирішувати питання про недоцільність володіння особою цим правом, за винятком окремих випадків. Спеціальні правила передбачені щодо використання майнових прав. Особа може не лише пасивно ставитися до свого майнового права, не використовуючи його, а й активно довести «непотрібність» для неї такого права, виражено відмовившись від нього.

Суб'єкт корпоративних відносин за власним бажанням може відмовитися від реалізації наданої йому можливості, він може не здійснювати дії, передбачені законом і внутрішньокорпоративними актами, чи, навпаки, наполягати на них, якщо вони відповідають його інтересу. Тому корпоративне право слід розглядати також і в єдності з інтересами учасника (засновника), адже суб'єктивне корпоративне право — це міра можливої поведінки уповноваженого.

У 70–80 роках минулого століття у філософській, економічній, соціологічній і правовій літературі широко досліджувалось поняття інтересу, його зміст, система інтересів тощо.² Хоча інтереси та потреби і є взаємопов'язаними явищами, тим не менше їх не можна ототожнювати, оскільки потреби суб'єкта є основою його інтересів. Категорія потреби охоплює ширше коло явищ, ніж категорія інтересу. Потреби притаманні всім біологічним організмам, інтереси ж лише людині. На думку А. Г. Здравомислова, потреби зорієнтовані, перш за все, на предмет їх задоволення, а інтерес спрямований на соціальні відносини, інститути, установи, від яких залежить розподіл предметів, цінностей, благ, що забезпечують задоволення потреб.⁴

¹ Грибанов В. П. Гражданско-правовые обязанности: содержание и факторы, его определяющие / В. Грибанов, В. Ем // Вестник МГУ. Серия «Право». — 1984. — № 6. — С. 3.

² Иоффе О. С. Избранные труды по гражданскому праву: из истории цивилистической мысли. Гражданское правоотношение. Критика теории «хозяйственного права» / Иоффе О. С. — М., 2000. — С. 562.

³ Сиренко В. Ф. Проблема интереса в государственном управлении / Сиренко В. Ф. — К.: Наукова думка, 1980; Общее учение о правоотношении / Халфина Р. О. — М.: Юридическая литература, 1974; Грибанов В. П. Интерес в гражданском праве / В. П. Грибанов // Советское государство и право. — 1967. — № 1.

⁴ Філософія: Навчальний посібник. — К.: Вікар, 1997. — 438 с. — С. 74.

В юридичній літературі існують різні думки щодо співвідношення суб'єктивного права та інтересу. На думку С. Н. Братуся, Р. О. Халфіної, інтерес є передумовою і метою суб'єктивного права, але не його елементом, оскільки інтерес виникає до суб'єктивного права. Також існує думка, що соціальний інтерес, який виражений у праві, набуває форми юридичного інтересу.¹

Можна повністю поділити думку тих авторів, які вважають, що категорія інтересу – це єдність об'єктивного і суб'єктивного. Адже інтерес як об'єктивне явище існує незалежно від волі і свідомості суб'єкта корпоративних відносин, і цим обумовлюється його об'єктивність. Суб'єктивність інтересу полягає в тому, що він усвідомлюється суб'єктом в процесі його реалізації. Інтерес виражає усвідомлення потреби і прагнення до її задоволення, тому реалізація інтересу завжди передбачає діяльність.²

Категорія цивільного інтересу на законодавчому рівні закріплена у ч. 2 ст. 15 ЦК України, за якою кожна особа має право на захист власного інтересу, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства. Причому інтерес – це об'єкти цивільних прав, блага, прагнення особи, котрі не визначені законом або угодою сторін як цивільні права, але є предметом цивільних відносин. Інтерес підлягає захисту, якщо він не суперечить загальним засадам цивільного законодавства.

Офіційне тлумачення цього поняття наведено у Рішенні Конституційного Суду від 1 грудня 2004 року № 18-рп/2004 справі № 1-10/2004 за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень ч. 1 ст. 4 Цивільного процесуального кодексу (ЦПК) України (справа про охоронюваний законом інтерес). Поняття «охоронюваний законом інтерес», що вживається в ч. 1 ст. 4 ЦПК України та інших законах України у логічно-смысловому зв'язку з поняттям «права», необхідно розуміти як прагнення до користування конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом, як зумовлений загальним змістом об'єктивного і прямо не опосередкований у суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл, що є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать Конституції і законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності та іншим загальноправовим засадам.

В аспекті поставленого у конституційному поданні питання положення ч. 1 ст. 4 ЦПК України треба розуміти так, що акціонер може захищати свої права та охоронювані законом інтереси шляхом звернення до суду у випадку

¹ Братусь С. Н. Субъекты гражданского права / Братусь С. Н. — М., 1950. — 230 с. — С. 20-21. Общее учение о правоотношении / Халфина Р. О. — М., 1974. — С. 230.

² Общее учение о правоотношении / Халфина Р. О. — М.: Юридическая литература, 1974. — С. 210; Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав. Изд. 2-е, стереотип. / Грибанов В. П. — М.: Статут, 2001. — 411 с. — С. 31.

їх порушення, оспорювання чи невизнання самим акціонерним товариством, органами чи іншими акціонерами цього товариства.

Порядок судового захисту порушених будь-ким, у тому числі й особами, прав та охоронюваних законом інтересів акціонерного товариства, які не можуть вважатися тотожними простій сукупності індивідуальних охоронюваних законом інтересів його акціонерів, визначається законом.¹

У сучасній літературі наводиться поділ корпоративних інтересів на загальні та індивідуальні.² До індивідуальних корпоративних інтересів належать інтереси учасників, засновників, акціонерів; до загальнокорпоративних – інтереси самого підприємства як самостійного суб'єкта правовідносин. Необхідність розмежування вказаних видів приватних інтересів обумовлена можливістю їх незбігання. Наприклад, як вказує О. М. Вінник, «товариство як суб'єкт господарювання зацікавлене у збільшенні своєї майнової бази... Відтак – інтересові товариства відповідатиме спрямування всього прибутку, що залишається в його розпорядженні після сплати податків та зборів, на поповнення відповідних фондів. Водночас учасники товариства можуть бути заінтересовані переважно у спрямуванні прибутку на виплату дивідендів».³

Норми чинного законодавства не визначають, а лише опосередковано вказують на існування інтересів товариства, зокрема, позачергові збори акціонерного товариства скликаються наглядовою радою: 1) з власної ініціативи; 2) на вимогу виконавчого органу – в разі порушення провадження про визнання товариства банкрутом або необхідності вчинення значного правочину; 3) на вимогу ревізійної комісії (ревізора); 4) на вимогу акціонерів (акціонера), які на день подання вимоги сукупно є власниками 10 і більше відсотків простих акцій товариства; 5) в інших випадках, встановлених законом або статутом товариства. Ревізійна комісія товариства з обмеженою відповідальністю має право ставити питання щодо позачергового скликання загальних зборів, зокрема у випадку виникнення загрози істотним інтересам товариства (ч. 8 ст. 49, ч. 4 ст. 63 Закону); учасники повного товариства, яким було доручено ведення його справ, зобов'язані надавати іншим учасникам на їх вимогу повну інформацію про дії, які виконуються від імені та в інтересах товариства (ч. 4 ст. 68 Закону).

¹ Рішення Конституційного Суду від 1 грудня 2004 року № 18-рп/2004 справі № 1-10/2004 за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень ч. 1 ст. 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) // Режим доступу: zakon1.rada.gov.ua.

² Вінник О. М. Публічні та приватні інтереси в господарських товариствах: проблеми правового забезпечення. / Вінник О. М. — К: Атіка, 2003. — 352 с. — С. 67; Воловик О. Загальнокорпоративні інтереси: зміст та ризик забезпечення у корпоративних відносинах / О. Воловик // Право України. — 2004. — № 4. — С. 67.

³ Вінник О. М. Публічні та приватні інтереси в господарських товариствах: проблеми правового забезпечення / Вінник О. М. — К: Атіка, 2003. — 352 с. — С. 91, 143 – 144.

С. підтримати думку С. Могилевського про те, що характер інтересів, зокрема акціонерного товариства, обумовлений насамперед імперативно встановленими цілями його діяльності, а останнє належить до кола комерційних юридичних осіб, основною метою яких є одержання прибутку. Тобто, виходячи з цього, основним загальним інтересом акціонерного товариства можна вважати його довгостроковий комерційний успіх, заснований на стабільності, прибутковості та рентабельності його діяльності.¹ Інтерес саме такого змісту притаманний будь-яким комерційним підприємствам (підприємницьким юридичним особам), тобто є основним загальнокорпоративним інтересом.

Здійснення чи нездійснення можливості, яка становить зміст суб'єктивного корпоративного права, цілком залежить від волевиявлення самого учасника (засновника). Природно, що можлива поведінка буде перетворюватися на реально здійснювану лише тоді, коли вона сприятиме задоволенню тих або інших потреб суб'єкта, тобто коли певна поведінка буде відповідати його інтересам. Таким чином, інтерес є своєрідним «вмикачем» процесу реалізації суб'єктивного права.² Якщо в учасника (засновника) немає інтересу до реалізації належного йому права, він може відмовитися від здійснення передбачених законом чи внутрішніми документами дій; він має право за власним бажанням здійснити дозволені дії в повному обсязі чи навіть частково в порядку, найбільш вигідному для задоволення свого інтересу. Інша сторона взаємозв'язку інтересу і корпоративного права полягає в тому, що задоволення інтересу суб'єкта корпоративних відносин є метою корпоративного права, яке виступає як правовий засіб задоволення інтересів.

Зауважимо, що забезпечення у корпоративних правовідносинах організаційно-майнової сталості товариства при збалансуванні цього загальнокорпоративного інтересу з індивідуальними корпоративними інтересами, а також його захист від правопорушень і проявів зловживання правом повинно відбуватися на підставі аналізу корпоративних відносин щодо визначення змісту інтересів, якими обумовлено їх виникнення, усвідомлення наслідків таких відносин, а також оцінки адекватності їх правового регулювання зазначеним інтересам та наслідкам (аналіз правореалізаційної і правозастосовчої практики, у тому числі у порівняльно-правовому аспекті) тощо. Тому, притримуючись думки С.Н.Братуся, вважаємо, що «інтерес – це тільки мета, а не суть права, що право – лише засіб забезпечення чи охорони інтересів»³.

¹ Могилевский С. Д. Управляющая организация хозяйственного общества. Вопросы теории и практики / С. Могилевский // Гражданин и право. — 2003. — № 5. — С. 11.

² Братусь С. Н. Юридические лица в советском гражданском праве. / Братусь С. Н. — М., 1947. — С. 99.

³ Братусь С.Н. Юридические лица в советском гражданском праве / Братусь С.Н. — М., 1947. — С.10 – 33.

Під поняттям «корпоративний інтерес» щодо здійснення корпоративних прав ми розуміємо прагнення суб'єкта корпоративних відносин до користі, зазначеними майновими, немайновими та/або організаційними правами, яке зумовлене його потребами і забезпечене правовими засобами їх охорони та захисту.

У цьому контексті логічним буде запитання про те, чи може корпоративний інтерес виступати самостійним об'єктом, що підлягає захисту в суді? Зокрема, чи підлягає судовому захисту інтерес учасника товариства шляхом задоволення пред'явленого учасником товариства позову про визнання недійсним правочину товариства, підставою якого визначено порушення користування корпоративних прав та інтересів позивача (якщо такі правочини очевидно суперечать цілям діяльності товариства та/або спрямовані виключно на виведення з товариства його основних фондів). Для відповіді на це питання слід враховувати вже наведене нами Рішення Конституційного Суду України від 01.12.2004 р. – справа про охоронюваний законом інтерес та рекомендації президії Вищого господарського суду України «Про практику застосування законодавства у розгляді справ, що виникають з корпоративних відносин» від 28.12.2007 р. При вирішенні спорів за позовами акціонерів про захист прав акціонерного товариства, в тому числі про визнання угод, укладених товариством, досліджують, чи уповноважений акціонер на представництво інтересів акціонерного товариства. Відсутність такого уповноваження може бути підставою для відмови у задоволенні позову. Окрім цього, слід зважати на практику Верховного Суду про розгляд судами корпоративних спорів, у якій йдеться, що на підставі ст. 1 Господарського процесуального кодексу України господарським судам підвідомчі спори щодо захисту порушених або оспорюваних прав і охоронюваних законом інтересів підприємств, установ і організацій, інших юридичних осіб (у тому числі іноземних), громадян, які здійснюють підприємницьку діяльність без створення юридичної особи. При цьому справи, що виникають з корпоративних відносин, на підставі п. 4 ч. 1 ст. 12 ГПК підвідомчі (підсудні) господарським судам незалежно від того, які особи – юридичні чи фізичні є учасниками корпоративних відносин, з яких виник спір. Тому, якщо стороною в справі є фізична особа, вирішального значення при розмежуванні юрисдикцій набуває питання, чи є ця справа такою, що виникає з корпоративних відносин.¹ Отже, виходячи із зазначеного, корпоративний інтерес може бути самостійним об'єктом захисту. Правомочній особі надається міра дозволеної поведінки задля задоволення її інтересів. І хоча інтерес не входить до змісту корпоративного права (*авт.*), момент інтересу необхідний для самого існування цього права. Інте-

¹ Практика розгляду судами корпоративних спорів. Узагальнення Верховного Суду України (підготовлено суддею ВСУ О.І.Потильчак та начальником управління вивчення та узагальнення судової практики ВСУ І.В.Бейцун) // Режим доступу: www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf.

рес. Найважливішим спонукальним фактором, який призводить до вступу у правовідносини, є інтерес до здійснення певних дій. У цьому випадку представник зобов'язаний діяти в інтересах іншої особи. Таким чином, інтерес спонукає до виникнення правовідносин, але перебуває поза його межами.¹

Під здійсненням корпоративних прав слід розуміти поведінку суб'єкта корпоративних правовідносин, спрямовану на реалізацію тих можливостей, які передбачені змістом корпоративного права, шляхом вчинення ним конкретних вольових дій. Здійснення корпоративних прав забезпечується гарантіями, які надають можливість безперешкодного здійснення учасником своїх корпоративних прав, їх охорону, а у випадку протиправних посягань – захист і поновлення. Однією із найважливіших форм правових гарантій здійснення таких прав є корпоративний обов'язок.

Зупиняючись на способах здійснення корпоративних прав, зазначимо, що в теорії цивільного права дії, що їх здійснює уповноважена особа, називаються способами здійснення суб'єктивного права. Здійснення тієї чи іншої дії залежить насамперед від характеру правової норми. Закон може надавати право уповноваженій особі вчинити лише одну конкретну дію або вибирати серед інших певний варіант поведінки.² Беручи до уваги можливість локального регулювання у корпоративних відносинах, способи здійснення корпоративних прав можуть передбачатися також і внутрішніми документами товариства (статутом, установчим договором, положеннями тощо).

«Вирізняють два принципові способи реалізації суб'єктивних прав – фактичні і юридичні. Фактичні полягають у здійсненні таких дій, які викликають їх майнові і немайнові наслідки, що торкаються прав та інтересів окремих осіб, саме ці наслідки не мають юридичного характеру. Юридичні способи здійснення суб'єктивного права полягають у реалізації дій юридичного характеру: правочини, укладання авторських договорів та ін. наслідків».³ Відповідно до зазначеного здійснення корпоративних прав підпадає під поняття фактичних способів, а цивільні правочини, предметом яких є корпоративні права, – під поняття юридичних.

У деяких випадках реалізація корпоративних прав можлива лише за згодою інших учасників. Наприклад, при відчуженні корпоративних прав учас-

¹ Васильєва В. А. Цивільно-правове регулювання посередницьких послуг / Васильєва В. А. – Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаніка, 2006. – 346 с. – С. 132–133.

² Цивільне право України: Академічний курс: підручник у 2-х т. / [Заг. ред. Я. М. Шевченка]. — К.: Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2004. — Т. 1. Заг. част. — 520 с. — С. 207.

³ Шевченко Я. М. Цивільне право України: академічний курс / Шевченко Я. М. — К.: Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2004. — 520 с. — С. 381, 71, 72.

ником (зокрема ТОВ) інші учасники цього товариства можуть скористатися своїм переважним правом на їх придбання. Лише при відмові учасника в здійсненні цього права учасник-продавець може відчужити свою частку іншій особі.

Вибір способу здійснення корпоративних прав залежить також від того, чи уповноважена особа. Вибір способу здійснення корпоративних прав може виявлятися у вчиненні дії особисто або через представника. Учасник (засновник) може реалізовувати свої корпоративні права безпосередньо – шляхом безпосереднього управління господарським товариством, ведення його справ, управління діяльністю тощо та опосередковано – шляхом участі у роботі органів управління, зокрема, загальних зборах, наглядовій раді, ревізійній комісії, правлінні. Проте якщо, наприклад, участь у загальних зборах акціонерів доступна кожному з них і забезпечена гарантіями закону, то участь в інших органах управління акціонерного товариства можлива лише у випадках обрання акціонера в ці органи.

Безпосередньо, тобто без створення спеціальних корпоративних органів, здійснюється управління повним та командитним товариствами. Слід зауважити, що у командитних товариствах право управляти ним мають лише повні учасники. Щодо вкладників, то вони не лише позбавлені права на управління товариством, а й не мають права заперечувати проти дій повних учасників щодо управління діяльністю товариства. Така конструкція управління цими товариствами зумовлена тим, що їх учасники (в КТ лише повні учасники) несуть солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства. Участь у внутрішній координаційній діяльності – це не єдиний спосіб безпосереднього управління корпоратцією. Вона також включає й ведення справ товариства, що визначає порядок представництва організації як юридичної особи в комерційному обороті.

У науковій юридичній літературі, на жаль, важко віднайти чітке розмежування таких правових категорій як «форми» і «способи» здійснення суб'єктивних прав. Як правило, у ній йдеться лише про способи здійснення останніх.¹ Щодо застосування поняття «форма здійснення корпоративних прав», то, здебільшого, воно вживається щодо договору чи правочину (зокрема, довіреності, цесії, договорів купівлі-продажу, дарування, застави тощо), внутрішнього документа (повідомлення про проведення загальних зборів, положення про виплату дивідендів тощо) чи зовнішнього виразу суб'єктивного корпоративного права (акція, частка, запис у державному реєстрі тощо).²

¹ Цивільне право України: підручник у 2-х кн. / [О. В. Дзера (керівник авт. кол.), Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін.; за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової]. — К.: Юрінком Інтер, 2002. — Кн. 1 — 720 с.-С. 207; Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2-х т. / [За відп. ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнецової, В. В. Луця]. — К.: Юрінком Інтер, 2005. — Т. 1 — 832 с. — С. 381.

² Васильєва В. А. Цивільно-правове регулювання посередницьких послуг. Монографія. / Васильєва В. А. – Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаніка, 2006. – 346 с. – С. 33; Здійснення та захист корпоративних прав в Україні

важасмо, що в аспекті здійснення корпоративних прав більш застосовува-
 ний термін «способи». Хоча здійснення останніх не виключає і такого поняття
 як «форма». Зокрема, воно вживається щодо форми проведення загальних збо-
 (чергові, позачергові, у формі заочного голосування тощо); форми контролю
 за діяльністю виконавчого органу товариства (який визначається наглядовою
 радою) тощо. Водночас, термін «форма» є більш застосовуваним щодо розпоряд-
 ження корпоративними правами. Останнє, як вже зазначалося, відбувається за
 допомогою цивільно-правового інструментарію із використанням певних кон-
 струкцій. Вони якраз і виражаються у відповідних договорах чи правочинах. Тож
 ці поняття не можуть повністю взаємовиключати одне одного.

2.1.1. Право учасників брати участь в управлінні товариством

Словосполучення «право брати участь в управлінні справами господарсько-
 го товариства» певною мірою має умовний характер. Воно застосовується як
 загальне поняття щодо всіх видів господарських товариств і конкретизується
 відповідно до виду (типу) господарського товариства. Наприклад, в АТ і ТОВ
 його учасники «управляють справами цих товариств» шляхом участі в органах
 товариства (зокрема, вищому), а його «діяльністю управляє» виконавчий орган
 (чи одноособово). В ПТ здійснення «спільної підприємницької діяльності»; «ве-
 дення справ» передбачає його представництво в комерційному обороті. В КТ –
 здійснення повними учасниками «підприємницької діяльності» від імені товари-
 ства; вкладники КТ діють від імені товариства винятково за довіреністю.

Право учасника брати участь в управлінні товариством полягає у можливо-
 сті здійснення ним цілої низки прав, які не обмежуються тільки участю в за-
 гальних зборах. Воно також реалізується шляхом здійснення прав щодо форму-
 вання органів управління товариства, порядку прийняття ними рішень тощо.
 Вказані повноваження учасника залежать від порядку скликання зборів, форми
 їх проведення, порядку голосування, визначення кворуму тощо. Вони мають
 свої особливості, пов'язані з певним видом (типом) господарського товариства.

Зазначимо, що 29 квітня 2009 року набув чинності Закон «Про акціонерні
 товариства». Із прийняттям цього нормативно-правового акта запроваджено
 нові правила діяльності для акціонерних товариств. Вступ у дію Закону ви-
 кликає певну паніку у цих товариствах, оскільки в умовах існуючої фінансової

(цивільно-правові аспекти): монографія / [Луць В.В., Васильєва В.А., Кобецька Н.Р., Калаур
 І.Р., Кашина О.В., Саракун І.Б.]; за заг. ред. В. В. Луця — Тернопіль: Підручники і посібни-
 ки, 2007. — 320 с. — С.96; Яроцький В. Л. Цінні папери в механізмі правового регулювання
 майнових відносин (основи інструментальної концепції): монографія. / Яроцький В. Л. —
 Харків: Право, 2006. — 544 с. — С.71, 72.

нестабільності їм необхідно засвоїти цілу низку положень встановлених
 АТ. Це вимагає активного залучення як самих учасників та організації
 товариств, так і фахівців з корпоративного права та управління. Необхідно
 провести копітку та велику за обсягом роботу в даній сфері.

Державна комісія з цінних паперів і фондового ринку (далі – ДКЦПФР)
 17.02.2009 р. затвердила Роз'яснення «Щодо порядку застосування окремих
 положень Розділу XVII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України
 «Про акціонерні товариства» у зв'язку із набранням ним чинності» (далі –
 Роз'яснення).¹ У них прописано положення щодо приведення діяльності від-
 критого акціонерного товариства (далі – ВАТ) та закритого акціонерного то-
 вариства (далі – ЗАТ) у відповідність до вимог цього Закону. Відповідно до
 Роз'яснення акціонерним товариствам необхідно здійснити такі дії:

- а) внести зміни до статуту товариства шляхом викладення статуту у новій
 редакції, які в тому числі передбачають зміни найменування акціонерного то-
 вариства з відкритого/закритого акціонерного товариства на публічне/
 приватне акціонерне товариство, а також виконання всіх інших вимог За-
 кону України «Про акціонерні товариства» у статуті товариства;
- б) привести внутрішні документи товариства у відповідність до вимог
 Закону, а також нової редакції статуту товариства.

Тож постає питання: чи зможуть акціонерні товариства вчасно реалізу-
 вати покладені на них завдання?

1. Щодо правильності вибору типу товариства: публічного чи приватного,
 то формально згідно зі ст. 5 Закону чисельність акціонерів приватного АТ не
 може перевищувати 100 осіб. Якщо кількість осіб більша – воно буде вважа-
 тися публічним. При одночасному бажанні товариства залишатися приватним,
 виходом із ситуації може бути викуп акцій у міноритарних акціонерів. У такий
 спосіб мажоритарні акціонери зможуть збільшити свої пакети акцій і зменши-
 ти кількість акціонерів. Причому мажоритаріям чи не в останнє надається мож-
 ливість здійснити укрупнення пакетів акцій без інформування про це інших
 акціонерів і товариства, що вже передбачено ст. 7 нового Закону.

Отже, незалежно від виду існуючих товариств (ВАТ чи ЗАТ) законода-
 вець надає можливість їх вибору. Цією нагодою мали б скористатися ті акціо-
 нерні товариства, які мають бажання змінити тип товариства. Адже згідно із
 Роз'ясненням ДКЦПФР приведення діяльності ВАТ та ЗАТ у відповідність до
 вимог до Закону «Про акціонерні товариства» не потребує застосування про-

¹ Роз'яснення ДКЦПФР від 17.02.2009 р. «Щодо порядку застосування окремих положень
 Розділу XVII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону «Про акціонерні товариства» у
 зв'язку із набранням ним чинності» // Режим доступу: zakon1.rada.gov.ua.

припинення акціонерного товариства; а згідно з п. 7 «Прикінцевих та перехідних положень» акціонерні товариства звільняються від сплати реєстраційного збору під час реєстрації змін до статуту товариства або статуту в новій редакції у зв'язку з приведенням його у відповідність із цим Законом.

2. Щодо приведення статутів та інших внутрішньокорпоративних актів акціонерного товариства відповідно до вимог Закону, то все ускладнюється відсутністю типових примірників цих документів. Справа в тому, що ані в Прикінцевих та перехідних положеннях Закону, ані в зазначеному Роз'ясненні ДКЦПФР не йдеться про розробку типових статутів та положень. Виходить, що акціонерні товариства самі повинні зрозуміти та врахувати цілу низку нових, запропонованих ЗУАТ правил щодо створення, діяльності, реорганізації та припинення АТ та затвердити їх на загальних зборах. Причому зробити це необхідно вчасно, а саме: не пізніше ніж протягом двох років з дня набрання чинності цим Законом. Адже, починаючи вже з 30.04.2011 р., будь-який акціонер акціонерного товариства, статут якого не приведено у відповідність з нормами цього Закону, має право звернутися до суду з позовом про приведення статуту товариства у відповідність із цим Законом.

Враховуючи рекомендації ДКЦПФР в частині виконання вимог законодавства щодо строків, у 2010 році на річних загальних зборах АТ слід прийняти рішення про викладення статуту у новій редакції і зміни найменування товариства з відкритого/закритого на публічне/приватне. Виходячи із цього, акціонерним товариствам необхідно вже сьогодні думати про те, як врахувати нові вимоги Закону і закріпити їх у своїх локальних документах.

Не просте завдання покладено й на самих акціонерів, які повинні своєчасно ознайомитися із цілим пакетом локальних актів для внесення пропозицій до них. Згідно з Прикінцевими та перехідними положеннями протягом шести місяців з дня опублікування цього Закону ДКЦПФР зобов'язана розробити і прийняти відповідні підзаконні нормативно-правові акти, передбачені цим Законом. Нам залишається лише сподіватися, що серед пакета цих документів буде відведено місце типовому статуту та відповідним положенням.

3. Починаючи з 30.04.2011 р., всім АТ необхідно виконувати всі вимоги Закону в повному обсязі, в тому числі положення ч. 2 ст. 20 щодо виключення бездокументарної форми існування акцій. Відповідно, з цього моменту облік акцій повинен вестися не у реєстраторів, а на рахунках у цінних паперах у зберігачів, що мають ліцензію на здійснення депозитарної діяльності.

Процедура переведення акцій у бездокументарну форму також вимагає частину часу і є тривалий процес для майбутнього АТ. Вона на пряму залежить від кількості акціонерів. Адже в Україні налічується чимало товариств із кількістю понад 1000 акціонерів. Тому деякі великі АТ, наприклад ВАТ «Мотор-Січ», вже на зборах цього року приймають рішення про переведення акцій у бездокументарну форму.

4. Ще одне питання стосується діяльності зберігачів. Справа в тому, що кількість акціонерних товариств з документарною формою існування акцій в Україні становить близько 30 тисяч. Число ліцензованих торговців-зберігачів – 250. Кількість сертифікованих фахівців у більшості зберігачів не перевищує трьох. Як правильно зазначає С. Янпольський, прогнозується підйом ринку виконання робіт зі знерухомилення випусків акцій для зберігачів, що призведе до певних труднощів і здорожчання їх праці. Це ще один доказ недоцільності відкладення прийняття рішення про дематеріалізацію.²

За словами начальника Івано-Франківського територіального відділення ДКЦПФР, проблеми із забезпеченням зберігачами, зокрема у м. Івано-Франківську, немає. Хоча не менш актуальним залишається те, що на сьогодні відсутнє Типове положення про реєстрацію випуску акцій. Тож у акціонерних товариств залишається обмаль часу для реалізації всіх наведених процедур по адаптації до нового Закону, і їх необхідно здійснювати безвідкладно і вже сьогодні.³

Якщо говорити про чисельні порушення, пов'язані із скликанням та проведенням загальних зборів (з огляду на судову практику), то можна процитувати цілком адекватний висновок стану справ, наведений О. Р. Кібенко, яка, вказуючи на те, що роль загальних зборів в управлінні акціонерним товариством сьогодні знижується, вважає однією з причин цього процесу «...незацікавленість учасників великих компаній у відвідуванні загальних зборів, оскільки для інституціональних інвесторів легше вирішувати питання управління безпосередньо зустрічаючись із директорами, а дрібні акціонери не відвідують збори, оскільки це досить дорого і вони відчувають свою нездатність управляти справами компанії чи відсутність реальної можливості впливати на ведення її справ»⁴.

¹ Зміни до Положення про порядок переведення випуску іменних цінних паперів у бездокументарну форму, затвержені Рішенням ДКЦПФР 29.08.2008 р. № 955.

² Янпольський С. Як жити з новим Законом України «Про акціонерні товариства» // pravda.com.ua.

³ Сарахун І. Б. Впровадження Закону України «Про акціонерні товариства: проблеми «перехідного періоду» // Збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції «Методологія частинного права: сучасне становище і перспективи розвитку» (22 – 23 травня, м. Київ – 2009 р.)

⁴ Кібенко Е. Р. Корпоративне право Великобританії. Законодавство. Прецеденти. Коментарі / Кібенко Е. Р. – К.: Юстиніан, 2003. – 368 с. – С. 194.

відповідно до ст. 32 ЗУАТ акціонерне товариство зобов'язане щороку скликати загальні збори (річні загальні збори) та проводити їх не пізніше 30 квітня наступного за звітним роком. На відміну від Закону України «Про господарські товариства» новелами Закону України «Про акціонерні товариства» є більш детальна регламентація положень, що стосуються підготовки та порядку їх проведення, внесення пропозицій до порядку денного, форми голосування, ознайомлення із проектами рішень тощо.

У Загальних зборах (далі – ЗЗ) АТ можуть брати участь особи, включені до переліку акціонерів, які мають право на таку участь, або їх представники (ч. 1 ст. 34 ЗУАТ). Єдине обмеження може бути пов'язане з обмеженням права голосу власників привілейованих акцій, оскільки останні не мають права брати участь в управлінні АТ, якщо інше не передбачено його статутом. На ЗЗ на запрошення особи, яка їх скликає, також можуть бути присутні представник аудитора товариства та посадові особи товариства незалежно від володіння ними акціями цього товариства, представник органу, який відповідно до статуту представляє права та інтереси трудового колективу.

До 30.04.2011 р. (дата, до якої повинно відбутися переведення усіх акцій товариств у бездокументарну форму існування)¹ порядок складання реєстру акціонерів регламентується Положенням про порядок ведення реєстрів власників іменних цінних паперів від 17. 10. 2006 № 1000 (для акцій, випущених в документарній формі) та розділом VI-VII Положення про депозитарну діяльність, затвердженим рішенням ДКЦПФР від 17. 10. 2006 № 999 (для бездокументарних акцій).²

Письмове повідомлення про проведення ЗЗ АТ та їх порядок денний надсилається кожному акціонеру, зазначеному в переліку акціонерів, складеному в порядку, встановленому законодавством про депозитарну систему України, на дату визначену наглядовою радою у строк, не пізніше ніж за 30 днів. Принагідно зазначимо, що за Законом України «Про господарські товариства» (ст. 43) цей строк становив 45 днів, що аж ніяк не сприяло оперативності щодо прийняття рішень товариством. Повідомлення розсилає особа, яка скликає ЗЗ, або особа, яка веде облік прав власності на акції товариства у разі скликання ЗЗ акціонерами.

Наявність кворуму загальних зборів визначається реєстраційною комісією момент закінчення реєстрації акціонерів для участі у ЗЗ АТ. Закон України «Про

¹ *Первомайський О. О.* Правове регулювання акціонерних відносин в період дії прикінцевих та перехідних положень Закону України «Про акціонерні товариства» // Матеріали Всеукраїнського науково-практичного семінару «Вдосконалення правового регулювання корпоративних відносин в сучасних умовах». - Івано-Франківськ, 25 – 26 вересня 2009 р.

² *Рішення ДКЦПФР від 17.10.2006 р.* «Про затвердження Положення про порядок дення реєстрів власників іменних цінних паперів» № 1000 // ssmsc.gov.ua; *Рішення ДКЦПФР від 17.10.2006 р.* «Про затвердження Положення про депозитарну діяльність» № 999 // ssmsc.gov.ua.

акціонерні товариства» залишив чинною норму, що загальні збори АТ мають кворум за умови реєстрації для участі у них акціонерів, які разом володіють не менше як 60 % голосуючих акцій, що є неприпустим. Адже зірвати збори акціонерів буде так само легко, як і раніше. Наприклад, у Російській Федерації відповідно до Закону «Об акционерных обществах» (1995 р.) правомочність загальних зборів визначається більше 50 % голосуючих акцій; у Республіці Казахстан – правомочність підтверджується присутністю 50 % голосуючих акцій; у Чехії – 50 % +1 акція; у Франції – для проведення зборів акціонерів досить присутності акціонерів (або їх представників), що володіють 25 % голосуючих акцій. Поряд із тим, за словами А. Яценюка, «тільки би поставили питання щодо зменшення кворуму на загальних зборах на голосування (у Верховній Раді України), Закон України «Про акціонерні товариства» успішно був би завалений ще на 11 років».¹

Для вирішення питання, право голосу з якого надається відповідно до ч. 5 ст. 26 ЗУАТ власникам привілейованих акцій, або питання, при розгляді якого голоси власників привілейованих акцій товариства підраховуються окремо, ЗЗ вважаються такими, що мають кворум з таких питань, за умови реєстрації для участі у них також акціонерів, які сукупно є власниками не менше ніж 60 % привілейованих акцій (кожного класу привілейованих акцій), що є голосуючими з цього питання (ч. 2 ст. 41 ЗУАТ).

Відсутність кворуму на загальних зборах і неможливість його визначення у зв'язку з тим, що реєстрація акціонерів у день проведення загальних зборів не здійснювалась, є безумовною підставою для визнання прийнятих загальними зборами рішень недійсними. Так, рішенням господарського суду м. Києва від 16.04.2007 р. задоволено позов ТОВ «Приват-Сток Сервіс» до ЗАТ «Трудовий колектив «Київський науково-дослідний та проектно-конструкторський інститут «Енергопроект» про визнання недійсним протоколу в зв'язку з тим, що реєстрація із зазначенням кількості голосів, що їх має кожний акціонер, який бере участь у зборах, не проводилась, реєстр акціонерів в порядку, передбаченому законом, не складався, тому легітимність загальних зборів не доведена. Колегія суддів Київського апеляційного господарського суду залишила дане рішення без змін.²

Щодо порядку прийняття рішень ЗЗ, то як і в Законі України «Про господарські товариства» голосування здійснюється за принципом «одна акція – один голос».

¹ *Саракун І. Б.* Перспективи правового забезпечення здійснення корпоративних прав // Приватне право і підприємництво. – 2009 р.; *Саракун І. Б.* Впровадження Закону «Про акціонерні товариства: проблеми «перехідного періоду» // Збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції «Методологія частного права: современное состояние и перспективы развития» (22 – 23 травня, м. Київ. – 2009р.).

² *Рекомендації президії Вищого господарського суду України від 28.12.2007 р.* «Про практику застосування законодавства у розгляді справ, що виникають з корпоративних відносин» № 04-5/14 // www.scourt.gov.ua/clients.

ого у новому Законі запроваджено можливість проведення *кумулятивного* голосування. Воно застосовується під час обрання органів товариства, коли загальна кількість голосів акціонера помножується на кількість членів органу акціонерного товариства, що обираються, а акціонер має право віддати всі підраховані таким чином голоси за одного кандидата або розподілити їх між кількома кандидатами.

Рішення з питання, винесеного на голосування, приймається простою більшістю голосів акціонерів, які зареєструвалися для участі у ЗЗ та є власниками голосуючих з цього питання акцій. Статутом приватного АТ може встановлюватися більша кількість голосів акціонерів, необхідних для прийняття рішень з питань порядку денного, крім питань: про дострокове припинення повноважень посадових осіб органів товариства; про звернення з позовом до посадових осіб органів товариства стосовно відшкодування збитків, завданих товариству; про звернення з позовом у разі недотримання вимог ЗУАТ при вчиненні значного правочину (ст. 42 ЗУАТ).

В Законі України «Про акціонерні товариства» по-новому врегульовано спосіб голосування на ЗЗ з питань порядку денного. Для публічного товариства та товариства з кількістю акціонерів – власників простих акцій товариства понад 100 осіб голосування з питань порядку денного проводиться лише з використанням бюлетенів. Частиною 2 та 4 ст. 43 ЗУАТ встановлюється форма останнього та випадки визнання його недійним.

Слід схвально віднести до голосування бюлетенями, адже завдяки цьому може зменшитися кількість можливих підробок і фальсифікацій резолюцій, протоколів зборів тощо. Керівництву товариства забороняється вимагати від акціонерів інформацію про те, як вони проголосували або збираються голосувати. При цьому порушники можуть бути позбавлені майнових прав.

Роз'яснення щодо порядку голосування, підрахунку голосів та інших питань, пов'язаних із забезпеченням проведення голосування, надає лічильна комісія, яка обирається ЗЗ. Протокол про підсумки голосування складається у порядку, передбаченому ст. 45 ЗУАТ, а його форму передбачено ст. 46 цього Закону. Підсумки голосування оголошуються на ЗЗ, під час яких проводилося голосування. Після закриття ЗЗ вони доводяться до відома акціонерів протягом 10 робочих днів у спосіб, визначений статутом АТ. Новий Закон зобов'язує лічильну комісію АТ (або особу, якій передано повноваження лічильної комісії) опечатувати бюлетні для голосування. Вони повинні зберігатися у товаристві протягом строку його діяльності, але не більше 4 років.

Загальні збори товариства також можуть проводитися й *позачергово*. Вимога про їх скликання подається в письмовій формі виконавчому органу на адресу за місцезнаходженням АТ із зазначенням органу або прізвищ (найменувань) акціонерів, які цього вимагають. Вони скликаються наглядовою радою: 1) з власної ініціативи; 2) на вимогу виконавчого органу – в разі порушення провадження про

визнання товариства банкрутом або необхідності вчинення значного правочину; 3) на вимогу ревізійної комісії (ревізора); 4) на вимогу акціонерів (акціонерів) на день подання вимоги сукупно є власниками 10 і більше відсотків простих акцій товариства; 5) в інших випадках, встановлених законом або статутом товариства. Процедура проведення позачергових ЗЗ детально урегульована ст. 47 ЗУАТ.

Загальні збори товариства можуть проводитися й у формі *заочного голосування*. У випадках, передбачених статутом АТ з кількістю акціонерів не більше 25 осіб, допускається прийняття рішення методом опитування. У такому разі проект рішення або питання для голосування надсилається акціонерам – власникам голосуючих акцій, які повинні в письмовій формі сповістити щодо нього свою думку. Протягом 10 днів з дати одержання повідомлення від останнього акціонера – власника голосуючих акцій всі акціонери – власники голосуючих акцій повинні бути в письмовій формі проінформовані головою зборів про прийняте рішення. Воно вважається прийнятим у разі, якщо за нього проголосували всі акціонери – власники голосуючих акцій (ст. 48 ЗУАТ).

Законом України «Про акціонерні товариства» (ст. 49 Закону) врегульовано й особливості *проведення ЗЗ товариством, що складається з однієї особи*. У такому випадку рішення акціонера з питань, що належать до компетенції ЗЗ, оформляється нею письмово (у формі наказу) та засвідчується печаткою товариства або нотаріально; а у випадку обрання персонального складу наглядової ради, ревізійної комісії (в разі їх створення) здійснюється без застосування кумулятивного голосування.

Учасники господарських товариств можуть брати участь у роботі його органів та здійснювати контроль за їх діяльністю. Принагідно зробимо застереження, що детальніше розглядати повноваження органів акціонерного товариства немає сенсу, оскільки це є предметом дослідження корпоративного управління.

Норми про *наглядову раду* акціонерного товариства детально прописані у Розділі VIII ЗУАТ. Значимо, що схожий підхід до формування наглядової ради АТ було викладено у Положенні про наглядову раду відкритого акціонерного товариства, затвердженому рішенням ДКЦПФР від 8 квітня 2004 р. № 123.¹ Відмінним є лише можливість входження до її складу заступника голови, що передбачалося у положенні.

Порівняно із Законом України «Про господарські товариства» компетенцію наглядової ради за ЗУАТ значно розширено. Вона є органом, що здійснює захист прав акціонерів товариства, і в межах компетенції, визначеної статутом та ЗУАТ, контро-

¹ Рішення ДКЦПФР «Про затвердження Положення про наглядову раду відкритого акціонерного товариства» від 8 квітня 2004 р. // Інформаційно-пошукова система «Нормативні акти України».

се та регулює діяльність виконавчого органу. Наглядова рада може складатися з голови (ст. 54 ЗУАТ), членів (ст. 53 ЗУАТ) та комітетів наглядової ради (ст. 56 ЗУАТ). З метою забезпечення діяльності комітету з питань аудиту наглядова рада може прийняти рішення про запровадження в товаристві посади внутрішнього аудитора (створення служби внутрішнього аудиту); а за пропозицією голови наглядової ради цей орган має право обрати корпоративного секретаря, який відповідає за взаємодію акціонерного товариства з акціонерами та/або інвесторами (ч. 4 ст. 56 ЗУАТ).

Створення наглядової ради є обов'язковим в АТ з кількістю акціонерів – власників простих акцій більше 10 осіб. За наявності меншої кількості осіб в АТ її повноваження здійснюються загальними зборами. При цьому підготовка та проведення останніх здійснюється виконавчим органом, якщо інше не встановлено статутом АТ.

Кількісний склад наглядової ради відповідно до ч. 6 ст. 53 ЗУАТ встановлюється загальними зборами. Проте до складу наглядової ради в товариствах з кількістю акціонерів – власників простих акцій від 100 до 1000 осіб повинні входити не менше, ніж п'ять осіб, з кількістю понад 1000 – не менше, ніж сім осіб, а в товариствах з кількістю акціонерів – власників простих акцій понад 10 000 осіб – не менше ніж, дев'ять осіб.

Щодо публічного АТ, то обрання до членів його наглядової ради здійснюється виключно шляхом кумулятивного голосування; тоді як приватного АТ – здійснюється за принципом пропорційності представництва у її складі представників акціонерів відповідно до кількості належних акціонерам голосуючих акцій або шляхом кумулятивного голосування. Конкретний спосіб обрання членів наглядової ради приватного товариства визначається його статутом. Слід погодитися із думкою дослідників, що у вказаному Законі доречно було б закріпити положення про можливість входження до складу наглядової ради і більш кваліфікованих осіб-фахівців: економістів, банкірів, вчених тощо. На таку позицію вказує і світовий досвід.¹

По-іншому ЗУАТ підійшов і до врегулювання діяльності *виконавчого органу* (Розділ ІХ ЗУАТ). Він може бути *колегіальним* (правління, дирекція) і *одноосібним* (директор, генеральний директор). Виконавчий орган підзвітний ЗЗ і наглядовій раді, організовує виконання їх рішень. На нього також покладається обов'язок надати можливість ознайомитися з інформацією про діяльність товариства в межах, встановлених законом, статутом та внутрішніми положеннями товариства.

На засіданнях колегіального органу дозволяється присутність членів наглядової ради, представників профспілкового або іншого уповноваженого трудовим колективом органу, інших осіб за умови, якщо це право надано їм статутом. Голо-

¹ Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2-х т. / [За відп. ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнецової, В. В. Луця]. — К.: Юрінком Інтер, 2005. — Т. 1. — 832 с. — С. 262.

ва колегіального органу обирається наглядовою радою (якщо інше не передбачено статутом). Він організовує роботу колегіального виконавчого органу, організовує засідання, забезпечує ведення протоколів засідань. До повноважень голови виконавчого органу належить також можливість без довіреності вчиняти правочини від імені товариства відповідно до рішень колегіального виконавчого органу, в тому числі представляти інтереси товариства, видавати накази і розпорядження, обов'язкові для виконання всіма працівниками товариства тощо. Порядок прийняття рішень для виконання всіма працівниками товариства тощо. Порядок прийняття рішень особою, яка здійснює повноваження одноосібного виконавчого органу, встановлюється статутом або положенням про виконавчий орган АТ (ст. 60 ЗУАТ).

Повчальним у цьому контексті видається узагальнення судової практики Верховного Суду України, зокрема, щодо визнання недійсними правочинів, укладених виконавчим органом господарського товариства, рішення загальних зборів про обрання якого на посаду визнано у судовому порядку недійсним. Наприклад, у справі за позовом ВАТ «Харківська книжкова фабрика ім. Фрунзе» до ПП «Лайтінг» про визнання недійсним договорів, що розглядалась господарським судом Харківської області, дійсність договорів оскаржувалась з мотивів, що вони були підписані не уповноваженою особою, оскільки рішення загальних зборів ВАТ про обрання голови правління було визнано господарським судом недійсним. У рішенні від 26 червня 2006 р. господарський суд відмовив у задоволенні позову, керуючись ч. 3 ст. 241 ЦК, та зазначив, що оскільки рішення про обрання голови правління на момент укладення спірних договорів не було визнано недійсним, то він мав правові підстави на укладення таких договорів, оскільки він представляв інтереси позивача згідно з статутом.¹

Повноваження виконавчого органу (колегіального і одноосібного) припиняються за рішенням наглядової ради, якщо статутом АТ це питання не віднесено до компетенції ЗЗ. Водночас наглядова рада має право відсторонити від виконання повноважень голову колегіального виконавчого органу (чи особу, яка здійснює повноваження одноосібного виконавчого органу) у разі, якщо відповідно до статуту товариства обрання та припинення їх повноважень віднесено до компетенції ЗЗ (ст. 61 ЗУАТ). Підставою для цього є дії або бездіяльність цих осіб, які порушують права акціонерів чи самого товариства. Така норма спрямована на захист прав та інтересів як самого товариства, так і його акціонерів.

Щодо проведення загальних зборів ТОВ, то учасники повідомляються передбаченим статутом способом із зазначенням часу і місця проведення зборів та порядку денного. Повідомлення повинно бути зроблено не менше, як за 30 днів до

¹ Практика розгляду судами корпоративних спорів. Узагальнення Верховного Суду України (підготовлено суддею ВСУ О. І. Потільчак та начальником управління вивчення та узагальнення судової практики ВСУ І. В. Бейцун) // Режим доступу: www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf.

скликання загальних зборів. Будь-хто з учасників товариства вправі вимагати розгляду питання на зборах учасників за умови, що воно було ним поставлене не пізніше, як за 25 днів до початку зборів. Не пізніше, як за 7 днів до скликання загальних зборів, учасникам товариства повинна бути надана можливість ознайомитися з документами, внесеними до порядку денного зборів. З питань, не включених до порядку денного, рішення можуть прийматися тільки за згодою всіх учасників, присутніх на зборах (ст. 61 Закону України «Про господарські товариства»).

У випадках, передбачених установчими документами або затвердженими товариством правилами процедури, допускається прийняття рішення методом опитування. У цьому випадку проект рішення або питання для голосування надсилаються учасникам, які повинні у письмовій формі сповістити щодо них свою думку. Протягом 10 днів з моменту одержання повідомлення від останнього учасника голосування всі вони повинні бути поінформовані головою про прийняте рішення. Голова зборів організує ведення протоколу. Книга протоколів має бути у будь-який час надана учасникам товариства. На їх вимогу повинні видаватися засвідчені витяги з книги протоколів (ст. 60 Закону України «Про господарські товариства»).

Брати участь у загальних зборах ТОВ з правом дорадчого голосу можуть члени виконавчих органів, які не є учасниками товариства. Посадові особи, які здійснюють від імені ТОВ управлінські та представницькі функції, можуть бути найманими працівниками. Це передбачають закони ФРН і Франції. Проблемою українського законодавства у цьому питанні є покладення відповідальності на посадових осіб ТОВ та законодавчого визначення їх правового статусу. Наприклад, згідно зі ст. 52 Закону Франції «Про торгові товариства» від 26. 06. 96 р. керуючий справами товариства (чи керуючі) несе індивідуальну відповідальність (чи солідарну) у випадку порушення законодавчих чи регламентуючих положень щодо ТОВ, недотримання положень статуту внаслідок допущення помилок у своїй діяльності. Стаття 55 цього Закону передбачає усунення керуючого справами ТОВ від виконання обов'язків рішенням зборів учасників. Керуючий також законом позбавлений права чинити певні дії від імені товариства (наприклад, укладати угоди про позики у товариства).¹

§ 43 Закону ФРН «Про товариства з обмеженою відповідальністю» від 1.01.1992 р. передбачає солідарну відповідальність посадових осіб ТОВ у випадку нанесення збитків товариству. У § 82, 85 названого Закону закріплено більш суворі санкції – штрафи і позбавлення волі за неправильні дані про основний капітал ТОВ, паї та внески, гарантії по неповністю внесених вкладах, за розголошення виробничої або комерційної таємниці ТОВ. Досвід Франції та ФРН можна застосувати і в українському законодавстві.²

¹ Акционерное общество и товарищество с ограниченной ответственностью. — М.: БЕК, 1995. — С.33 – 45.

² Акционерное общество и товарищество с ограниченной ответственностью. — М.: БЕК, 1995. — С.3 – 31; Корпоративне право в Україні: становлення та розвиток зб. наук. праць за матеріалами

Учасники ТОВ мають кількість голосів, пропорційну розміру їх частки в статутному фонді (ст. 58 Закону України «Про господарські товариства»). Корпоративне законодавство ніде прямо не передбачає наслідки порушення процедури прийняття рішень в ТОВ, і визначають їх, виходячи з тлумачення певних норм. Так, у ч. 1 ст. 60 Закону України «Про господарські товариства» вказано, що збори учасників ТОВ вважаються повноважними, якщо на них присутні учасники, які у сукупності володіють 60 % голосів. Отже, порушення цієї вимоги може бути підставою для визнання відповідного рішення недійсним, хоча такої наслідок у цій нормі прямо не згадується. В узагальненнях судової практики звертається увага на те, що у судовому порядку недійсними може бути визнано саме рішення загальних зборів учасників товариства, а не протокол загальних зборів. Так, постановою ВГСУ від 30 травня 2006 р. у справі за позовом ТОВ «Всеукраїнський промисловий союз», корпорації «Український мазут» до ТОВ «ДСЛК», третя особа – ТОВ «О.К. та партнери» про визнання недійсним акта вишого органу управління товариства встановлено, що протокол є технічним документом, який фіксує у даному випадку факт прийняття рішення загальними зборами і не є актом у розумінні ст. 12 ГПК.¹

Слід також навести спір про недійсність прийнятого рішення на загальних зборах ТОВ, предметом якого стала можливість застосування понять значної чи незначної більшості присутніх. При прийнятті цього рішення власник із часткою 50,3 % голосував «за», а учасник з часткою 49,7 % – «проти». Скасовуючи частково рішення суду першої інстанції, апеляційний суд виходив з того, що рішення загальних зборів ТОВ «Г...» про участь у створенні ТОВ «Л...» та передачу майна до його статутного фонду (хоча воно й прийняте більшістю голосів – 50,3 %) не можна вважати законним, оскільки товариство складається з двох учасників і більшість є незначною. Проте зазначений висновок, на думку ВСУ, суперечить положенням статей 41, 42, 58 – 60 Закону України «Про господарські товариства» (в редакції, яка була чинною на час прийняття рішень), відповідно до яких загальні збори товариства є його вищим органом, рішення приймається простою більшістю голосів, кількість яких пропорційна розміру часток голосуючих у статутному фонді. Зазначені норми Закону, як і статuti товариств, не містять визначення значної чи незначної більшості, а вирішення питань, що розглядалися на зборах товариства, не потребують однастайності чи кваліфікованої більшості.²

мікрорегион. наук.-практ. конф., Івано-Франківськ, 26–27 вересня 2003 р. / Відп. ред. О. Д. Крутчак. — К.: НДІ приватного права і підприємництва АПР України, 2004. — 428 с. — С.216 – 217.

¹ Рекомендації президії Вишого господарського суду України «Про практику застосування законодавства у розгляді справ, що виникають з корпоративних відносин» від 28. 12. 2007 № 04-5/14. // www.scourt.gov.ua/clients.

² Теньков С. Коментар судової практики вирішення корпоративних конфліктів / Бюлетень законодавства і судової практики – К.: Юрінком Інтер, 2005. — № 12. — С. 31, 95.

дно з чинним законодавством учасники повного та командитного товариств (алі – ПТ, КТ) здійснюють підприємницьку діяльність від імені товариства. Стосовно реалізації права на управління в повному товаристві, то ст. 121 і 122 ЦК України розрізняють такі його форми як управління повним товариством і ведення справ повного товариства, тоді як у Законі України «Про господарські товариства» йдеться тільки про останнє (ст. 68). Більш детально ці права будуть розглядатися далі (див. представництво). Зазначимо лише, що найважливішою ознакою повного товариства є те, що підприємницька діяльність його учасників є діяльністю самого товариства. Здійснювати свої права учасник може і через *уповноваженого представника*. Довіреність учасника як форма представництва в корпоративних відносинах повинна відповідати загальним вимогам, передбаченим цивільним законодавством. Зокрема, ч. 3 ст. 159 ЦК, відповідно до якої акціонер має право призначити свого представника для участі у зборах.

Нечіткість правового регулювання нотаріального посвідчення довіреностей на участь у загальних зборах акціонерів ще до недавнього часу ускладнювала саму можливість їх посвідчення. Проблема полягала у тому, що нотаріуси іноді без відповідних письмових пояснень відмовлялися вчинити таку нотаріальну дію через суперечливі положення законодавства. Ними є ст.100 ЦК України, яка регламентує це право як особисте немайнове, що не може окремо передаватися іншій особі; відповідно до вимог ст. 272 ЦК України фізична особа здійснює немайнові права самостійно (особисті немайнові права не можуть передаватися будь-яким особам). З іншого боку, відповідно до Листа Міністерства Юстиції¹ довіреність на право участі в товаристві та голосування на загальних зборах акціонерів не потребує обов'язкового нотаріального посвідчення; а із положень ст.244 ЦК випливає, що вона є письмовим документом. При цьому, як зазначають практики, положення, яке б прямо забороняло посвідчення доручення на участь у загальних зборах, відсутнє.

Нині питанням представництва акціонерів на ЗЗ АТ присвячено ст. 39 ЗУАТ, де, відповідно, по-іншому врегульовано ці правовідносини. Представником акціонера – фізичної чи юридичної особи на ЗЗ АТ може бути інша фізична особа або уповноважена особа юридичної особи, а представником акціонера – держави чи територіальної громади – уповноважена особа органу, що здійснює управління державним чи комунальним майном. Цією статтею встановлено перелік осіб, які можуть посвідчувати довіреності на право участі та голосування на ЗЗ. Ними є: реєстратор, депозитарій, зберігач, нотаріус та інші посадові особи, які вчиняють нотаріальні дії, чи в іншому, передбаченому законодавством порядку.

¹ Лист Міністерства юстиції України від 31.03.2004 р. № Ч-87-19 «Стосовно надання роз'яснення, в межах компетенції, щодо можливості акціонера видати довіреність на представництво своїх інтересів на загальних зборах акціонерів».

Такі особи повинні при посвідченні довіреностей враховувати вимоги Закону України та порядку посвідчення заповітів і довіреностей, що провадяться до нотаріально посвідчених, затверджених постановою Кабінету Міністрів України 06.07.2006 р. № 940. Зазначеною постановою встановлені вимоги щодо посвідчення довіреностей. Зокрема, передбачено, що посвідчення доручення провадиться шляхом проставлення посвідчувального напису на дорученні, а також встановлено заборону на посвідчення посадовими особами доручень на своє ім'я.

Відповідно до Порядку посвідчення заповітів і довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених, при посвідченні довіреностей правлінням слід звернути увагу на такі вимоги:

- при посвідченні довіреності необхідно роз'яснити особі, що видає її, порядок скасування довіреностей;
- довіреність повинна бути написана зрозуміло і чітко;
- дати в довіреності щонайменше один раз повинні позначитися словами;
- ПІБ та місце проживання особи, що видала довіреність, та особи, ім'я якої вона видана, повинні вказуватись повністю;
- не заповнені до кінця рядки та інші вільні місця прокреслюються;
- виправлення у тексті довіреності вносяться у присутності та за згодою довірителя та застерігаються правлінням перед підписом довірителя та скріплюються підписом особи, що діє від імені правління, і печаткою АТ;
- посвідчені довіреності реєструються в реєстрі, форма якого затверджується Мін'юстом. Номер, під яким зареєстровано довіреність, зазначається в посвідчувальному написі;
- в довіреності повинні бути чітко визначені дії, які необхідно вчинити повіреному;
- в тексті довіреності зазначаються місце і дата складення (підписання), ПІБ, місце проживання представника і особи, яку представляють;
- строк дії довіреності зазначається словами;
- довіреність посвідчується в одному примірнику.

У постанові Президії Верховного Суду України від 03.03.2004 р. № 15 йдеться, що у випадку, якщо довіреність акціонера на право участі та голосування на загальних зборах оформлена (складена або посвідчена) з порушенням встановлених законодавством вимог, то особа, на ім'я якої видана довіреність, не має повноважень щодо участі та голосування на загальних зборах. Отже, голоси, передані за такою довіреністю, не можуть враховуватися для визначення кворуму.¹

¹ Постанова Президії Верховного Суду України від 3.03.2004 р. № 15 / Узагальнення судової практики вирішення спорів, пов'язаних із застосуванням Закону України

зв'язуючись на врегулюванні питань представництва в ЗУАТ, зазначимо, що до цього нормативного акта довіреність на право участі та голосування на 33 АТ може містити завдання щодо голосування, тобто перелік питань, які необхідно проголосувати, та в порядку денного 33 із зазначенням того, як і за яке (проти якого) рішення голосувати саме так, як передбачено завданням щодо голосування. Якщо довіреність не містить завдання щодо голосування, представник вирішує всі питання щодо голосування на 33 акціонерів на власний розсуд (ч. 3 ст. 39 ЗУАТ).

Акціонер має право надати довіреність на право участі та голосування на загальних зборах декільком своїм представникам. Він також може у будь-який час відкликати чи замінити свого представника на 33 АТ. Надання довіреності на право участі та голосування на 33 не виключає право участі на цих загальних зборах акціонера, який видав довіреність, замість свого представника.

Реєстраційна комісія має право відмовити в реєстрації акціонеру (його представнику) лише у разі відсутності в акціонера (його представника) необхідних документів, які надають йому право участі у загальних зборах акціонерів, відповідно до законодавства. При цьому мотивоване рішення реєстраційної комісії про відмову в реєстрації акціонера чи його представника, підписане головою реєстраційної комісії, подається до протоколу 33 та видається особі, якій відмовлено в реєстрації.

У разі, якщо для участі в 33 з'явилося декілька представників акціонера, реєструється той представник, довіреність якому видана пізніше.

У разі, якщо акція перебуває у спільній власності декількох осіб, повноваження щодо голосування на 33 здійснюється за їх згодою одним із співвласників або їх загальним представником (ч.3 ст. 40 ЗУАТ).

Акціонери, які є власниками 10 і більше відсотків простих акцій, можуть призначити своїх представників для нагляду за реєстрацією акціонерів, проведенням 33, голосуванням та підбиттям його підсумків, про що письмово слід повідомити товариство до початку реєстрації. Посадові особи АТ повинні забезпечити вільний доступ представників акціонерів (акціонера) та/або ДКЦПФР до нагляду за реєстрацією акціонерів, проведенням 33, голосуванням та підбиттям його підсумків (ч. 4 ст. 40 ЗУАТ). Принагідно зазначимо, що, закріпивши цю норму, Закон врахував положення, що містилися в рекомендаціях ДКЦПФР від 25. 05. 2004 р. «Щодо проведення контролю за реєстрацією акціонерів для участі у загальних зборах акціонерних товариств представниками акціонерів, які володіють у сукупності більш як 10 відсотків голосів».¹

¹ «Про господарські товариства» у частині регулювання діяльності акціонерних товариств // Інформаційно-пошукова правова система «Нормативні акти України». Рішення ДКЦПФР від 25.05.2004 «Про схвалення рекомендацій щодо проведення контролю за реєстрацією акціонерів для участі у загальних зборах акціонерних това-

Повірений будь-якого акціонера (фізичної або юридичної особи) на підставі довіреності, має право передати повноваження за цією довіреністю іншій особі, що є передорученням (допускається лише у разі, якщо таке передоручення повіреного визначено в самій довіреності, виданій акціонером). У цьому разі довіреність, видана в порядку передоручення, повинна бути нотаріально посвідчена (ч. 2 ст. 245 ЦК України).

Як вказується у юридичній літературі, у здійсненні представництва може бути зацікавлений хтось, хто прагне досягнути участі в управлінні АТ шляхом обрання до його органів. Для цього йому потрібні голоси акціонерів, але не їхня участь у зборах. Цим хтось може бути як значний акціонер, що прагне збільшити кількість голосів без придбання акцій, або дрібний акціонер, що прагне поборотися зі значним і розділити його сферу впливу. Однак не акціонер платить своєму представникові за те, що він нібито реалізує його інтереси, а навпаки, представник платить акціонерові за використання його голосів у власних цілях.¹

Законним представником акціонера – малолітньої дитини (у віці від 14 до 18 років) є її батьки. Для підтвердження повноважень реєстраційній комісії повинні бути надані: свідоцтво про народження дитини та паспорт того з батьків, хто представляє інтереси дитини. Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 32 ЦК України «фізична особа у віці від 14 до 18 років (неповнолітня особа) має право: ...бути учасником (засновником) юридичних осіб, якщо це не заборонено законом або установчими документами юридичної особи ...». Такий акціонер має право видати довіреність на участь у зборах третій особі. Вона видається за письмовою згодою одного з батьків (ч. 2 ст. 32 ЦК). Згода не потребує нотаріального посвідчення, однак про неї повинно бути зазначено у тексті самої довіреності.

15 грудня 2005 р. внесено зміни до ч. 4 ст. 32 ЦК України, згідно з якими згода на вчинення неповнолітньою особою правочину має бути одержана від батьків (усиновлювачів) або піклувальника та органу опіки та піклування. Видача довіреності є правочином.

Якщо акціонером є держава Україна, то свої повноваження вона здійснює через представника, повноваження якого визначаються відповідною довіреністю (зокрема, від ФДМУ). Стаття 168 ГК України визначає випадки, коли управління корпоративними правами держави здійснюють безпосередньо відповідні органи виконавчої влади: державі належить 100 % акцій; АТ бере участь у держа-

вств представниками акціонерів, які володіють у сукупності більш як 10 відсотками голосів» № 207 // Інформаційно-пошукова система «Нормативні акти України».
¹ Корпоративне управління / [Спасибо-Фатєєва І. В., Кібенко О., Борисова В.]; за ред. проф. І. В. Спасибо-Фатєєвої — Х.: Право, 2007. — 500 с. — С.194 — 195; Спасибо-Фатєєва І. В. Сто проблем зі ст.100 ЦК / І. В. Спасибо-Фатєєва // Юридична газета. — 2004. — № 10; Кібенко О. Р. Парадокс нового ЦК / О. Р. Кібенко // Юридична газета. — 2004. — № 10.

та регіональних програмах, що фінансуються з Державного бюджету України, не відбувся конкурс з призначення уповноваженої особи; в інших випадках, передбачених законом. В інших випадках управління корпоративними правами здійснюється із залученням уповноваженої особи.

Представництво може ґрунтуватися на законі, договорі, акті органу юридичної особи та з інших підстав, встановлених чинним законодавством. Так, законним представником акціонера – юридичної особи є його керівник (голова правління, генеральний директор, якщо це передбачено статутом) (ст. 62, 65 Закону України «Про господарські товариства»). Керівник господарського товариства повинен надати реєстраційній комісії документ, що підтверджує призначення його на цю посаду (протокол загальних зборів, контракт тощо). Тому, якщо від імені учасника господарського товариства – юридичної особи (ТОВ, ТДВ) для участі у ЗЗ реєструється член правління, він повинен надати реєстраційній комісії статут товариства (відповідний витяг зі статуту), рішення про призначення його на цю посаду та паспорт. Така довіреність повинна бути підписана керівником та містити відбиток печатки товариства (ст. 246 ЦК).

Певними особливостями вирізняється представництво в повних і командитних товариствах. При цьому слід розмежовувати такі поняття як управління діяльністю ПТ і ведення його справ (ст. 121, 122 ЦК). І.В.Спасибо-Фатєєва, розмежовуючи поняття управління діяльністю і управління справами (щодо АТ) зазначає, що «акціонери не управляють діяльністю АТ, а, беручи участь у загальних зборах акціонерів, управляють його справами. Діяльністю ж АТ управляє його виконавчий орган. Тому управління діяльністю юридичної особи є ширшим за управління його справами. Перше припускає наявність повноважень з реалізації правомочностей власника, зокрема по розпорядженню його майном, а друге таке повноваження може включати (ліквідатор), а може й не включати (акціонер)»¹.

Ведення справ повного товариства може здійснюватися одним учасником за спільною волею інших. Якщо представницькі повноваження учасника товариства не ґрунтуються на засновницькому договорі, то вони повинні посвідчуватися довіреністю. Учасник товариства, який діяв у спільних інтересах, має право на відшкодування витрат, яких він зазнав, за умови, що це призвело до збільшення активів товариства. Таке положення закріплене у ст.122 ЦК щодо учасника, який не наділений повноваженнями вести справи товариства. Але коли йдеться про індивідуальні витрати у спільних цілях товариства, то будь-хто із учасників має право на їх відшкодування. Правда, законодавець при цьому висуває обов'язкову вимогу про наступне схвалення таких дій іншими учасниками товариства.

¹ Спасибо-Фатєєва І., Кібенко О., Борисова В. Корпоративне управління / Спасибо-Фатєєва І. В. – Х.: Право, 2007. – 500 с. – С. 231.

Питання щодо позбавлення повноважень на ведення справ товариства може бути предметом судового розгляду на вимогу будь-кого з учасників товариства. Так, згідно з ч. 3 ст. 122 ЦК України як підстави, достатні для позбавлення повноважень названо такі: грубе порушення своїх обов'язків і виявлення нездатності до розумного ведення справ. Обидва випадки ґрунтуються на оцінних категоріях і вимагають доказів. Основою для таких звинувачень мають бути конкретні, прийняті учасником рішення, які призвели або можуть призвести до майнових втрат товариства. Рішення суду, яке вступило в силу, є підставою для внесення змін до засновницького договору, якщо у ньому було передбачено протилежне. Але повноваження учасника слід вважати припиненими з моменту набрання рішенням суду законної сили. Усі правочини, укладені після вступу в силу рішення суду, слід вважати такими, що укладені без повноважень.¹

Щодо командитного товариства, то ст. 133, 136 ЦК України встановлюють обмеження, за якими його вкладники не беруть участі в діяльності товариства. Участь у товаристві беруть лише повні учасники, які здійснюють підприємницьку діяльність від імені товариства (ст. 136 ЦК). Поряд із цим відповідно до ч. 2 ст. 136 ЦК України вкладникам командитного товариства дозволяється діяти від імені товариства лише за довіреністю.

Якщо вкладник КТ діє від імені товариства без відповідних повноважень, то він може нести відповідальність в межах, встановлених ст. 138 ЦК України. А саме: якщо він вчиняє такий правочин в інтересах товариства, він звільняється у випадку схвалення його дій КТ від відповідальності за його вчинення; якщо схвалення КТ не буде – він відповідає перед третіми особами за вчинений ним правочин усім своїм майном, на яке відповідно до закону може бути звернене стягнення.

Статтею 249 ЦК України передбачається можливість довірителя скасувати в будь-який час довіреність. У цьому випадку представник повинен повернути довіреність (ч. 3 ст. 248 ЦК України). Відповідно до ст. 248 ЦК вона припиняється, зокрема, у разі смерті особи, яка видала довіреність. Наслідки припинення довіреності у разі смерті такі самі як і у разі її скасування – її повернення, хоча кому повернути ЦК України не регламентує.

Слід також коротко зупинитися на визнанні довіреності недійсною. Відповідно до ст. 247 ЦК України такою визнається довіреність, в якій не вказана дата її вчинення. При пред'явленні такої довіреності «представником» акціонера реєстраційна комісія на підставі даної статті може відмовити йому в реєстрації.

Частина 1 ст. 39 ЦК України встановлює перелік осіб, які можуть виступати представниками акціонерів на загальних зборах. У ній також йдеться, що посадові

¹ Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2-х т. / [За відп. ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнецової, В. В. Луця]. — К, 2005. — Т. 1 — 832 с. — С.190–191.

органів товариства та їх афілійовані особи не можуть бути представниками акціонерів товариства на ЗЗ. Тому якщо «представниками» відповідно до довіреності виступають наведені особи, то в силу норми ст. 204 ЦК вона може бути недійсною, оскільки правочин є правомірним, якщо його недійсність не встановлена законом або якщо він не визнаний судом недійсним.

Щодо видачі довіреності малолітньою особою, то згідно зі ст. 221 ЦК України правочин, що здійснюється малолітньою особою за межами її цивільної дієздатності, може бути згодом схвалений її батьками. У разі відсутності схвалення правочину він є недійсним. Подібне стосується видачі довіреності неповнолітньою особою без згоди батьків. Відповідно до ст. 222 ЦК правочин, вчинений неповнолітньою особою за межами її цивільної дієздатності без згоди батьків, може бути визнаний судом недійсним.

Отже, суб'єктний склад та особливості укладення даного правочину є специфічними та відрізняються залежно від виду господарського товариства та самої особи довірителя (фізичної чи юридичної, держави, неповнолітньої особи тощо). Наприклад, у АТ (відповідно до ст. 39 ЗУАТ) посадовій особі заборонено виступати представником акціонерів товариства на ЗЗ, тоді як в ТОВ здійснювати дії від імені товариства без доручення (якщо це передбачено статутом ТОВ) може його генеральний директор.

2.1.2. Здійснення права на одержання частини прибутку (дивідендів) товариства

Учасник господарського товариства має право на одержання частини прибутку товариства пропорційно своїй частці у статутному (складеному) капіталі. Винятки з цього принципу можуть бути передбачені у засновницькому договорі повного та командитного товариства (щодо повних учасників), але при цьому не допускається позбавлення учасника права на участь у розподілі прибутку (ст. 123 ЦК). Право на отримання дивідендів називають ще переважним правом, тобто таким, що має найважливіше значення серед інших прав учасників.

Саме слово «дивіденд» не є суто юридичним і застосовується у повсякденному житті досить часто, що вимагає чіткого розуміння його змісту. Воно походить від латинського – «dividendus» – те, що підлягає розподілові.¹

Відповідно до ч.1 ст. 30 ЗУАТ дивіденд – це частина чистого прибутку АТ, що виплачується акціонеру з розрахунку на одну належну йому акцію певного типу та/або класу. За акціями одного типу та класу нараховується однаковий розмір дивідендів.

Право брати участь у розподілі прибутку (дивідендів) товариства та прибувати частину (дивіденди) прибутку за своєю природою – це дві самостійні можливості учасників товариств, які не обумовлюють одна одну. Перше із них має економічного змісту, не може окремо передаватися іншій особі, а його здійснення опосередковується участю в управлінні товариством. Адже рішення про розподіл балансового прибутку приймають загальні збори акціонерного товариства, які скликаються правлінням акціонерного товариства для заслуховування і затвердження річного балансу і звіту про стан справ. Участь у загальних зборах мають право брати усі його акціонери незалежно від кількості та виду акцій, що їм належать. Проте право брати участь у визначенні напрямів розподілу прибутку належить не всім акціонерам. Зокрема, власники привілейованих акцій набувають це право, якщо така можливість передбачена (ч. 2 ст. 26 ЗУАТ) статутом товариства.

Відповідно до ч. 2 ст. 30 Закону України «Про акціонерні товариства» установчі документи товариства мають містити відомості про порядок розподілу прибутків, строк та порядок виплати частки прибутку (дивідендів) один раз на рік за підсумками календарного року. Право на одержання частини прибутку (дивідендів) мають особи, які були учасниками товариства на початок строку їх виплати. Учасник господарського товариства має право на одержання частини прибутку товариства пропорційно своїй частці у статутному (складеному) капіталі.

Рішення про виплату дивідендів та їх розмір за простими акціями приймається загальними зборами акціонерного товариства. Для кожної виплати дивідендів наглядова рада АТ встановлює дату складення переліку осіб, які мають право на отримання дивідендів, порядок та строк їх виплати. Дата складення переліку таких осіб не може передувати даті прийняття рішення про виплату дивідендів.

Товариство повідомляє осіб, які мають право на отримання дивідендів, про дату, розмір, порядок та строк їх виплати. Протягом 10 днів після прийняття рішення про виплату дивідендів публічне товариство повідомляє про дату, розмір, порядок та строк виплати дивідендів фондову біржу (біржі), у біржовому реєстрі якої (яких) перебуває таке товариство.

У разі відчуження акціонером належних йому акцій після дати складення переліку осіб, які мають право на отримання дивідендів, але раніше дати виплати дивідендів право на отримання дивідендів залишається в особи, зазначеної в такому переліку.

У разі реєстрації акцій на ім'я номінального утримувача товариство в порядку, встановленому законодавством про депозитарну систему України, самостійно виплачує дивіденди власникам акцій або перераховує їх номінальному утримувачу, який забезпечує їх виплату власникам акцій, на підставі договору з відповідним номінальним утримувачем (ст. 30 ЗУАТ).

Згідно із ч. 2 ст. 30 ЗУАТ виплата дивідендів здійснюється з чистого прибутку звітного року та/або нерозподіленого прибутку в обсязі, встановленому рі-

¹ Словарь иностранных слов. — М.: Сирин, 1996.

33 АТ, у строк не пізніше шести місяців після закінчення звітного року. У разі відсутності або недостатності чистого прибутку звітного року та нерозподілу цього прибутку минулих років виплата дивідендів за привілейованими акціями здійснюється за рахунок резервного капіталу товариства. Такий строк є надто великим, наприклад, порівняно із Законом Російської Федерації «Про акціонерні товариства», де у ч. 4 ст. 42 він не повинен перевищувати 60 днів з дня прийняття рішення про виплату річних дивідендів. Пропонуємо строк виплати дивідендів скоротити до 4 місяців. Адже такий тривалий термін виплати може спричинити цілий ряд інших проблем, наприклад, інфляцію¹.

Новим Законом (ч. 1 ст. 30) не передбачено виплату дивідендів у іншій, крім грошової, формі: «Товариство виплачує дивіденди виключно грошовими коштами». Водночас не існує й обов'язку товариства виплачувати дивіденди у грошовій формі. Положення цієї статті є дещо категоричними та дискусійними. Адже, незважаючи на те, що грошова форма виплати є найбільш поширеною, світовій практиці відомі також й інші її види: акції товариства; оплата дивідендів у натуральній формі (майном, товарами, продукцією, послугами тощо). Натомість пропонуємо закріпити положення такого змісту: «Дивіденди товариства виплачуються грошима. За рішенням загальних зборів дивіденди можуть бути виплачені іншим майном у порядку, передбаченому законодавством та статутними документами товариства». Така альтернативна норма могла б надати можливість товариству, яке довгий час не виплачує дивіденди, розрахуватися із власниками акцій майном (продукцією товариства тощо). Особливого значення вона набуває для міноритарних акціонерів, які, втративши надію на отримання дивідендів у грошовій формі, будуть раді отримати хоча б якісь дивіденди.

Виплата дивідендів за привілейованими акціями не залежить від наявності у товариства прибутку. Згідно із ч. 7 ст. 6 Закону України «Про цінні папери і фондовий ринок» для власників таких акцій це є переважним правом. Привілейовані акції можуть випускатися з фіксованим у відсотках до їх номінальної вартості щорічно виплачуванним дивідендом. У ч. 8 ст. 6 Закону йдеться про те, що акціонерне товариство розміщує привілейовані акції різних класів (з різним обсягом прав), якщо така можливість передбачена його статутом. У такому випадку умовою їх розміщення є черговість отримання дивідендів. На те, що розмір дивідендів за привілейованими акціями всіх класів визначається у статуті товариства, вказує й ч. 3 ст. 30 ЗУАТ.

¹ Крапивин О. М. Коментарій к Федеральному закону «Об акционерных обществах» (по-статейный) / О. М. Крапивин, В. И. Власов — М.: ИКФ Омега-Л, 2002. — С.232; Саракун І. Б. Дивіденди акціонерного товариства: погляд на сучасні проблеми та перспективи їх правового врегулювання / І. Б. Саракун // Приватне право і підприємництво: зб. наук. праць. Вип. 4, 2004 р. / Редкол.: Крупчан О. Д. (гол. ред.) та ін. — К.: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва АПРН України, 2005. — 190 с. — С.62 — 66.

Дивіденди за привілейованими акціями можуть виплачуватися не тільки за рахунок прибутку товариства, а за рахунок резервного фонду. Порядок прийняття рішень щодо використання коштів резервного фонду законодавством не передбачений. Водночас у ч. 5 ст. 14 ЗУАТ зазначається, що статутом товариства може бути передбачене створення спеціального фонду для виплати дивідендів за привілейованими акціями. Порядок формування та використання такого фонду встановлюється ДКЦПФР.

За рішенням загальних зборів виплата дивідендів може здійснюватися шляхом: виплати грошей через касу товариства; відкриття поточного рахунку в банку; внесення грошей на депозит.

Для здійснення виплати дивідендів з каси товариства — на дату початку їх виплати подається платіжна відомість із вказівкою осіб, які є акціонерами саме на цю дату.

У випадку, коли на дату закінчення виплати дивідендів не всі акціонери одержали їх — виконавчий орган товариства може або відкрити на ім'я акціонерів поточні рахунки в будь-якому банку України і перерахувати на них суму не отриманих дивідендів (ст.1063 ЦК України), або відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 537 ЦК України внести ці кошти на депозит нотаріальної контори чи приватного нотаріуса.

Відповідно до Інструкції про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземній валютах емітенти можуть відкривати поточні рахунки акціонерам і зараховувати їм дивіденди на них. Цією Інструкцією передбачено, що для здійснення деяких видів виплат на користь фізичних осіб (заробітної плати, дивідендів тощо) юридичні особи можуть відкривати поточні рахунки фізичним особам, уклавши з банком договір про відкриття поточних рахунків на користь фізичних осіб. Ці рахунки відкриваються на підставі надання банку визначених у п. 6.7 документів, зокрема, заяви юридичної особи про відкриття поточних рахунків за установленою формою і переліку фізичних осіб із вказівкою прізвища, імені, по батькові та ідентифікаційного номеру платника податків кожної фізичної особи. Такі дані емітент може одержати із системи реєстру (при документарній формі випуску) або із зведеного облікового реєстру (при бездокументарній формі). Після відкриття рахунків товариство повинно повідомити відповідним чином про це всіх акціонерів.

Стаття 537 ЦК України передбачає можливість виконання зобов'язань внесенням боргу на депозит нотаріуса у випадку, наприклад, ухилення кредитора або уповноваженої ним особи від прийняття виконання або у випадку іншого прострочення з їх боку.

Порядок внесення грошей на депозит нотаріуса врегульований розділом 31 Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 03. 03. 2004 р. № 20/5.

Передача грошей на депозит нотаріуса здійснюється за заявою емітента. Вона повинна містити: відомості про емітента і акціонера. А саме:

– про емітента – найменування, місцезнаходження, код ЄДРПОУ, реквізити поточного рахунка, відомості про те, що ці гроші є дивідендами за визначений рік; причини, за яких зобов'язання не може бути виконане безпосередньо (акціонер не з'являється за їх отриманням);

– про акціонера – прізвище, ім'я, по батькові, серія і номер паспорта, коли і ким виданий, місце проживання, ідентифікаційний код (тобто дані системи реєстру).

Нотаріуси при прийнятті грошей на депозит нотаріальної контори керуються Інструкцією про порядок обліку депозитних операцій у державних нотаріальних конторах та приватних нотаріусів, затвердженою наказом Міністерства юстиції України 18. 02. 2003 р. № 13/5. Відповідно до цієї Інструкції внесення на депозит приватного нотаріуса здійснюється шляхом перерахування готівки через банки чи підприємства поштового зв'язку, безготівковим перерахуванням сум з рахунку особи, що вносить гроші на депозит, на окремий поточний рахунок приватного нотаріуса¹. Для збереження коштів, прийнятих на депозит державними нотаріальними конторами, в органах Державного казначейства відкриваються відповідні рахунки для збереження депозитних коштів.

Повернення грошових сум особі, що внесла їх на депозит, допускається лише за згодою депонента. Вимога про повернення коштів і згода на їх повернення повинні бути викладені в письмовій формі. При цьому необхідно звернути увагу на те, що у випадку перерахування коштів на поточні рахунки в банку вони можуть бути отримані їх власниками у будь-який час, не обмежений жодними термінами. Набагато складнішою є ситуація із термінами збереження коштів на депозитному рахунку нотаріуса. У п. 21 Інструкції № 13/5 зазначено, що не вистребувані із депозиту грошові суми, що підлягають переданню фізичним і юридичним особам, зберігаються протягом 3-х років. Після закінчення цього терміну гроші перераховуються в дохід держави. Однак терміну, протягом якого можна зажадати грошові суми з депозиту нотаріуса, ніде не встановлено.

Акціонерне товариство має зобов'язання щодо виплати акціонеру оголошених дивідендів, а акціонер має право на їх отримання. Тому останньому слід мати на увазі, що відносини, які виникають між ними і товариством при невиплаті оголошених дивідендів, мають характер «боржник-кредитор». Акціонер вправі вимагати виконання боржником (товариством) зобов'язання по виплаті дивідендів у судовому порядку. Як боржникам, так і кредиторам слід враховува-

¹ *Наказ* Міністерства юстиції України «Про затвердження Інструкції про порядок обліку депозитних операцій у державних нотаріальних конторах та приватних нотаріусів» від 18.02.2003 р. № 13/5 // Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0145-03.

ти положення про те, що у випадку невиплати оголошених товариством дивідендів право на позов про їх стягнення виникає у акціонера з наступного закінчення встановленого для виплати дивідендів строку. А підставою для подання акціонером позову є норма ст. 530 ЦК України, за якою зобов'язання підлягає виконанню у встановлений у ньому строк (термін).

Водночас з метою недопущення зловживання АТ правом акціонерів на одержання дивідендів пропонується встановити відповідальність за їх невиплату шляхом закріплення норми: «Акціонерне товариство несе відповідальність за порушення строків виплати оголошених дивідендів. Товариство зобов'язане сплатити акціонерам дивіденди з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення у розмірі 3 % річних з простроченої суми (якщо інший розмір процентів не встановлений договором або законом), а також пеню у розмірі подвійної облікової ставки Національного Банку України».

Довготривала невиплата дивідендів є своєрідною підставою для виникнення корпоративних конфліктів, невдоволень міноритарних акціонерів діями власників значного пакета акцій, виникнення підозри у недобросовісній поведінці тощо. З цього приводу в юридичній літературі поширення набула думка про те, що саме відсутність дивідендних виплат полегшує рейдерські поглинання акціонерних товариств.¹ Тому позитивним є встановлення у ЗУАТ строку (шестимісячного) виплати оголошених дивідендів (хоча як вже зазначалося дещо завеликого).

З іншого боку, якщо загальні збори (збори учасників) прийняли рішення не розподіляти прибуток товариства, господарський суд не може підняти вищий орган управління товариства і втручатися у господарську діяльність товариства. Законодавством не передбачено можливості виплати акціонеру (учаснику) дивідендів (прибутку) на підставі рішення суду. Винятком може бути випадок, якщо судом встановлено факт зловживання правом товариством шляхом систематичної невиплати дивідендів учасникам господарського товариства (акціонерам) за умови можливості такої виплати (наявність прибутку тощо), що має бути доведено учасником товариства (акціонером), який звертається до суду з вимогою про здійснення товариством такої виплати.

Так, постановою ВГСУ від 06. 12. 2006 р. у справі за позовом КСП «Зоря» до ЗАТ «Консюмерс-Скло-Зоря» про визнання рішення загальних зборів недійсним в частині позбавлення дивідендів та стягнення дивідендів в сумі 50000 грн. постанову Львівського апеляційного господарського суду від 25. 07. 2006 р. та рішення господарського суду Рівненської області від 17. 05. 2006 р. скасовано. У мотивувальній частині постанови ВГСУ вказав.

¹ *Семенов А. С. Право на дивиденды / А. С. Семенов // Акционерное общество: вопросы корпоративного управления. — 2004. — № 2. — С.27.*

Відмовляючи в позові, суди не дали оцінки доводам позивача про те, що мажоритарний акціонер – АТ «Сент гобен Оберланд АГ» незаконно відмовляє у внесенні змін до статуту ЗАТ «Консюмерс-Скло-Зоря» про визначення строків та порядку виплати дивідендів, про незаконність відмови зборів акціонерів у внесенні до порядку денного питання розподілу прибутків та виплати дивідендів за 1998 – 2003 роки, про систематичну відмову у виплаті дивідендів прибутковим підприємством з моменту його заснування, про крайню необхідність отримання позивачем грошей (дивідендів) у зв'язку з його перебуванням у стані неспроможності (банкрутства).

ВГСУ керувався нормами ст.13 Конституції України, відповідно до якої власність зобов'язує, а також приписами ч. 2 – 3 ст. 13 ЦК України про те, що при здійсненні своїх прав особа зобов'язана утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб, а також не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, та зловживання правом в інших формах.

Відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 116 ЦК України учасники господарського товариства мають право в порядку, встановленому установчим документом товариства та законом: брати участь у розподілі прибутку товариства і одержувати його частину (дивіденди). Відповідно до приписів п. 3 ч. 2 ст. 159 ЦК України до виключної компетенції загальних зборів акціонерів належить: затвердження річної фінансової звітності, розподіл прибутку і збитків товариства.

На основі системного аналізу наведених норм ВГСУ зробив висновок про те, що право акціонерів на отримання частини прибутку товариства (дивідендів) кореспондується з обов'язком АТ виплачувати його акціонерам відповідно до строків та порядку, визначених статутом. Не визначення зборами акціонерів та статутом АТ частини прибутку, яка повинна виплачуватися акціонерам як дивіденди, може бути оцінено судом як порушення норм матеріального права акціонерами, які володіють більшістю голосів в АТ та впливають на прийняття рішень зборами акціонерів, що може тлумачитися як дії, що є зловживанням правом і в розумінні ст.13 ЦК виходять за межі цивільних прав.

Проте для застосування наслідків зловживання правом суд має встановити факт систематичної невиклати дивідендів товариством акціонерам (учасникам) за умови отримання товариством прибутку, відсутність господарської доцільності у невиклаті дивідендів, а також наявність вини у діях товариства, що повинно бути доведено акціонером (учасником) товариства.¹

Слід також зазначити, що на акції, викуплені самим товариством – їх емітентом, дивіденди не нараховуються і не виплачуються.

¹ Рекомендації президії Вищого господарського суду України «Про практику застосування законодавства у розгляді справ, що виникають з корпоративних відносин» від 28. 12. 2007 р. № 04-5/14 // www.scourt.gov.ua/clients.

Щонайменше цікавим є також питання щодо виплати дивідендів на частку. При реалізації права на одержання дивідендів таким впливовим корпоративних відносин як держава застосовуються Методичні рекомендації проведення перевірки нарахування дивідендів, отриманих від акцій (часток) господарських товариств, що перебувають у державній власності, і перерахування дивідендів до відповідного бюджету, затверджені заступником начальника ГоловакРУ 20. 08. 98 р. Із цього документа випливає, що до компетенції КРУ віднесено термін і порядок виплати дивідендів, а саме: «На підставі прийнятого за підсумками року рішення про розподіл прибутку і нарахування дивідендів АТ визначають суму дивідендів, що підлягає внесенню в бюджет у 5-денний термін із дня прийняття цього рішення». Далі цитуємо текст: «... якщо в статутному фонді АТ є частка державного майна, воно зобов'язане за наявності прибутку нараховувати на цю частку державного майна дивіденди і спрямовувати їх до Держбюджету України».¹ Про подібне йдеться у Постанові КМУ від 8.04.2009 р. «Про затвердження базових нормативів відрахування частки прибутку, що спрямовується на виплату дивідендів за результатами фінансово-господарської діяльності господарських товариств, у статутному капіталі яких є корпоративні права держави»² Коментарі щодо цього кричущого факту порушення прав інших акціонерів – зайві. Адже від розміру державної частки нічого не залежить – аби вона була.³ Тож слід погодитися із І. А. Селівановою, що немає жодних підстав для такої суттєвої відмінності статусу АТ – суб'єктів державного сектора економіки від АТ без участі держави (або де вона є міноритарним акціонером) як правовий режим майна. Такі АТ також мають визнаватися власниками майна.⁴

Прийняття рішення про розподіл прибутку ТОВ, ТДВ та АТ належить до виключної компетенції загальних зборів учасників. Законодавство достатньою мірою не регламентує право на одержання прибутку учасниками ТОВ, ТДВ, ПТ і КТ. Загалом ці питання законодавець відносить до локального регулювання. Рішення про розподіл прибутку повного та командитного товариства ухвалюється за наявності у товариства прибутку і у випадку ухвалення повними учасниками товариства рішення про розподіл прибутку.

У випадку відчуження корпоративних прав до набувача переходить право на одержання частини прибутку, який ще не виплачено, якщо інше не перед-

¹ Здоронок Г. С. Актуальні питання діяльності акціонерних товариств. – К.: Юридическая практика, 2007. – 480с. – С. 133.

² Із змінами, внесеними згідно з Постановою КМУ від 15.04.2009. № 375 (375-2009-п).

³ Держава претендує на дивіденди, які їй не платять // Режим доступу: www.marazm.org.ua/tax_prib/4_1.html.

⁴ Селіванова І.А. Правовий режим майна акціонерних товариств за участю держави // Матеріали Всеукраїнського науково-практичного семінару «Вдосконалення правового регулювання корпоративних відносин в сучасних умовах». – Івано-Франківськ, 25 – 26 вересня.

договором. Водночас право на одержання частини прибутку, пропорційно розміру частки, саме по собі може бути предметом договору.¹

2.1.3. Право учасника одержувати інформацію про діяльність товариства

Це право учасника товариства кореспондується із визначеним у п. 3 ч. 1 ст. 117 ЦК України обов'язком не розголошувати комерційну таємницю та конфіденційну інформацію про діяльність товариства. Воно посідає особливе місце у правовому статусі учасника, оскільки без точних відомостей про місце і час скликання загальних зборів (зборів учасників), про порядок і умови виплати дивідендів тощо учасник не буде мати змоги реалізувати й інші свої права.

Виходячи із чинного законодавства, можна виділити такі види інформації: розкриття інформації на фондовому ринку; публічне надання інформації (для учасників АТ); надання інформації при підготовці загальних зборів (зборів учасників) товариства; надання інформації на запит учасника тощо. Способи реалізації цього права учасниками залежать від її виду.

Закон України «Про цінні папери і фондовий ринок» виділяє декілька видів інформації: регулярна інформація про емітента; особлива інформація про емітента; інформація про облік іменних цінних паперів учасниками депозитарної системи; інформація про професійних учасників фондового ринку; інсайдерська інформація; рекламна інформація на фондовому ринку тощо.

Найбільш детальним відомчим актом, який регулює порядок надання інформації є вже зазначене Рішення ДКЦПФР «Про затвердження положення про розкриття інформації емітентами цінних паперів» від 19.12.2006 р. В ньому регламентовано порядок і встановлено відповідні форми розкриття зазначеної раніше інформації. Слід також зауважити, що ДКЦПФР своїм Рішенням від 19.12.2006 р. №1528 затвердила Положення щодо підготовки аудиторських висновків, які подаються до ДКЦПФР при розкритті інформації емітентами та професійними учасниками фондового ринку.²

Порядок подання *регулярної* та *особливої* інформації емітентами цінних паперів встановлений у Рішенні ДКЦПФР «Про затвердження Інструктивного листа щодо подання регулярної та особливої інформації емітентами цінних па-

¹ Постанова Львівського апеляційного господарського суду від 19 квітня 2004 р. Справа № 12/280.

² Рішення ДКЦПФР «Про затвердження Положення про розкриття інформації емітентами цінних паперів» від 19.12.2006 № 1591 (Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 5 лютого 2007 р. за № 97/13364) // ssmc.gov.ua.

перів та інформування громадськості емітентами цінних паперів про свій фінансово-господарський стан і результати діяльності» від 20.06.2006 р. № 41.

З метою визначення основних напрямів удосконалення системи розкриття інформації на фондовому ринку України для інвесторів ДКЦПФР своїм рішенням регламентувала також і Концепцію розкриття інформації на фондовому ринку України від 13.07.2006 р.²

Значний інтерес для нас становлять *відносини між товариством та учасником* щодо реалізації останнім в повному обсязі свого корпоративного права на одержання інформації. Предметом цих відносин є інформація, що стосується підготовки та проведення загальних зборів (зборів учасників) товариства та інформація про товариство, яка надається учаснику на його запит. При цьому зазначеним суб'єктам корпоративних відносин слід враховувати Методичні рекомендації щодо доступу акціонерів та інших заінтересованих осіб до інформації про акціонерне товариство, схвалені рішенням ДКЦПФР від 26 січня 2005 р. № 27.³

Положення про інформацію вписані також і в ЗУАТ. Зокрема їм присвячено розділ XV «Зберігання документів товариства. Інформація про товариство». На відміну від Закону України «Про господарські товариства» новий нормативний акт урізноманітнив способи отримання інформації та більш чітко підійшов до визначення предмета інформації, яка підлягає розкриттю, перелічивши її у ч. 1 ст. 77 ЗУАТ. Акціонерне товариство забезпечує кожному акціонеру доступ до документів, визначених цією частиною, крім документів бухгалтерського обліку, які не стосуються значних правочинів та правочинів у вчиненні яких є заінтересованість, якщо інше не передбачено законами.

Щодо способу одержання інформації, то протягом 10 днів з моменту надходження письмової вимоги акціонера корпоративний секретар, а в разі його відсутності – виконавчий орган АТ зобов'язаний надати йому завірені копії цих документів. За їх надання товариство може встановлювати плату, розмір якої не може перевищувати вартості витрат на виготовлення копій документів та витрат, пов'язаних з пересиланням документів поштою.

Будь-який акціонер, за умови повідомлення виконавчого органу товариства не пізніше, ніж за два робочі дні, має право на ознайомлення з документами, передбаченими у цій статті, у приміщенні товариства за його місцезнаходженням у робочий

¹ Рішення ДКЦПФР «Про затвердження Інструктивного листа щодо подання регулярної та особливої інформації емітентами цінних паперів та інформування громадськості емітентами цінних паперів про свій фінансово-господарський стан і результати діяльності» від 20.06.2006 р. № 417 // ssmc.gov.ua.

² Рішення ДКЦПФР «Щодо Концепції розкриття інформації на фондовому ринку України» від 13.07.2006 // ssmc.gov.ua.

³ Режим доступу: zakon.nau.ua/doc/?doc_id=127347.

Акціонери також можуть отримувати додаткову інформацію про діяльність товариства за згодою виконавчого органу або у випадках і порядку, передбачених статутом або рішенням загальних зборів акціонерного товариства (ст.78 ЗУАТ).

Повчальним є рішення господарського суду м. Севастополя від 07.06.2005 р. у справі № 20-3/077 задоволено позов ТОВ «Техномеблі» до ЗАТ «Балаклавське» про спонукання виконати дії. Відновлено порушене право позивача на отримання інформації шляхом зобов'язання ЗАТ «Балаклавське» надати ТОВ «Техномеблі» інформацію про діяльність товариства.

Однак Севастопольський апеляційний господарський суд обґрунтовано скасував рішення місцевого господарського суду у зв'язку з тим, що порядок доступу до інформації про діяльність товариства відповідно до вимог ст. 33, 35 Закону України «Про інформацію» та роз'яснень ДКЦПФР «Про порядок застосування пункту «г» ст.10 Закону України «Про господарські товариства» від 29.10.2002 р. № 5 був встановлений Правилами надання інформації за запитами акціонерів ЗАТ «Балаклавське». Відповідно до зазначених Правил відповідач визначив позивачу конкретні дні та час для ознайомлення з документами товариства, однак у визначені дні позивач не звернувся до відповідача для реалізації свого права на отримання відповідної інформації.¹

На товариство покладається обов'язок надавати інформацію через мережу Інтернет; на вимогу акціонера або ДКЦПФР надавати перелік афілійованих осіб та відомості про належні їм акції; розкривати інформацію відповідно до законів України (ст.78 ЗУАТ).

Щодо підготовки та проведення загальних зборів, то перелік загальної інформації, яка має міститися у повідомленні про скликання загальних зборів АТ, наводиться у ст. 40 Закону України «Про господарські товариства» та ст. 35, 36 ЗУАТ, положення яких суттєво відрізняються. Так, слід схвально віднести, зокрема, до відмінності, що полягає у скороченні в новому Законі строку повідомлення про проведення загальних зборів АТ із 45 до 30 днів (ч. 1 ст.35 ЗУАТ). Останнє надсилається акціонерам персонально (з урахуванням ч. 2 цієї статті) особою, яка скликає загальні збори, у спосіб, передбачений статутом АТ, у строк не пізніше, ніж за 30 днів до дати їх проведення. Повідомлення розсилає особа, яка скликає загальні збори, або особа, яка веде облік прав власності на акції товариства у разі скликання загальних зборів акціонерами.

Товариство з кількістю акціонерів – власників простих акцій понад 1000 осіб не пізніше, ніж за 30 днів до дати проведення загальних зборів також публікує в офі-

¹ Рекомендації президії Вищого господарського суду України від «Про практику застосування законодавства у розгляді справ, що виникають з корпоративних відносин» 28. 12. 2007 р. №04-5/14. // www.scourt.gov.ua/clients.

ційному друкованому органі повідомлення про проведення загальних зборів. Публікує АТ додатково надсилає повідомлення про проведення загальних зборів у порядку денний фондової біржі, на якій це товариство пройшло процедуру реєстрації.

У разі реєстрації акцій на ім'я номінального утримувача повідомлення про проведення загальних зборів та порядок денний надсилається номінальному утримувачу, який забезпечує персональне повідомлення акціонерів, яких він обслуговує.

Повідомлення про проведення загальних зборів акціонерного товариства має містити такі дані: 1) повне найменування та місцезнаходження товариства; 2) дату, час та місце (із зазначенням номера кімнати, офісу або зали, куди мають прибути акціонери) проведення загальних зборів; 3) час початку і закінчення реєстрації акціонерів для участі у загальних зборах; 4) дату складення переліку акціонерів, які мають право на участь у загальних зборах; 5) перелік питань, що виносяться на голосування; 6) порядок ознайомлення акціонерів з матеріалами, з якими вони можуть ознайомитися під час підготовки до загальних зборів (ч.3 ст.35 ЗУАТ).

Окрім зазначеного, слід враховувати й рішення ДКЦПФР «Про розкриття інформації в загальному повідомленні акціонерного товариства про проведення загальних зборів» від 13.06.2006 р. № 698/12572, в якому йдеться, що акціонерні товариства в загальному повідомленні про проведення загальних зборів акціонерів, до порядку денного яких включено питання затвердження річних результатів діяльності акціонерних товариств, що публікується в місцевій пресі за місцезнаходженням акціонерного товариства і в одному з офіційних друкованих видань Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України чи Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку, зазначають час і місце проведення зборів та порядок денний, до якого додається інформація про основні показники фінансово-господарської діяльності за рекомендованою у цьому рішенні формою (документ перебуває на доопрацюванні).

З метою державного контролю за розкриттям інформації емітентами цінних паперів, який здійснює ДКЦПФР, у її рішенні «Про затвердження Положення про розкриття інформації емітентами цінних паперів» встановлено таку форму інформації про загальні збори. В ній зазначається: вид зборів (чергові, позачергові); дата проведення; кворум зборів; опис тощо.¹

Процедура надання інформації може бути врегульована внутрішніми документами господарського товариства, зокрема, відповідним положенням. Тому учасникам (товариству) слід додержуватися вимог щодо надання інформації, встановлених у цьому документі.

¹ Рішення ДКЦПФР «Про затвердження Положення про розкриття інформації емітентами цінних паперів» від 19.12.2006 № 1591 (Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 5 лютого 2007 р. за № 97/13364) // ssmc.gov.ua.

ати надіслання повідомлення про проведення загальних зборів до дати проведення АТ повинно надати акціонерам можливість ознайомитися з документами, необхідними для прийняття рішень з питань порядку денного, знаходження товариства у робочі дні, робочий час та в доступному місці, а в день проведення загальних зборів – також у місці їх проведення. У повідомленні про проведення загальних зборів вказуються конкретно визначене місце для ознайомлення (номер кімнати, офісу тощо) та посадова особа товариства, відповідальна за порядок ознайомлення акціонерів з документами.

Статутом АТ з кількістю акціонерів – власників простих акцій понад 100 осіб може бути передбачено інший порядок надання акціонерам документів, з якими вони можуть ознайомитися під час підготовки до загальних зборів. Такі документи можуть надаватися в електронній формі або в інший спосіб, передбачений статутом.

Після надіслання акціонерам повідомлення про проведення загальних зборів АТ не має права вносити зміни до документів, наданих акціонерам або з якими вони мали можливість ознайомитися, крім змін до зазначених документів у зв'язку із змінами в порядку денному чи у зв'язку з виправленням помилок. У такому разі зміни вносяться не пізніше, ніж за 10 днів до дати проведення загальних зборів (ст. 36 ЗУАТ). Надання такого строку законодавцем є досить виправданим, оскільки без нього були б можливими зловживання правами акціонера, який, наприклад, уповноважує для участі у зборах свого представника. Адже останньому потрібен час для узгодження із акціонером (який його уповноважив) ряду питань щодо змін, які відбулися в порядку денному чи у зв'язку із виправленням помилок.

Щодо предмета інформації, то відповідно до ст. 10 Закону України «Про господарські товариства» на вимогу учасника товариство зобов'язане надавати йому для ознайомлення річні баланси, звіти товариства про його діяльність, протоколи зборів. У ч. 1 ст. 88 ГК України цей перелік доповнений протоколами ревізійної комісії та протоколами зборів органів управління. Окрім зазначених документів, учасник господарського товариства має право на одержання відомостей, що не становлять комерційної таємниці, згідно з переліком, затвердженим постановою КМУ від 9 серпня 1993 р. № 611.¹

З точки зору судової практики господарське товариство зобов'язане надавати учаснику не будь-яку інформацію щодо господарської діяльності товариства, а лише визначену законодавством та внутрішніми документами товариства. Про це свідчить і практика Вишого господарського суду України (постанова від 19.01.2006 р. у справі за позовом ТОВ «Укрплита» до ЗАТ «Фанери та плити» про

¹ Закон України «Про інформацію» від 02.10.92 № 2657-ХІІ // Вісник Верховної Ради України. — 1992. — № 48. — Ст. 650.

зобов'язання вчинити дії. ВГСУ встановив таке. Позивач звернувся до Вищої інстанції з вимогою надати йому, як акціонеру ЗАТ «Фанери та плити», засвідчені копії договорів на придбання акцій ЗАТ у акціонерів за період з 27.07.2004 р. по 29.03.2005 р., або відповідну інформацію у разі їх анулювання. ВГСУ на підставі ч. 1 ст. 116 ЦК та аналізу положень статуту ЗАТ зробив висновок про те, що чинне законодавство передбачає право акціонера вимагати від товариства лише документи звітного характеру, а не будь-які документи по конкретних господарських операціях суб'єктів господарювання¹).

Закон України «Про акціонерні товариства» підійшов до цього питання шляхом визначення у ч. 1 ст. 78 та ч. 1 ст. 77 ЗУАТ переліку доступної акціонерам інформації. З огляду на цю статтю акціонери отримали право на значний обсяг інформації (крім документів бухгалтерського обліку, які не стосуються значних правочинів та правочинів, у вчиненні яких є заінтересованість), яка може бути представлена їм для ознайомлення.

У Рішенні ДКЦПФР «Про визначення інформації, яка належить до інсайдерської» від 21.11.2006 р. № 1344 йдеться, що це: 1.1. Такі відомості, що містяться в річній інформації про емітента: господарська та фінансова діяльність емітента; річна фінансова звітність. 1.2. Такі відомості, що містяться в кварталній інформації про емітента: господарська та фінансова діяльність емітента; квартална фінансова звітність. 1.3. Відомості про особливу інформацію про емітента: прийняття рішення про розміщення цінних паперів на суму, що перевищує 25 відсотків статутного капіталу; прийняття рішення про викуп власних акцій; факти лістингу/делістингу цінних паперів на фондовій біржі; отримання позики або кредиту на суму, що перевищує 25 відсотків активів емітента; зміна складу посадових осіб емітента; зміна власників акцій, яким належить 10 і більше відсотків голосуючих акцій; рішення емітента про утворення, припинення його філій, представництв; рішення вищого органу емітента про зменшення статутного капіталу; рішення вищого органу емітента про припинення або банкрутство емітента.²

Суб'єктами цієї інформації виступають інсайдери – особи, які володіють інсайдерською інформацією у зв'язку з тим, що вони є: 1) власниками голосуючих акцій емітента або часток (паїв) у статутному капіталі емітента; 2) посадовими особами емітента; 3) особами, які мають доступ до інсайдерської інформації у зв'язку з виконанням трудових (службових) обов'язків або договірних зобов'язань незалежно від відносин з емітентом, зокрема:

¹ Рекомендації президії Вишого господарського суду України «Про практику застосування законодавства у розгляді справ, що виникають з корпоративних відносин» від 28.12.2007 № 04-5/14. // www.scourt.gov.ua/clients.

² Рішення ДКЦПФР «Про визначення інформації, яка належить до інсайдерської» від 23.01.2007 р. № 50/13317 // ssmc.gov.ua.

юридичними особами, які перебувають з емітентом у договірних відносинах або прямо чи опосередковано у відносинах контролю;

– фізичними особами, які перебувають з емітентом або юридичними чи фізичними особами, пов'язаними з емітентом договірними відносинами або відносинами контролю, у трудових чи договірних відносинах або прямо чи опосередковано у відносинах контролю;

– державними службовцями (Закон України «Про цінні папери і фондовий ринок»).

Тож може виникнути питання, чи не нашкодять акціонери своєю поінформованістю та обізнаністю діяльності самого акціонерного товариства? Адже, зокрема, особлива та інсайдерська інформація є istotною. Носіями, зокрема інсайдерської інформації, є чинні та колишні члени наглядової ради, виконавчого органу, керівники та працівники підрозділів АТ, що володіють неоприлюдненою інформацією, документами та фактичними даними, які при оприлюдненні можуть istotно вплинути на діяльність товариства та/чи вартість цінних паперів. Проблема реалізації права на одержання такої інформації полягає, з одного боку, в тому, що вона є інсайдерською лише відносно. Є багато факторів, які роблять можливим доступ до цієї інформації, якщо комусь (наприклад, рейдерам) це дуже потрібно. З іншого боку, коло осіб, яке нею володіє, – це, здебільшого, посадові особи товариства, яким може бути не вигідно оприлюднювати таку інформацію, тому вони й відносять її до інсайдерської (безпідставно).

У більшості зарубіжних країн закон відносить інсайдерську діяльність до кримінальних злочинів і встановлює відповідальність за їх здійснення (від штрафу до тюремного ув'язнення). Наприклад, в Німеччині ст. 14 Закону про торгівлю цінними паперами забороняє інсайдеру: використовувати своє службове становище і відомості про цінні папери компанії (у якій він працює) для їх придбання і продажу для себе або іншої особи за власний або чужий рахунок; повідомляти іншим особам заборонену для поширення інформацію або спрощувати доступ до неї; давати поради стороннім особам на основі володіння інсайдерською інформацією з придбання або продажу цінних паперів; а третій особі, що володіє інсайдерською інформацією, використовувати ці знання для придбання або продажу інсайдерських цінних паперів за власний або чужий рахунок. Стаття 38 того самого Закону передбачає покарання для осіб, що зробили дії, передбачені вищезазначеною ст. 14, у вигляді позбавлення волі на строк до 5 років або значного грошового штрафу.

Світова практика передбачає жорстку відповідальність за порушення законодавства про інсайдерську інформацію. Так, у 1964 році проблема незаконного використання інсайдерської інформації сколихнула громадськість Сполучених Штатів Америки. Під час гірських розробок компанією Texas Gulf Sulphur було виявлено величезні родовища мінералів. Певний час ця інформація була невідомою громадськості, і лише невелика група інсайдерів володіла цією інформацією.

Віце-президент корпорації Чарльз Фогарті, знаючи цінність таких відкриттів, купив 3,1 тис. акцій Texas Gulf Sulphur і заробив на підвищенні ціни акцій на той час суму – 150 тис. дол. США. Такі його дії потягли за собою відповідальність. Суд ухвалив, що Ч. Фогарті зобов'язаний публічно розкрити інформацію про знайдені родовища мінералів або утриматися від торгівлі на її основі до тих пір, поки дані відомості не стануть доступні решті інвесторів¹. Згідно з Законом Фогарті не мав права заробляти такі гроші на витратах непоінформованих трейдерів. Цей випадок став поштовхом до більш суворої відповідальності за використання інсайдерської інформації в США.

Щодо України, то відповідно до ст. 45 Закону України «Про цінні папери і фондовий ринок» інсайдеру забороняється:

– вчиняти з використанням інсайдерської інформації на власну користь або на користь інших осіб правочини, спрямовані на придбання або відчуження цінних паперів, яких стосується інсайдерська інформація, до моменту оприлюднення такої інформації;

– передавати інсайдерську інформацію або надавати доступ до неї іншим особам, крім розкриття інформації в межах виконання професійних, трудових або службових обов'язків та в інших випадках, передбачених законодавством;

– давати будь-якій особі рекомендації стосовно придбання або відчуження цінних паперів, щодо яких він володіє інсайдерською інформацією, до моменту оприлюднення такої інформації.

Ця заборона підкріплена статтею 232-1 Кримінального кодексу України, в якій умисне розголошення чи інше використання неоприлюдненої інформації про емітента, його цінні папери або правочини з ними (інсайдерська інформація) за умови, що воно завдало istotної матеріальної шкоди інтересам держави чи інтересам юридичних або фізичних осіб, визначено як злочин і може загрожувати особі, якій ця інформація відома у зв'язку з професійною чи службовою діяльністю, обмеженням волі строком до трьох років або позбавленням волі на той самий строк з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю строком до трьох років.

Як стверджують аналітики європейського законодавства у Директиві 89/592/ЄЕС, не йдеться і про маніпуляції на ринку цінних паперів. «Створюється враження, що український законодавець орієнтувався переважним чином на застаріле європейське законодавство й зовсім не перейняв положення щодо регулювання маніпуляцій на ринку (в ЄС це явище набуло свого нормативного закріплення лише з прийняттям Директиви 2003/6/ЄС). За умови включення останніх до тексту Закону це відповідало б потребі дня та було очевидною озна-

¹ Пізик Ірина. Основні положення про інсайдерську інформацію // Інтернет-джерело: «Правовий тиждень» – 28.08.2007 № 35.

то, що адаптація національного законодавства до європейського у цій сфері повинна мати більш системний, прогнозований та послідовний характер».¹ Також на сьогодні питання щодо предмета інсайдерської інформації залишається відкритим і не може охопити всіх понять, що ним охоплюються. Одночасно можна виділити низку характерних ознак, притаманних інсайдерській інформації. Зокрема: 1) дана інформація є неоприлюдненою і не загальнодоступною; 2) предмет інсайдерської інформації – чітко визначений законодавством (хоча встановлений перелік не слід однозначно вважати вичерпним); 3) інсайдерська інформація ставить особу, що нею володіє, в неординарне становище порівняно з іншими суб'єктами ринку цінних паперів; 4) використання інсайдерської інформації може істотно вплинути на ринкові котировання цінних паперів або, в цілому, на ринок цінних паперів; 5) за розголошення чи використання цієї інформації може наставати відповідальність у встановленому законом (чи договором) порядку.

Хоча відповідальність посадових осіб органів АТ і передбачається у ст. 63 ЗУАТ, та вона обмежується лише відповідальністю перед товариством за завдані їх діями (бездіяльністю) збитки. Тому вважається за доцільне відповідальність посадових осіб товариства за розголошення такої інформації встановлювати у відповідних трудових угодах. Необхідним є закріплення чіткого переліку об'єктів інформації, що надається учасникам, у внутрішніх документах товариства (статуті, положенні про інформацію).

Цікавим з точки зору практики є питання про те, чи може учасник господарського товариства вимагати надання інформації за той період часу, коли він ще не мав статусу учасника товариства. Узагальнення судової практики свідчить, що воно неоднозначно вирішується судами. З цього приводу ВГСУ вважає, що правильною є практика тих судів, які при вирішенні спорів щодо зобов'язання товариства надати інформацію про діяльність товариства керуються датою, з якої особа стала акціонером товариства, оскільки відповідно до ст. 5 Закону України «Про Національну депозитарну систему і особливості електронного обігу цінних паперів в Україні» реалізація корпоративних прав, що випливають з акції (в тому числі і права на отримання інформації про діяльність товариства), є можливою лише після внесення відповідних змін до реєстру власників іменних цінних паперів.²

Учасники, які входять до складу виконавчих органів товариства, ревізійної комісії або посідають керівні посади в господарських товариствах,

¹Берт Сергій. Юридична газета / № 7 (67) 20 квітня 2006 року // Правове регулювання інсайдерської інформації та маніпуляцій на ринку цінних паперів в Україні та ЄС.
² Рекомендації президії Вишого господарського суду України «Про практику застосування законодавства у розгляді справ, що виникають з корпоративних відносин» від 28. 12. 2007 р. № 04-5/14. // www.scourt.gov.ua/clients.

мають практично необмежений доступ до інформації. Це стосується учасників ПТ і КТ (крім вкладників), які здійснюють підприємницьку діяльність від імені товариства. Відповідно до ч. 3 ст. 121 ЦК України учасник повного товариства, незалежно від того, чи уповноважений він у справах товариства, має право ознайомлюватися з усією документацією щодо ведення справ товариства. Обмеження учасника в отриманні права на інформацію може мати наслідком позбавлення його права на ведення справ товариства. Для учасника товариства, незалежно від того, чи уповноважений він на управління справами, чи ні, не може бути закритою інформацією, якщо вона стосується справ товариства. Вкладники командитного товариства згідно з п. «д» ст. 79 Закону України «Про господарські товариства» та п. 5 ч. 2 ст. 137 ЦК України, мають право ознайомлюватися з річними звітами та балансами товариства. Порядок одержання вкладником інформації про діяльність товариства має бути встановлений у засновницькому договорі.

Ознайомлення учасників з інформацією про допущені товариством порушення законодавства України та розміри заподіяних при цьому збитків є передумовою для винесення на загальних зборах рішення про притягнення до майнової відповідальності посадових осіб, винних у допущених порушеннях та заподіяних товариству збитках.

Насамкінець, зазначимо, що інформаційна прозорість і відкритість ринку цінних паперів виступає як одна з основних гарантій прав інвесторів. Недарма право акціонера на регулярне і своєчасне отримання інформації про акціонерне товариство є одним з основних прав акціонерів відповідно до Принципів корпоративного управління, розроблених Організацією економічного співробітництва та розвитку. І хоча для України, яка не є членом ОЕСР, принципи, призначені для членів цієї організації, не обов'язкові, проте їх додержання – необхідна умова залучення іноземних інвестицій в економіку України.¹ У ринкових умовах рівень розвитку законодавства, яке регулює питання забезпечення прав інвесторів на інформацію, є одним із основних факторів, які впливають на формування сприятливого інвестиційного клімату та зміцнення економіки країни. Адже потенційний інвестор, перш ніж здійснити купівлю акцій акціонерного товариства, зазвичай, проводить розслідування стану справ товариства з метою визначення ступеня ризику і можливості одержання дивідендів від вкладів у майбутньому. На жаль, нині він поряд із кількісними показниками нормативного регулювання вимагає більшої їх якості.

¹ Принципы корпоративного управления ОЭСР // Организация экономического сотрудничества и развития. — М., 2000. — С.50.

2.1.4. Право на вихід із товариства в установленому порядку

Вихід із товариства – це одностороння дія учасника, яка реалізується в порядку, передбаченому чинним законодавством, якщо інше не передбачене в статуті, має імперативний характер і не може бути обмежена установчими документами, рішенням органів товариства, наявністю зобов'язань перед товариством чи інших обставин, не залежить від згоди інших учасників, а також спрямована на припинення корпоративних відносин у товаристві.¹

Зазначимо, що найбільш ґрунтовне та детальне дослідження припинення корпоративних правовідносин в господарських товариствах провів В. М. Кравчук.²

Для учасника господарського товариства, який виходить із товариства, важливими є питання щодо визначення його частки у статутному капіталі товариства, дати виходу із товариства; вартості майна та розміру прибутку товариства за результатами діяльності за рік на день виходу; момент припинення корпоративних прав тощо.

Безумовність права на вихід учасника з товариства впливає зі змісту ст. 100, 116, 148 ЦК України, а також ст. 10 Закону України «Про господарські товариства». Це право може здійснюватися учасником добровільно (за власним бажанням), або шляхом вибуття з незалежних від нього причин (зокрема, смерть учасника). Ще однією підставою припинення корпоративних відносин є примусове виключення учасника із товариства.

Як правильно зазначає О. М. Вінник, вихід акціонера з АТ не повинен впливати на стабільність майнової бази цього товариства, водночас як вихід учасника з ТОВ чи ТДВ переважно супроводжується зменшенням майнової бази юридичної особи. Ще однією особливістю правового становища акціонера є те, що вийти з акціонерного товариства він може лише єдиним способом – шляхом відчуження акцій (про що йтиметься в наступному розділі), а для учасників інших видів корпорацій таких способів (виходу з товариства) є декілька.³

Учасник товариства має право припинити правові відносини з товариством на підставі юридичного акта – добровільного подання заяви про вихід з товариства. Заява про вихід – це односторонній правочин, оскільки він породжує певні юридичні наслідки – юридичні факти. Згідно з ч. 1 ст. 88 ЦК

¹ Сobotник В. В. Особливості розгляду корпоративних спорів у господарському процесі, пов'язаних із виходом учасника із товариства / Актуальні проблеми цивільного та господарського права. — № 4-5 (5-6). — 2007. — С. 45.

² Кравчук В. М. Припинення корпоративних правовідносин в господарських товариствах: монографія. — Львів: Край, 2009. — 464 с.

³ Вінник О. М. Господарські товариства і виробничі кооперативи: правове становище [Монографія] / Вінник О. М. — К.: «Знання», 1998 р. — С. 162–163.

України порядок виходу з господарського товариства обов'язково має бути визначений у статуті (щодо ТОВ, ТДВ та АТ). Відповідно, вихід з товариства супроводжується внесенням змін до статуту (в ТОВ, ТДВ) або договором (АТ) та їх перереєстрацією.

Про вихід учасника із складу товариства йдеться, зокрема, у однойменному Листі Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва (витяг) від 02.04.2007 р. № 2355/0/2-07.¹ У ньому зазначається, що ст. 29 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців» встановлено перелік документів, які подаються на державну реєстрацію змін до установчих документів юридичної особи, зокрема, і в разі внесення змін до установчих документів, які пов'язані зі зміною складу засновників (учасників) юридичної особи. Так, частиною третьою цієї статті визначено, що в разі внесення змін до установчих документів, які пов'язані зі зміною складу засновників (учасників) юридичної особи, крім документів, які передбачені частиною першою цієї статті, додатково подається, зокрема, або копія рішення про вихід юридичної особи зі складу засновників (учасників), завірена в установленому порядку, або нотаріально посвідчений документ про передання права засновника (учасника) іншій особі.

Щодо виходу фізичної особи, то зазначений комітет у своєму листі від 24.05.2006 р. № 3808 повідомляє наступне щодо документів, що подаються державному реєстратору при проведенні державної реєстрації змін до установчих документів юридичної особи, що пов'язані зі зміною складу учасників.

Відповідно до ч. 3 ст. 29 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців» у разі внесення змін до установчих документів, які пов'язані зі зміною складу засновників (учасників) юридичної особи, додатково подається один з таких документів:

- копія рішення про вихід юридичної особи із складу засновників (учасників), завірена в установленому порядку;
- нотаріально посвідчена копія заяви фізичної особи про вихід зі складу засновників (учасників);
- нотаріально посвідчений документ про передання права засновника (учасника) іншій особі;
- рішення уповноваженого органу юридичної особи про примусове виключення засновника (учасника) зі складу засновників (учасників) юридичної особи, якщо це передбачено законом або установчими документами юридичної особи.

¹ Лист Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва (витяг) «Про вихід учасника із складу товариства» від 02.04.2007 р. № 2355/0/2-07 // Інформаційно-пошукова правова система «Нормативні акти України».

Таким чином, державна реєстрація змін до установчих документів юридичної особи, що пов'язані зі зміною складу учасників юридичної особи, може бути проведена за нотаріально посвідченою копією заяви фізичної особи про вихід зі складу засновників (учасників) або за нотаріально посвідченим документом про передавання права засновника (учасника) іншій особі.

За власним бажанням учасник може вийти з товариства, повідомивши його про це не пізніше ніж за 3 місяці до виходу, якщо інший строк не встановлено статутом (п. 1 ст. 148 ЦК). Документом, який підтверджує бажання учасника вийти із товариства, є рішення завірене підписом керівника та печаткою учасника – юридичної особи; нотаріально посвідчена заява (якщо учасник, котрий виходить із товариства, – фізична особа). Цей документ подається на розгляд інших учасників ТОВ через виконавчий орган товариства, який повинен скликати загальні збори учасників.

Учасники товариства повідомляються про проведення загальних зборів у спосіб, передбачений статутом, із зазначенням місця, часу, порядку денного зборів. Повідомлення повинно бути зроблено не менше, ніж за 30 днів до скликання загальних зборів.

Збори учасників приймають рішення про вихід учасника із товариства. У протоколі зборів, зокрема, повинні зазначатися строки та порядок розрахунків із учасником та відомості про внесення змін до установчих документів.

Учасник, який виходить із товариства з обмеженою відповідальністю, має право одержати вартість частини майна, пропорційну його частці у статутному капіталі товариства, а за домовленістю між учасником і товариством виплата вартості частини майна товариства може бути змінена переданням майна в натурі (ст. 148 ЦК України). Порядок і спосіб визначення вартості частини майна, що пропорційна частці учасника у статутному фонді, а також порядок і строки її виплати встановлюються статутом і законом. Відповідно до ст. 54 Закону України «Про господарські товариства» виплата провадиться після затвердження звіту за рік, в якому він вийшов з товариства, і в строк до 12 місяців з дня виходу.

Зазначимо, що чинним законодавством не передбачено положення про те, що ж слід вважати датою виходу учасника із товариства: дату подання заяви (рішення) про вихід; підписання протоколу загальних зборів чи дату державної реєстрації змін до установчих документів. Це викликає багато практичних питань, зокрема, щодо моменту припинення корпоративних прав та участі в товаристві; щодо правильного визначення строку позовної давності та визначення суми, що підлягає виплаті учаснику, який вийшов із товариства; щодо призначення судової експертизи тощо. Ще більше ускладнив ситуацію Верховний Суд України, відповідно до рішення якого моментом добровільного виходу учасника з товариства (крім акціонерних товариств) можна вважати дату

подачі учасником заяви про вихід відповідній посадовій особі товариства. Вручення заяви цим особам органами зв'язку.¹

Виходячи із зазначеного, датою добровільного виходу учасника з ТОВ є подання ним нотаріально посвідченої заяви про вихід з ТОВ (фізичною особою) або рішення, завіреного підписом керівника та печаткою учасника – юридичної особи. Саме з цього моменту волевиявлення учасника набуває значення юридичного факту, що породжує певні правовідносини. Рішення про вихід повинно потрапити до товариства від учасника або його уповноваженого представника.

Наведеним рішенням Судової палати у цивільних справах ВСУ фактично нівельовано положення ч. 1 ст. 148 ЦК України щодо того, що учасник має повідомити товариство про свій вихід не пізніше як за три місяці до виходу, якщо інше не передбачено статутом. Зазначимо, що вищу юридичну силу має все ж ЦК України, а не рішення Верховного Суду, яке лише внесло ще більше плутанини до судової практики та для самих юристів.

Після подання учасником заяви про його вихід із ТОВ загальними зборами вирішується питання вже про виплату йому вартості майна не як учаснику ТОВ, а як колишньому учаснику, а також вирішення питання щодо внесення змін до статуту вже у зв'язку з виходом учасника.²

Добровільний вихід учасника з повного товариства (з власної ініціативи) може бути пов'язаний з переданням частки у складеному капіталі товариства одним учасником іншому або третій особі. Достроковий вихід учасника з товариства, що засноване на певний строк, допускається лише з поважних причин (ч. 1 ст. 126 ЦК України). Дозволяючи зазначеному учаснику вийти із товариства, заснованого на певний строк, учасники повинні враховувати і ту обставину, що на них в такому випадку перекладається більша частина ризиків підприємницької діяльності. При достроковому виході учасника з ПТ застосовуються положення ст. 124 ЦК щодо відповідальності учасників ПТ за його зобов'язаннями.

Якщо внаслідок виходу, виключення чи вибуття у командитному товаристві залишився один повний учасник, засновницький договір переоформляється в одноособову заяву, підписану повним учасником. Якщо командитне товариство створюється одним учасником, то установчим документом є одноособова заява (меморандум), яка містить усі відомості, встановлені цією статтею для командитного товариства (ч. 3 ст. 134 ЦК).

¹ Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами корпоративних спорів» від 24.10.2008 № 13 // Режим доступу: zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?user=l277166.

² Ольшанченко В. І. Вихід учасника у господарських товариствах з обмеженою відповідальністю / Актуальні питання цивільного та господарського права. – 2007 р. – № 4-5 (5-6). – С. 97.

повідно до п. 6 ч. 2 ст. 137 ЦК України вкладник командитного товариства має право вийти з товариства і одержати свій вклад після закінчення фінансового року. Однією із підстав *примусового виключення* учасника з товариства можуть бути його неправомірні дії, якщо вольова поведінка особи не відповідає правовим приписам та покладеним на цю особу юридичним обов'язкам. Прикладом припинення корпоративних правовідносин на підставі неправомірної дії є виключення з товариства учасника, який систематично не виконує (чи неналежним чином виконує) свої обов'язки або перешкоджає своїми діями (бездіяльністю) досягненню цілей товариства. Такий механізм передбачений ст. 128 ЦК щодо учасників повних товариств та повних учасників командитних товариств, а також ст. 64 Закону України «Про господарські товариства» щодо учасників ТОВ та ТДВ.

Згідно з цією статтею такого учасника може бути виключено з товариства на основі рішення, за яке проголосували учасники, що володіють у сукупності більше, ніж 50 % загальної кількості голосів учасників товариства. Крім того, такий учасник (його представник) не бере участі у голосуванні. Зауважимо, що відповідно до чинного законодавства виключення учасника з товариства є невідгінним, адже тоді йому виплачується частина майна, пропорційна його частці у статутному фонді та належна йому частина прибутку. А це, в свою чергу, призводить до зменшення статутного фонду, якщо учасники не залучать додаткові вклади.

У випадку виключення учасника з ТОВ згідно зі ст. 64 Закону України «Про господарські товариства» датою виключення учасника з ТОВ є дата підписання протоколу загальних зборів, на яких було прийнято рішення про виключення учасника з ТОВ. У цьому випадку корпоративні відносини припиняються з моменту прийняття такого рішення товариством. Рішення зборів учасників породжує правові наслідки, а саме: примусово позбавляє учасника корпоративних прав. Такий висновок можна зробити, аналізуючи роз'яснення Президії Вищого арбітражного суду України «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з визнанням недійсними актів державних чи інших органів» від 26.01.2000 р. № 02-5/35 з відповідними змінами, де зазначено, що акти органів господарських товариств є актами ненормативного характеру, мають обов'язковий характер та можуть бути предметом окремого спору в суді. Отже, дата припинення корпоративних відносин, пов'язана із днем прийняття рішення зборами учасників товариства, може мати місце лише у випадку виключення учасника із товариства.

Спори, пов'язані з виключенням учасника з товариства, є одними з найпоширеніших видів корпоративних спорів. Зокрема, це стосується позовів про визнання недійсними рішень зборів ТОВ (ТДВ) щодо такого виключення.

В узагальненнях судової практики при вирішенні цієї категорії спорів звертається увага на те, що суди повинні дослідити всі обставини, пов'язані з ви-

ключенням учасника з товариства, дати оцінку його поведінці, встановити наявність негативних для товариства наслідків у зв'язку з діями (бездіяльністю) учасника. Якщо негативні наслідки ще не настали, необхідно правильно визначити вірогідність їх настання. Необхідно визначити причинний зв'язок між діями (бездіяльністю) учасника товариства та негативними наслідками для товариства, а також дослідити мотиви поведінки учасника, форму вини тощо.¹

Частина 2 ст. 128 ЦК передбачає, що рішення про виключення зі складу учасників ПТ може бути оскаржене до суду. Таке рішення може бути прийняте одногослосно на загальних зборах ПТ або за рішенням суду. Виключення учасника з товариства не позбавляє його права на проведення розрахунків з товариством відповідно до ст. 130 ЦК України. Такий порядок передбачений і щодо учасників командитних товариств.

Вийти з товариства учасник може і з незалежних від нього причин. У певних випадках підставою припинення корпоративних правовідносин можуть бути юридичні події, тобто обставини, що не залежать від волі особи. Згідно зі ст. 129 ЦК України повне товариство може прийняти рішення про визнання учасника таким, що вибув із його складу, у випадку смерті учасника або оголошення його померлим – за відсутності спадкоємців; ліквідації юридичної особи-учасника товариства; визнання учасника недієздатним, обмеження його цивільної дієздатності або визнання безвісно відсутнім.

Статтею 149 ЦК України передбачається звернення стягнення на частину майна товариства з обмеженою відповідальністю, пропорційну частці учасника у статутному фонді. При цьому слід зазначити, що звернення стягнення на всю частку учасника припиняє зобов'язання між учасником-боржником і товариством. При зверненні до суду кредитора відповідачем за зобов'язаннями буде виступати саме товариство, на яке покладається обов'язок виплати вартості частини майна пропорційно частці учасника або виділу частини майна для звернення на нього стягнення.

Аналогічно звернення стягнення на частку відбувається в ПТ і КТ (ст. 131 ЦК). Відмінність полягає у тому, що у випадку звернення стягнення кредиторам виділяється не лише частка, що була внесена до складеного капіталу, а й частки у майні товариства. Тобто коли учасник має право на прибуток товариства, то частка виділяється з урахуванням цього прибутку. З іншого боку, при збитковості діяльності товариства кредитори можуть розраховувати тільки на частку відповідно до балансу. При вибутті учасника з ПТ у порядку, передба-

¹ Рекомендації президії Вищого господарського суду України «Про практику застосування законодавства у розгляді справ, що виникають з корпоративних відносин» від 28. 12. 2007 р. № 04-5/14 // www.scourt.gov.ua/clients.

чому ст. 129 ЦК України, рішення про визнання учасника таким, що вибув із складу, може бути оскаржене зацікавленими особами до суду.

При виході зі складу товариства учасник одержує право на повернення його частини майна, пропорційно його частці у статутному капіталі товариства. Враховуючи поняття майна, закріплене у ст. 190 ЦК України, а також у ст. 66 ГК України, при оцінці вартості частини майна, що є еквівалентною його частці у статутному капіталі, слід брати до уваги виробничі і невиробничі фонди, інші цінності, вартість яких відображається у самостійному балансі товариства, а також майнові права та обов'язки. Отже, загальна вартість майна визначається на рівні активів товариства за вирахуванням його зобов'язань.

Порядок та спосіб визначення вартості майна, що компенсується, а також порядок і строки її виплати визначаються статутом товариства і законом. Стаття 54 Закону України «Про господарські товариства» може застосовуватися у таких випадках лише у тій частині, яка не суперечить положенням ст. 148 ЦК, а також статуту товариства, які ґрунтуються на цій нормі.

Певні особливості характеризують умови повернення майна, що вноситься учасником до статутного капіталу товариства на праві користування. Таке майно повертається учаснику без винагороди.

Оплата частини майна пропорційно його частці у статутному капіталі товариства, як правило, здійснюється у грошовій формі. Водночас за домовленістю між учасником і товариством компенсація належної частини майна може бути здійснена переданням учаснику майна товариства в натурі. Склад і кількість майна, що передається товариством учаснику, узгоджується ними.

Усі питання, пов'язані з виходом учасника із товариства, у тому числі з визначенням розміру компенсації, способів та порядку її здійснення, строків виплати, мають вирішуватися на основі домовленості між учасником і товариством.

2.1.5. Право на одержання частки активів при ліквідації товариства

У статті 167 ГК України, на відміну від ст. 116 ЦК України та ст. 10 Закону України «Про господарські товариства», у яких наведено перелік прав учасників, до переліку корпоративних прав віднесено також і право на одержання частки активів при ліквідації товариства.

За загальним правилом, встановленим ч. 4 ст. 111 ЦК, майно юридичної особи, що залишилося після задоволення вимог кредиторів, передається її учасникам, якщо інше не встановлено установчими документами юридичної особи або законом. При ліквідації господарського товариства його учасники мають право на одержання частини майна товариства у порядку, передбаченому ст. 21

Закону України «Про господарські товариства» та установчими документами, у шестимісячний строк після опублікування інформації про його ліквідацію.

Статтею 61 ГК України регламентується порядок розрахунків з кредиторами у разі ліквідації суб'єкта господарювання, а ч. 4 ст. 91 ГК України перелічує особливості щодо здійснення розрахунків з кредиторами. Відповідно до неї:

– кошти, що належать господарському товариству, у тому числі від продажу його майна у разі ліквідації, після розрахунків по оплаті праці осіб, які працюють на умовах найму, виконання зобов'язань перед бюджетом, банками, власниками облігацій, випущених товариством, та іншими кредиторами розподіляються між учасниками товариства в порядку і на умовах, передбачених цим кодексом, законом про господарські товариства та установчими документами товариства, у шестимісячний строк після опублікування інформації про його ліквідацію;

– майно, передане товариству його засновниками або учасниками у користування, повертається у натуральній формі без винагороди. У разі виникнення спорів щодо виплати заборгованості товариства його кошти не підлягають розподілу між учасниками товариства до вирішення цього спору або одержання кредиторами відповідних гарантій погашення заборгованості.

Відповідно до ст. 88 ЗУАТ добровільна ліквідація АТ здійснюється за рішенням загальних зборів, у тому числі у зв'язку із закінченням строку, на який товариство створювалося, або після досягнення мети, з якою воно створювалося, у порядку, передбаченому ЦК України та іншими актами законодавства, з урахуванням особливостей, встановлених цим Законом. Інші підстави та порядок ліквідації товариства визначаються законодавством.

Якщо на момент ухвалення рішення про ліквідацію АТ не має зобов'язань перед кредиторами, його майно розподіляється між акціонерами відповідно до ст. 89 цього Закону. Відповідно до цієї статті:

- у четверту чергу задовольняються виплати нарахованих, але не виплачених дивідендів за привілейованими акціями;
- у п'яту чергу – виплати за привілейованими акціями, які підлягають викупу відповідно до ст. 68 цього Закону;
- у шосту чергу – виплати ліквідаційної вартості привілейованих акцій;
- у сьому чергу – виплати за простими акціями, які підлягають викупу відповідно до ст. 68 цього Закону;
- у восьму чергу – розподіл майна між акціонерами – власниками простих акцій товариства пропорційно кількості належних їм акцій.

Рішення про ліквідацію АТ, обрання ліквідаційної комісії, затвердження порядку ліквідації, а також порядку розподілу між акціонерами майна, що залишилося після задоволення вимог кредиторів, вирішують загальні збори АТ, якщо інше не передбачено законом.

азі розміщення товариством кількох класів привілейованих акцій з розподілу майна між акціонерами – власниками кожного класу привілейованих акцій визначається статутом товариства.

у разі недостатності майна товариства, що ліквідується, для розподілу між усіма кредиторами (акціонерами) відповідної черги майно розподіляється між ними пропорційно сумах вимог (кількості належних їм акцій) кожного кредитора (акціонера) цієї черги.

Акціонери – власники привілейованих акцій є кредиторами акціонерного товариства. Вони мають переважне право на одержання частини майна при ліквідації товариства перед власниками простих акцій. Відповідно до ч. 8 ст. 6 Закону України «Про цінні папери і фондовий ринок» у випадку розміщення привілейованих акцій різних класів умовою їх розміщення є черговість виплат з майна ліквідованого товариства для кожного класу привілейованих акцій, розмішених акціонерним товариством, яка встановлюється статутом товариства.

З моменту обрання ліквідаційної комісії до неї переходять повноваження наглядової ради та виконавчого органу АТ. Ліквідаційний баланс, складений ліквідаційною комісією, підлягає затвердженню загальними зборами.

Ліквідація АТ вважається завершеною, а товариство таким, що припинилося, з дати внесення до Єдиного державного реєстру запису про проведення державної реєстрації припинення товариства в результаті його ліквідації (ст. 88 ЗУАТ).

Статтею 150 ЦК України встановлено підстави ліквідації товариства з обмеженою відповідальністю. Зокрема, ТОВ може бути ліквідоване за рішенням загальних зборів його учасників. Загальні збори як вищий орган управління товариством мають право прийняти рішення про ліквідацію товариства, призначення ліквідаційної комісії, затвердження ліквідаційного балансу на підставі ст. 145 ЦК України. У Законі «Про господарські товариства» питання про ліквідацію регулюється загальними правилами, встановленими статтями 19–22 зазначеного Закону. Товариство може бути ліквідоване також у зв'язку зі спливом строку, на який воно було створене, досягненням мети, для якої воно створене, а також у інших випадках, передбачених установчими документами.

Товариство може ліквідуватися у примусовому порядку на підставі рішення суду у разі визнання товариства банкрутом в порядку, встановленому Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 14 травня 1992 р. № 2343-ХІІ.¹

Законодавством України також передбачена примусова ліквідація ТОВ у випадках: систематичного або грубого порушення ним законодавства за поданням

органів, що контролюють діяльність товариства; визнання недійсними або що суперечать законодавству установчих документів; ведення діяльності, неперечить установчим документам та законодавству; несвоєчасного повідомлення про зміну назви товариства, організаційно-правової форми, форми власності; місцезнаходження; неподання протягом року до органів податкової служби податкових декларацій, документів бухгалтерської звітності згідно із законодавством.

Крім названих загальних підстав ліквідації юридичної особи, які поширюються й на товариства з обмеженою відповідальністю, встановлені також спеціальні підстави ліквідації. Так, ТОВ підлягає ліквідації:

– за рішенням загальних зборів у разі несплати учасниками товариства повністю суми своїх вкладів та не зменшення свого статутного капіталу в порядку, передбаченому законодавством, протягом першого року діяльності товариства (ч. 3 ст. 144 ЦК України);

– у разі, якщо вартість чистих активів товариства стає меншою від визначеного законом мінімального розміру статутного капіталу (ч. 4 ст. 144 ЦК України);

– у разі, якщо протягом року при перевищенні максимальної кількості учасників товариства, яка встановлюється законом, не відбулося перетворення в акціонерне товариство.

Розподіл майна кожної черги здійснюється після повного задоволення вимог кредиторів (акціонерів) попередньої черги.

Відповідно до ст. 20 Закону України «Про господарські товариства» ліквідація товариства проводиться призначеною ним ліквідаційною комісією, а у разі припинення діяльності товариства за рішенням суду — ліквідаційною комісією, що призначається цими органами.

З дня призначення ліквідаційної комісії до неї переходять повноваження по управлінню справами товариства. Ліквідаційна комісія у триденний строк з моменту її призначення публікує в друкованих засобах масової інформації, в яких публікуються відомості про державну реєстрацію юридичної особи, що припиняється, повідомлення про припинення господарського товариства та про порядок і строк заявлення кредитором вимог до нього, забезпечує визначення вартості майна товариства в порядку, встановленому законодавством про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність, виявляє його дебіторів і кредиторів та розраховується з ними, вживає заходів щодо оплати боргів товариства третім особам, а також його учасникам, складає ліквідаційний баланс та подає його до вищого органу товариства або органу, що призначив ліквідаційну комісію. Достовірність та повнота ліквідаційного балансу повинні бути підтверджені аудитором (аудиторською фірмою), за винятком товариств з річним господарським оборотом менше, ніж двісті п'ятдесят неоподатковуваних мінімумів (ч. 2 ст. 20 Закону України «Про господарські товариства» із змінами, внесені-

¹ Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 14.05.92 р. № 2343-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 31. – Ст. 440.

що із Законами України від 14.03.95 № 90/95-ВР, від 06.09.2005 № 2801-IV (з 1-15), від 27.04.2007 № 997-V (997-16).

Якщо при ліквідації ПТ виявиться, що наявного майна не вистачає для оплати всіх боргів, за товариство у частині, якої не вистачає, несуть солідарну відповідальність його учасники усім своїм майном, на яке відповідно до чинного законодавства України може бути звернене стягнення. Причому учасник товариства відповідає за його борги незалежно від того, виникли вони після чи до його вступу до товариства. Більш детально порядок визначення вартості частки учасника у майні повного товариства та строки її виплати встановлюються засновницьким договором і законом (ч. 3 ст. 130 ЦК України).

У порядку та на умовах, встановлених ЦК, іншим законом і засновницьким договором (меморандумом) і за умови недостатності коштів товариства для повного повернення вкладникам їхніх вкладів, наявні кошти розподіляються між вкладниками пропорційно їх часткам у складеному капіталі товариства. Виходячи із положень, зазначених у ч. 2 ст. 139 ЦК, вкладники отримують кошти лише після задоволення вимог усіх кредиторів. Відповідно, їх не слід відносити до кредиторів командитного товариства. Вкладники лише мають переважне право на отримання вкладів перед учасниками зазначеного товариства.

Важливим етапом проведення ліквідації ТОВ є спеціальна ліквідаційна процедура, яка охоплює заходи, спрямовані на погашення боргів товариства перед кредиторами, включаючи самих учасників. Хоча ст. 112 ЦК прямо не передбачено включення до черговості задоволення вимог учасника щодо повернення вкладів до статутного капіталу, таке правило передбачене спеціальною нормою Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом». Порядок розподілу активів, що залишилися після ліквідації ТОВ, учасники самостійно визначають у його статуті.

Водночас слід враховувати, що учасники товариства, які не повністю внесли вклади, несуть солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства у межах вартості частини вкладу кожного з учасників (ч. 2 ст. 140 ЦК).

Частиною 2 ст. 150 ЦК встановлено правило, відповідно до якого ТОВ може бути перетворене в АТ (наприклад, при перевищенні максимальної кількості учасників товариства) або у виробничий кооператив.

Відмінність ТДВ від ТОВ – наявність «додаткової» (субсидіарної) відповідальності його учасників за зобов'язаннями товариства власним майном. Розмір додаткової (субсидіарної) відповідальності учасників ТОВ визначається його статутом. Цей розмір обов'язково є однаковим для усіх учасників, крім того, він не може перевищувати частку вартості внесеного кожним з них вкладу.

2.2. Межі та обмеження при здійсненні корпоративних прав

Питання про межі здійснення прав і свобод людини є однією із актуальних для кожної держави. Нормальний процес соціального розвитку породжує ситуації, які вимагають від держави встановлення меж здійснення громадянами своїх суб'єктивних прав. Подібні кроки є цивілізованими способами регулювання міри свободи в суспільстві. Однак у цій ситуації недопустимим є встановлення безпідставних меж здійснення прав громадян. З огляду на це законодавство більшості країн світу, встановлюючи дані межі, регламентує підстави і порядок їх застосування. Адже відсутність ясності і чіткості в даному питанні може призвести до правопорушень з боку як уповноваженої, так і зобов'язаної особи або до неповного використання нею наданих їй можливостей.¹

У загальній формі вимога щодо належного здійснення суб'єктивних прав виражена у ст. 68 Конституції України від 28. 06. 96 р., яка передбачає: «Кожний зобов'язаний неухильно дотримуватись Конституції України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей».²

Положення про межі здійснення цивільних прав містяться у ст. 13 ЦК України, за якою свої цивільні права особа здійснює у межах, наданих їй договором або актами цивільного законодавства. При здійсненні своїх прав особа зобов'язана утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб, завдати шкоди довкіллю або культурній спадщині. Не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах. При здійсненні цивільних прав особа повинна додержуватися моральних засад суспільства.

Основоположними джерелами корпоративного права є ЦК, ГК України, Закон України «Про господарські товариства», які регулюють порядок створення, функціонування та припинення господарських товариств. Тому учасники (засновники) господарських товариств повинні здійснювати свої корпоративні права в межах, встановлених цими законами, а також іншими відомчими актами (Антимонопольного комітету України, Фонду державного майна України тощо).

Крім урегульованості нормативно-правовими актами на рівні законів і підзаконних актів, для корпоративних відносин важливе значення мають внутрішньокорпоративні норми. Специфіка їх полягає у тому, що вони: 1) синтезують волю держави і юридичної особи (господарського товариства); 2) приймаються самим товариством (загальними зборами, зборами учасників) і діють лише в його межах; 3) вони конкретизують загальні правові норми щодо специфіки певного господарського товариства, організації (корпорації). За допомогою цих внутрішніх доку-

¹ Права человека. Основные международные документы: Сб. документов. – М., 1989. – С. 43

² Конституція України від 28.06.96 № 254 к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – С. 141.

тив регулюються корпоративні права, надані кожному учаснику: на участь у управлінні, на одержання прибутку від своєї діяльності, на інформацію тощо. За законодавством не регулюються достатньою мірою ці права, а надається можливість самим учасникам (засновникам) шляхом прийняття для себе внутрішніх документів врегулювати їх належним чином. Зазначені акти приймаються (затверджуються), як правило, тими суб'єктами, статутні процедури функціонування яких вони регулюють, тобто товариством і його учасниками. Межі їх повноважень визначені законом, оскільки статутне право ґрунтується на законі. За колом осіб такі акти є «суб'єктивними», тобто поширюються лише на засновників і тих суб'єктів, що їх прийняли. Отже, господарські товариства, організації (корпорації), які діють на підставі статутів, установчих договорів, входять до єдиного правового поля держави, і на їх діяльність, діяльність учасників (засновників) корпоративних відносин повністю поширюються вимоги додержання законності і правопорядку. Суб'єкти корпоративних правовідносин у процесі реалізації корпоративних прав повинні дотримуватись вимог закону, що встановлює межі, в яких корпоративне право тільки й може бути здійсненим. Межі можуть бути більшими чи меншими, але вони існують завжди і є невід'ємною ознакою кожного суб'єктивного права.

Представник російської юридичної науки – Т. В. Кашанина при цьому слушно зазначає: «Межі, зафіксовані в законі, повинні бути об'єктивними, тобто самостійність корпорацій повинна допускатися тією мірою, в якій це вимагається самою регульованою суспільною системою. Надати більш межі корпоративного регулювання – значить децентралізувати суспільну систему настільки, що виникне загроза її дезорганізації; звужити рамки самостійності корпорацій – свідомо і невинуватно проігнорувати можливість регульованої суспільної системи».¹

Дискусійним в юридичній літературі залишаються поняття «межі права» і «межі здійснення права». Наводячи розмежування понять «межі» та «обмеження» здійснення суб'єктивних цивільних прав, М. О. Стефанчук в поняття «межі права» вкладає всі ті можливості, які особа здатна для себе набути у зв'язку із юридичним закріпленням її прав; «межами здійснення права» автор вважає передбачені актами цивільного законодавства чи правочином способи, якими уповноважена особа може набути ті можливості, що закріплені в юридичному закріпленні цих прав.² Застосовуючи наведене визначення до суб'єктивного корпоративного права, можна дійти висновку, що межі корпоративного права – це всі юридично закріплені можливості учасника (засновника) щодо набуття, здійснення і розпорядження корпоративними правами. Межі здійснення корпоративного права – це способи,

¹ Кашанина Т. В. Хозяйственные товарищества и общества: правовое регулирование внутрифирменной деятельности / Кашанина Т. В. – М.: НОРМА-ИНФРА, 1995. – С. 411.

² Стефанчук М. О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / М. О. Стефанчук. – С. 11.

передбачені актами цивільного законодавства, договором (правочином) чи внутрішньокорпоративними актами, якими учасник може набути ті можливості, що передбачені в юридичному закріпленні цих прав. Тобто вони деталізуються в юридичних нормах. Наприклад, учасник АТ має право на одержання інформації (права). Положенням про надання інформації визначаються її способи: а) акціонери товариства мають право на отримання інформації щодо фінансово-господарського стану товариства у визначені дні: понеділок – з 9 до 14. 00; б) акціонерне товариство надає копії документів та виписок з них за заявою акціонера не більше, ніж після трьох днів після отримання заяви товариством; в) акціонери мають право ознайомлюватися із протоколом загальних зборів акціонерів на офіційному сайті товариства: його адреса тощо.

Існує й інша точка зору. Аналіз співвідношення між поведінкою, яка становить зміст суб'єктивного права, і поведінкою, яка становить зміст здійснення права, як вважав В. П. Грибанов, на жаль, нічого не дає для виявлення співвідношення між межами права і межами здійснення права.¹ Адаже межі права і межі здійснення права, якщо вони існують, встановлюються законом. При цьому С. Т. Максименко правильно зазначає, що «закон завжди абстрактний і об'єктивний у тому сенсі, що не залежить від поведінки і волі учасників правовідносин. Отже, співвідношення між межами права і межами здійснення права не може бути подібним до співвідношення між поведінкою, яка становить зміст суб'єктивного права, і поведінкою, яка становить зміст здійснення права, та характеризуватись як співвідношення об'єктивного і суб'єктивного, загального і конкретного, як співвідношення між можливістю і дійсністю. І межі права, і межі здійснення права, оскільки і ті, й інші встановлюються законом, завжди є об'єктивними, загальними і дійсними».²

Схожу позицію займає В. І. Смелянов, який зазначає, що «існують серйозні підстави засумніватися у доцільності правового поняття меж здійснення цивільних прав, оскільки вони не означають чого-небудь відмінного від меж суб'єктивного права».³

Безперечно, обидві позиції заслуговують на увагу і є достатньо дискусійними. Враховуючи можливість локального регулювання корпоративних відносин, ми схилиємося до думки, що способи здійснення корпоративних прав дійсно деталізуються у внутрішньокорпоративних нормах. Межі здійснення корпоративних прав визначаються різними способами. Вони можуть встановлюватися залежно від складу учасників корпоративних правовідносин, кола їх повноважень тощо.

¹ Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав. Изд. 2-е, стереотип. / Грибанов В. П. – М.: Статут, 2001. – 411 с. – С. 44–46.

² Максименко С. Т. Гражданское право России / Максименко С. Т. – М.: 2000. – 247 с. – С. 247.

³ Смелянов В. Запрет злоупотреблением гражданскими правами / Законность, 1999. – № 10. – С. 54.

водячи існуючі в теорії позиції стосовно меж здійснення корпоративних прав. Слід з'ясувати сутність такого поняття як «обмеження корпоративних прав». Зазначимо, що ще І. А. Покровський звертав увагу на необхідність пізнання цивільно-правової матерії з точки зору загальнофілософських знань. На його думку, «чим глибшими є дослідження юридичних проблем, тим ясніше виявляється, що в основі викликаних ними спорів і суперечностей лежить не що інше, як саме глибоке розходження у філософському підґрунті цих проблем»¹. Вдалим у філософсько-теоретичному аспекті можна назвати визначення Н. Є. Болвачової, яка вважає, що обмеження – це необхідна умова, виведена із об'єктивних законів абстрактної дійсності, за якої стають реальними наявність можливості становлення свободи і за допомогою якої відповідна можливість перетворюється на дійсність. При цьому будь-яке обмеження свободи повинно мати позитивний характер і не виходити за межі необхідного. А інакше обмеження будуть відноситись до сфери неможливого і тим самим виступати не засобом забезпечення свободи, а засобом встановлення свавілля.²

Лексичне тлумачення поняття «обмежувати» означає: встановлювати певні межі чого-небудь; зв'язувати щось обмежувальними умовами, лімітувати; не допускати поширення чого-небудь; локалізувати; бути межею чого-небудь; відділяти, відгороджувати щось від чого-небудь.³

Найбільш ґрунтовний аналіз обмежень майнових прав проведено Є. О. Мічурінін. Досліджуючи обмеження майнових прав фізичних осіб, автор визначає їх як «елемент механізму правового регулювання, спрямований на охорону прав суспільства, інших уповноважених осіб, здатний за допомогою специфічних законодавчих заборон, обов'язків чи дозволів впливати на звуження можливостей здійснення суб'єктивного цивільного прав»⁴. Вважаємо, що таке визначення є найбільш вдалим і теоретично обґрунтованим, і його з певними змінами можна застосувати і щодо визначення поняття «обмеження корпоративних прав».

Інтерпретуючи у площину корпоративного права, його можна визначити як механізм локального регулювання, спрямований на охорону корпоративних прав учасників, здатний за допомогою специфічних заборон, обов'язків чи дозволів впливати на звуження можливостей їх здійснення. Прикладом дії обмежень корпоративних прав може бути, зокрема, закріплене у статуті АТ поло-

¹ Покровський І. А. Основные проблемы гражданского права. – М., 1998. – С. 34–35.

² Болвачова Н. Е. Ограничения как средство гражданско-правового регулирования (философско-теоретический аспект) // Актуальные проблемы гражданского права: сборник статей. Вып. 7 / Под ред. О. Ю. Шилохоста. — М.: НОРМА, 2003. — 304 с. — С. 1–27.

³ Новый тлумачний словник української мови. Т. 3. / [Уклад. В. Яременко, О. Сліпушко]. – К.: Аконіт, 1998.

⁴ Мічурін Є. О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (загальні положення) / Мічурін Є. О. – Х.: Юрsvіт, 2007. – 136 с. – С. 143.

ження щодо обмеження права голосу власників привілейованих акцій, останні не мають права брати участь в управлінні АТ, якщо інше не передбачено його статутом (ч. 7 ст. 4 Закону України «Про цінні папери і фондовий ринок»).

Схоже за змістом визначення меж і обмежень наводиться у дослідженні О. В. Розгон, яка вважає, що «на рівні закону врегульовані межі корпоративних прав, яких мають додержуватися всі учасники господарських товариств, а на локальному рівні встановлюються обмеження для осіб, що перебувають в конкретних правовідносинах з певним господарським товариством. Ці межі та обмеження можуть полягати у встановленні заборон, приписів та стримуючих механізмів при реалізації корпоративних прав. Зокрема, вони стосуються вирішення питань, віднесених до виключної компетенції загальних зборів товариства. Держава встановлює межі корпоративної волі з метою недопущення зловживання правом як з боку посадових осіб підприємницького товариства, які діють від його імені відносно третіх осіб, так і учасників (передусім мажоритарних), які формують волю товариства шляхом їх участі у загальних зборах»¹. Щодо меж корпоративних прав, то, як вже зазначалося, вони визначені законодавством. Відповідно, всі внутрішньокорпоративні норми ґрунтуються на законі.

З-поміж вчених, які розрізняють межі та обмеження права, деякі займають позицію, згідно з якою межі здійснення цивільних прав виступають як результат дії обмежень. Так, на думку Н. М. Приходько, у загальному вигляді обмеження є встановленням певних меж, кордонів у здійсненні будь-чого (прав, свобод, повноважень).² З цього випливає, що межі здійснення права можуть бути результатом обмеження цих прав.

На підтвердження того, що межі здійснення цивільних прав виступають як результат дії обмежень, слід навести думку І. А. Ільїна. Він зазначає, що, обмежуючи свободу кожного відомими межами, право забезпечує йому безперешкодне й спокійне користування своїми правами, тобто гарантує йому свободу всередині цих меж. Обмежуючи свободу кожного, право забезпечує свободу усередині встановлених меж.³

Отже, і межі здійснення корпоративних прав і обмеження корпоративних прав встановлюються у внутрішньокорпоративних нормах, але ці поняття не є тотожними. Розбіжність між ними полягає в тому, що перше означає певні способи набуття можливостей, що передбачені в юридичному закріп-

¹ Розгон О. В. Межі та обмеження права власності / Дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.03. – Х.: 2005. – С. 160–161.

² Приходько Н. М. Правовые ограничения в законодательстве: проблемы теории и практики / Н. М. Приходько // Правоведение. – 1999. – № 1. – С. 241.

³ Ильин И. А. Общее учение о праве и государстве (фрагменты) / И. А. Ильин // Правоведение. – 1992. – № 3. – С. 96.

ні цих прав, а друге – є механізмом локального регулювання, спрямована на охорону корпоративних прав, здатним за допомогою специфічних заходів, обов'язків чи дозволів впливати на звуження можливостей їх здійснення. Водночас слід також враховувати певне застереження про можливість використання способів, які прямо не передбачені законом та внутрішніми актами товариства, але таких, що не спричиняють виходу за межі корпоративних прав, порушення прав інших осіб, не суперечать чинному законодавству. Наприклад, звернення акціонера із заявою до правління АТ з вимогою розглянути конкретне питання, в якому зацікавлений акціонер, з метою його вирішення виконавчим органом, якщо дане питання не вдалося винести на порядок денний загальних зборів та його вирішення можливе виконавчим органом. Індивідуальні звернення акціонерів до управліючих передбачені і застосовуються у США. У вітчизняному законодавстві такі звернення не передбачені, як і обов'язок органу управління розглянути їх та надати відповідь. Проте немає підстав вважати неможливим чи недозволеним такий спосіб здійснення акціонером права чи пов'язаного з ним інтересу.

У ч. 4 ст. 13 ЦК України, яка регламентує межі здійснення цивільних прав, йдеться, що при здійсненні цивільних прав особа повинна додержуватися моральних засад суспільства. Саме з приводу останнього словосполучення існують діаметрально протилежні думки науковців. Так, зокрема, О. М. Стефанчук висловлюється з приводу недоцільності визнання моральних засад суспільства межами здійснення суб'єктивних цивільних прав на законодавчому рівні, оскільки моральні засади суспільства (ч. 4 ст. 13 ЦК) ніде об'єктивно не закріплені і є достатньо нестійкими, щодо них відсутня єдина точка зору суспільства на окремі проблеми, кожна суспільна група має свої моральні засади, тому незрозуміло, який саме критерій слід брати за мірило.¹ В. М. Махінчук зазначає, що «мораль може виступати як один з регуляторів суспільних відносин у цілому та критерієм визначення меж реалізації цивільних прав»².

Хоча й діючим законодавством наведене поняття безпосередньо не визначається, та воно все ж впливає із певних положень, зокрема Цивільного кодексу України. Наприклад, «власник зобов'язаний додержуватися моральних засад суспільства» (п. 2 ст. 319); «умова, визначена в заповіті, є нікчемною, якщо вона суперечить закону або моральним засадам суспільства» (п. 2 ст. 1242); у п. 2 ст. 442 ЦК зазначено, що твір не може бути опублікований, якщо

¹ Стефанчук М. О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / М. О. Стефанчук. – С. 12.

² Махінчук В. М. Моральні засади суспільства як один із чинників цивільного законодавства та критеріїв визначення меж здійснення особистих немайнових прав / Харків, 2004 р. – 908 с. – С. 271.

він порушує права людини на таємницю її особистого і сімейного життя, надає шкоди громадському порядку, здоров'ю та моральності населення.

Вважаємо недоречною відмову від застосування цього поняття в цілому в законодавстві. Більше того, «моральні засади суспільства» (з точки зору корпоративного права) як межі корпоративних прав набувають значення, яке не слід ігнорувати і, тим більше, виключати із ЦК, оскільки, зважаючи на нього, учасник повинен визначати свою поведінку у сфері корпоративних відносин (вольовий аспект). А саме: він здійснює свої права, зважаючи на інтереси інших учасників (чи самого товариства) і не порушуючи їх, чи навпаки (зокрема, це стосується мажоритарних і міноритарних акціонерів); або можливо використовує недозволені конкретні форми поведінки в межах загального типу поведінки при здійсненні своїх прав. Іншими словами, учасник, який керується моральними засадами суспільства, не буде зловживати правами інших суб'єктів корпоративних відносин. Проте слід зауважити, що кожна особа, виходячи зі свого суб'єктивного розуміння, дає оцінку цьому словосполученню. Вона, іноді, виявляється протилежною тому змісту, який намагався вкласти у нього законодавець.

Щодо цивільно-правових принципів «справедливості», «добросовісності» та «розумності», закладених у ч. 5 ст. 12 ЦК, то вони чинним законодавством також не визначаються. Узагальнююче їх визначення дає юридична наука (цивілістична доктрина) і подекуди – судова практика. Так, на думку деяких авторів, добросовісність – це прагнення сумлінно захищати цивільні права та забезпечити виконання цивільних обов'язків. Розумність – зважене вирішення питань регулювання цивільних відносин з урахуванням інтересів усіх учасників, а також інтересів громадян (публічного інтересу). Справедливість – визначення нормою права обсягу, межі здійснення і захисту цивільних прав та інтересів особи адекватно її ставленню до вимог правових норм.¹ Очевидно, що навіть Конституційний Суд України навряд чи зможе офіційно розтлумачити ці терміни, оскільки це оціночні поняття. Видається, що саме практика повинна виробити певні критерії, які б були покладені в основу цих принципів.

Здебільшого межі здійснення корпоративних прав виявляються у самій поведінці і волі суб'єктів корпоративних відносин, які їх додержуються чи ігнорують при реалізації своїх суб'єктивних прав. Межі корпоративних прав знаходять своє відображення в юридичному вираженні існуючого принципу рівності учасників корпоративних відносин, який означає рівні критерії виникнення, зміни чи припинення у них корпоративних прав незалежно від їх матеріального та соціального становища, організаційної взаємозалежності. Спроба окремих суб'єктів вийти за межі цієї рів-

¹ Цивільний кодекс України: Коментар / Х.: ТОВ «Одіссей», 2004. – 856 с. – С. 10.

ном використання належних їм корпоративних прав, порушення меж їх діяльності може кваліфікуватися в окремих випадках як зловживання правом.

2.3. Зловживання корпоративним правом та його наслідки

Метою створення та діяльності підприємницьких товариств є насамперед одержання прибутку від своєї діяльності. Якщо йдеться про акціонерні товариства, які об'єднують велику кількість осіб на основі значних для них інтересів – майнових, то важко обійтися без порушення положень, встановлених у законі чи корпоративних нормах, а особливо тих, які залишаються поза межами належної регламентації. Такі порушення і можуть кваліфікуватися в окремих випадках як зловживання корпоративними правами.

Відповідно до ч. 3 ст. 13 ЦК України не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах. Суд може зобов'язати особу припинити зловживання своїми правами, а також застосувати інші наслідки, встановлені законом (ч. 6 ст. 13 ЦК). Подібна норма була відсутня у ЦК УРСР, отже, за певних умов її можна вважати новелою у ЦК України.¹ Однак теоретичні засади застосування поняття «зловживання правом» були розроблені юридичною наукою ще за радянських часів.

Більшість авторів розглядає зловживання правом як особливий тип цивільного правопорушення, що скоюється уповноваженою особою при здійсненні права, що їй належить, і пов'язаного з використанням недозволених конкретних форм у межах дозволеного цій особі загального типу поведінки.²

У судовій практиці здебільшого йдеться про ситуації, коли певні права учасника спору закріплені у законі, договорі, статуті юридичної особи тощо, але суд забороняє користуватися цими правами у той чи інший спосіб. Тривалий час сама можливість такого підходу була предметом чисельних дискусій. Так, М. М. Агарков вважав, що той, хто користується своїм правом (якщо воно у нього дійсно є), нікому не заподіює шкоди.³ М. Й. Бару вважав, що зловживання правом завжди зовні спирається на суб'єктивне право і формально не суперечить об'єктивному праву.⁴

На думку В. М. Коосака, зловживання правом означає, що уповноважена особа допускає недозволене використання свого права, порушує міру і вид

¹ Цивільний кодекс УРСР від 18.07.63 р. № 1540-VI. // Втратив чинність. – zakon1.rada.gov.ua.

² Гражданское право / [Под ред. Е. М. Суханова]. — М.: БЕК, 2003. — Т.1. — С. 391.

³ Агарков М. М. Проблемы злоупотребления правом в советском гражданском праве / М. М. Агарков // Известия АН СССР. — № 6. — С. 429.

⁴ Бару М. М. О статье 1 Гражданского кодекса / М. М. Бару // Советское государство и право. — 1958. — № 12.

поведінки, визначені законом, посилаючись при цьому на формально неіснуюче суб'єктивне право.¹

М. О. Стефанчук визначає зловживання правом як поведінку з наміром завдати шкоди (шикана) або «без наміру такого завдання», при цьому ця поведінка характеризується умисною формою вини щодо заподіяння шкоди іншій особі, а зловживання «без наміру» – виною у формі необережності.²

Для того, щоб не вдаватися до розгляду чисельних теорій та форм зазначеної конструкції, вважаємо, що однією з найбільш поширених та проблематичних в корпоративних відносинах можна вважати шикану. Це дії власника суб'єктивного права, які здійснюються з єдиним наміром завдати шкоду іншій особі. При цьому шкода в даному випадку повинна розумітися в найширшому розумінні і включати в себе не тільки прямі майнові втрати, а і всі інші негативні наслідки (наприклад, неможливість реалізації корпоративних прав), які можуть виникнути внаслідок зловживання правами, належними учасникам. Це якраз і буде визначальним критерієм при кваліфікації зазначеного правопорушення як зловживання правом. Вказана форма знайшла своє втілення у ч. 3 ст. 13 ЦК України.

Слід зазначити, що не лише шкідливими діями суб'єкта, а і його бездіянням можна заподіяти істотну шкоду. Наприклад, коли акціонер-держатель значного пакета акцій, без голосу якого неможливим є прийняття жодного рішення, відмовляється голосувати (бездіяльність) спеціально для того, щоб не було прийнято важливого рішення і шим прагне завдати шкоди зацікавленим особам, то таку поведінку слід кваліфікувати як шикану, за яку і повинен відповідати зазначений акціонер. При цьому слід враховувати, що запропонований нами підхід, як і інші, не може бути безспірним, але він широко застосовується у корпоративних правовідносинах.

Отже, зловживання завжди пов'язане зі здійсненням корпоративного права учасником. Воно може відбуватися як шляхом дій, так і шляхом утримання від їх вчинення.

Судова практика виходить з того, що склад зловживання правом першого виду не може бути чітко визначений у законі. Простіше кажучи, йдеться про відсутність у законодавстві спеціальних норм, які забороняли б подібні дії. Саме через це виникає необхідність у застосуванні загального поняття зловживання правом. У літературі з цього приводу наводяться приклади переважно побутового характеру, як-от викопування власником земельної ділянки колодязя з сдиною метою відвести воду у сусіда тощо. Тим часом судова практика свідчить про відсутність

¹ Цивільне право України: підручник у 2-х кн. / [О. В. Дзера (керівник авт. кол.), Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін.; за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової]. — К., 2002. — Кн.1. — 720 с.

² Стефанчук М. О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / М. О. Стефанчук. — С. 13.

при зловживання правом цього виду в підприємницькій діяльності через пакети акцій. Тут головної, визначальної мети – отримання прибутку.¹ Традиційним стало те, що меншитарні учасники практично позбавлені можливості впливати на діяльність товариства, а іноді й отримувати прибуток від такої діяльності. При цьому учасники-мажоритарії досить часто використовують свої права у власних інтересах, навіть тоді, коли такі інтереси суперечать потребам меншитаріїв. При існуванні правила «одна акція – один голос» акціонери з пакетом менше, ніж 10 % акцій не мають реальних важелів управління товариством. Вони не можуть розраховувати на представництво, а отже, представлення своїх інтересів у наглядовому і виконавчому органах товариства. Це дає змогу мажоритарним акціонерам спрямовувати діяльність АТ у вигідному їм напрямі, наприклад, затягувати або зривати проведення загальних зборів з метою досягнути відсутності деяких дрібних акціонерів при вирішенні питання; силою належних їм голосів мажоритарії можуть прийняти рішення про невиплату дивідендів тощо. Тому цілком очевидним є те, що такі дії підпадають під поняття зловживання правом.

Слід підтримати думку В. П. Грибанова щодо того, що проблема зловживання суб'єктивним правом тісно пов'язана з необхідністю вирішення питання про межі здійснення права. Якщо підходити до здійснення суб'єктивного права як до категорії, що пов'язана з певними правовими межами і обмеженнями, то мажоритарій, використовуючи своє право, повинен робити це з урахуванням інтересів товариства і його учасників та дотримуватися такого балансу. А інакше, як зазначають аналітики, небажання мажоритарних акціонерів здавати свої позиції і послаблювати вплив призвело до того, що бути меншитарним акціонером нині не вигідно. Це, у свою чергу, пов'язано з відсутністю попиту на незначні пакети акцій товариства і зниженням рівня портфельних інвестицій. Основною ж проблемою залишається те, що довести наявність у діячів значних акціонерів зловживання правом практично неможливо. Саме тому подібні прояви належать до категорії «безкарного зловживання правом».

У практичній діяльності суддів здійснити кваліфікацію правопорушення як зловживання правом досить складно. Цього не дозволяють їм зробити, скоріш за все, не інтелектуальні здібності, а відсутність єдиного теоретичного підходу до зазначеного поняття. У сфері корпоративних відносин як зловживання правом розглядається перетворення ТОВ у ЗАТ з єдиною метою – позбавити учасника ТОВ, що виходить з товариства, права на отримання частини майна цього ТОВ (ст. 54 Закону України «Про господарські товариства»). Так само можна розгляда-

¹ Теньков С. Коментар судової практики вирішення корпоративних конфліктів / С. Теньков // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – Юрінком Інтер, 2005. – № 12. – С. 146–148.

ти і технології, згідно з якими працівників АТ умовляють передати пакети акцій до статутного фонду ТОВ або ЗАТ, що фактично є їх відчуженням. Живлює наступне вільне розпорядження працівниками своїми акціями.

Відомим є також конфлікт, який виник між американською компанією Investments LLC і ЗАТ «Металургбуд», коли на вимогу інвестора ЗАТ перетворив ТОВ. Вклавши відносно незначну суму, інвестор через тиждень подав заяву про вихід з шойно створеного ТОВ, що давало йому право на значно більшу за вартістю частку всього майна ТОВ (ст. 54 Закону України «Про господарські товариства»). Зрозуміло, що при виході із ЗАТ у кращому випадку була б компенсована вартість лише акцій. Це також можна розглядати як зловживання своїм суб'єктивним правом.¹

Взагалі існує ціла категорія судових справ, у яких розглядається ситуація, коли за допомогою різноманітних реорганізацій АТ як підприємства намагаються або позбавити інших акціонерів своїх акцій, або ж отримати майнові переваги. Цілком очевидно, що з огляду на усталену практику з питань реорганізації сучасні автори вже віднесли порушення права на проведення реорганізації до однієї з форм зловживання правом і називають її недобросовісною за умови, якщо вона має ознаки недобросовісності.² Серед таких ознак В.М.Кравчук виділяє: ухилення від виконання зобов'язань і ускладнення їх виконання.

На нашу думку, основні ускладнення, які виникають у правозастосовчій практиці, пов'язані з тим, що кваліфікація того чи іншого випадку використання права на шкоду іншим особам проводиться на підставі суб'єктивної оцінки суддів, і процес доказування таких випадків є досить непростим. Більше того, виходячи з чисто формальної точки зору, ті, хто «зловживає» при здійсненні корпоративних прав, досить часто виявляються правими.

З наведеного виникає принципове питання: а чи існують якісь певні критерії, за якими можна відокремити зловживання правом від дій, що такими не є? Ми поділяємо думку Кравчука, який вважає, що у суді треба з'ясувати передусім економічне підґрунтя дій, які позивач визначає як зловживання правом. Так, коли реорганізація здійснюється з метою отримання додаткових інвестицій і вони фактично надані на тривалий строк, то про зловживання правом не йдеться. Подібне можливе, наприклад, у ситуації, коли інвестор згоден здійснити інвестицію лише у товариствах певних організаційно-правових форм. Так само слід підходити до ситуації, коли здійснюється додаткова емісія акцій, у результаті якої «розмиваються» пакети акцій окремих акціонерів. Втім, практика свідчить, що досить часто

¹ Бізнес. – 2004. – № 13 (548) – (29 березня). – С. 15.

² Мельник А. Проблема злоупотреблением правом в корпоративных конфликтах / А. Мельник // Юридическая практика. – 2005. – № 19 (385) – (10 травня); Кравчук В. М. Корпоративне право. Науково-практичний коментар законодавства та судової практики / Кравчук В. М. – К.: Істина, 2005. – 720 с. – С. 716.

представник АТ-відповідача у такій справі заявляє, що йому зовсім нічого не відомо про те, навіщо загальні збори прийняли рішення про додаткову емісію, але це відомо власнику контрольного пакета акцій.¹ С. Теньков вважає, що це серйозний аргумент на користь наявності зловживання правом, особливо за умови, коли постраждали акціонери наводять переконливі аргументи з цього приводу.

Звичайно, описати всі випадки зловживання правом практично неможливо. У Франції при вирішенні подібних питань судами застосовується концепція «зловживання правом», відповідно до якої межі здійснення права зумовлені тим, чи порушуються при цьому права та інтереси інших осіб. Якщо ж права порушуються, то чи є такі порушення розумними з точки зору звичаїв ділового обороту і норм етики, і чи отримає особа, права якої порушені, справедливу компенсацію (дане застереження є абсолютно слухним у контексті особливостей реалізації господарських інтересів). Арбітражний процесуальний кодекс Російської Федерації в ст. 41 прямо передбачив: «Особи, що беруть участь у справі, повинні добросовісно користуватись належними їм процесуальними правами. Зловживання процесуальними правами осіб, що беруть участь у справі, тягне за собою для цих осіб передбачені даним Кодексом несприятливі наслідки».² Такі норми доречно було б передбачити й у Законі України «Про акціонерні товариства».

Визнання зловживання правом цивільним правопорушенням зумовлює необхідність встановлення санкцій за такі дії. Щодо настання можливих наслідків за зловживання правом, то до них можна віднести (1) зобов'язання судом учасника по припиненню останнім зловживання своїми суб'єктивними правами, а також застосувати інші наслідки (ч. 6 ст. 13 ЦК). Відповідно до ч. 3 ст. 16 ЦК (2) суд може відмовити в захисті цивільного права та інтересу; (3) позбавлення особи конкретного права чи обмеження її цивільної дієздатності (ст. 36–37 ЦК). М. О. Стефанчук виділяє й такі наслідки зловживання суб'єктивним правом як позбавлення судом учасника доходів та повноважень, якщо такі були набуті під час зловживання своїм корпоративним правом; (5) усунення учасником за власний кошт негативних наслідків; (6) застосування інших наслідків, встановлених законом чи внутрішньокорпоративними актами.

Зокрема, ст. 16 ЦК України наводить такі способи захисту прав та інтересів: визнання права; визнання правочину недійсним; припинення дії, яка порушує право; відновлення становища, яке існувало до порушення; примусове виконання обов'язку в натурі; зміна правовідношення; припинення правовідношення; відшкодування збитків та інші способи відшкодування моральної (немайнової) шкоди; визнання незаконним рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади тощо.

¹ Степанов Д. И. Правопреемство при реорганизации в форме выделения / Д. И. Степанов // Вестник Высшего арбитражного суда РФ. – 2002. – № 8. – С. 142–148.

² Крапивин О. М. Комментарий к Федеральному закону «Об акционерных обществах» (постатейный) / О. М. Крапивин, В. И. Власов – М.: ИКФ Омега-Л, 2002. – С. 82.

Корпоративні права учасників (засновників) можуть бути захищені таким способом, що встановлений законом або договором. Зокрема, у закони «Про господарські товариства» та «Про акціонерні товариства» зазначено особливі способи захисту учасників товариств, наприклад: визнання недійсних рішень загальних зборів акціонерів; вимога про надання товариством інформації про його діяльність; вимога про виплату дивідендів, про отримання частини прибутку при ліквідації товариства тощо. Вони випливають із основних способів захисту прав, конкретизуючи способи захисту стосовно сфери корпоративних відносин.

Тож наслідки зловживання корпоративними правами тягнуть за собою відповідні способи їх захисту, передбачені законодавством, внутрішньокорпоративними нормами чи договором. Згідно з чинним законодавством учасниками застосовуються такі форми захисту корпоративних прав як самозахист, позасудова і судова форми захисту. На сьогодні судова практика, пов'язана із кваліфікацією діяння (бездії) як зловживання правом, продовжує формуватися. Ускладнюється вона, очевидно, відсутність загальноприйнятого критерію для кваліфікації дій учасників цивільних правовідносин як зловживання правом і те, що запропоновані в теорії критерії такої кваліфікації не можуть бути визнані вдалими.

Щодо зловживань у корпоративному праві, то тут гостро стоїть проблема законодавчого (зокрема, пов'язані із вступом в дію Закону України «Про акціонерні товариства» та виробленням практики його застосування, «Про товариства з обмеженою відповідальністю») та відомчого регулювання і встановлення механізму захисту прав учасників корпоративних правовідносин, які б передбачали відповідальність за конкретні види порушень прав інших учасників.

Під зловживанням суб'єктивним корпоративним правом ми розуміємо поведінку учасника корпоративних відносин, наслідком якої є завдання шкоди іншим суб'єктам (суб'єкту) цих правовідносин. Зловживання може виражатися і в інших наведених раніше формах. Воно завжди пов'язане зі здійсненням корпоративного права. Проте права суб'єктів зазначених відносин можуть порушуватися і внаслідок бездіяльності учасника (засновника). Під зловживанням ми також розуміємо особливий тип цивільного правопорушення, що скоюється суб'єктом корпоративних відносин, яке пов'язане з використанням недозволених конкретних форм у межах дозволеного загального типу поведінки суб'єкта.

2.4. Виконання корпоративних обов'язків

Хоча словосполучення «корпоративні обов'язки» у положеннях чинного законодавства України не застосовується, вони покладаються на засновників і учасників господарських товариств. Перелік цих обов'язків визначений у ст. 117 ЦК України та ст. 11 Закону України «Про господарські товариства»:

а) одержуватися установчих документів товариства і виконувати рішення загальних зборів та інших органів управління товариства; б) виконувати свої зобов'язання перед товариством, в тому числі і пов'язані з майновою участю, а також вносити вклади (оплачувати акції) у розмірі, порядку та засобами, передбаченими установчими документами;

в) не розголошувати комерційну таємницю та конфіденційну інформацію про діяльність товариства.

В Законі України «Про акціонерні товариства» передбачається такий перелік обов'язків акціонерів: 1) дотримуватися статуту, інших внутрішніх документів АТ; 2) виконувати рішення загальних зборів, інших органів товариства; 3) оплачувати акції у розмірі, в порядку та засобами, що передбачені статутом АТ; 4) не розголошувати комерційну таємницю та конфіденційну інформацію про діяльність товариства. Новелою Закону є те, що статутом товариства може бути передбачена можливість укладення договору між акціонерами, за яким на акціонерів покладаються додаткові обов'язки, у тому числі обов'язок участі у загальних зборах, і передбачається відповідальність за його недотримання. Акціонери можуть мати інші обов'язки, встановлені цим та іншими законами (ст. 29).

Тож комплекс корпоративних обов'язків є складним і, на нашу думку, їх можна поділити на такі види: *основні* – це обов'язки, властиві учасникам будь-якої господарської організації, *спеціальні* – їх наявність пов'язана з участю у певному виді господарського товариства; *локальні* – передбачені установчими документами та іншими актами конкретної господарської організації.

Одним із основних обов'язків учасників товариства є *необхідність додержуватися установчих документів товариства та виконувати рішення загальних зборів незалежно від того, чи брали вони участь у загальних зборах та чи голосували за ухвалення такого рішення*. Крім того, відповідно до ст. 11 Закону України «Про господарські товариства» учасник повинен виконувати рішення інших органів управління, які прийняті в межах їх компетенції. Якщо ж учасник не згоден із рішенням зборів учасників (загальних зборів), він має право оскаржити його, якщо вважає, що ним порушені його права чи інтереси. Додатковий захист інтересів акціонерів, які не голосували за прийняття загальними зборами акціонерного товариства рішення про реорганізацію, виділення чи про погодження проекту договору про придбання, передбачено в п. 1. 7 Положення ДКЦПФР «Про порядок реєстрації випуску акцій під час реорганізації товариства», відповідно до якого товариство зобов'язане здійснити оцінку та викуп акцій у тих акціонерів, якщо вони звернулись до товариства з письмовою заявою про викуп.

Другий основний обов'язок учасників товариств пов'язаний з їхньою *майновою участю у статутному (складеному) капіталі товариства*. Цей обов'язок можна поділити на дві складові: обов'язок вносити вклади при створенні товариства та

обов'язок робити додаткові внески при збільшенні статутного капіталу. Частина 117 ЦК України зобов'язує учасників робити вклади (оплачувати акції) грошима, в порядку та засобами, що передбачені установчими документами. З майнової зобов'язання перед товариством можуть виникати внаслідок укладення інших договорів, наприклад, засновницького договору (меморандуму).

Акціонери також зобов'язані не пізніше року після реєстрації акціонерного товариства оплатити повну вартість акцій. У випадку несплати у встановлений строк акціонер, якщо інше не передбачено статутом товариства, сплачує за час прострочки 10 % річних суми простроченого платежу. При несплаті протягом 3 місяців після встановленого строку платежу акціонерне товариство має право реалізувати ці акції в порядку, встановленому статутом товариства.

На думку А. С. Васильєва, в акціонера виникає лише один обов'язок – оплатити акції.¹ Значимо, що цей основний обов'язок припиняється з моменту повної оплати вартості акцій/часток, на які було здійснено підписку.

Наслідки невиконання обов'язку по своєчасній оплаті вкладів передбачені для учасників товариства з обмеженою відповідальністю. Відповідно до ч. 3 ст. 144 ЦК України, якщо учасники товариства протягом першого року діяльності організації не сплатили повністю суму своїх вкладів, товариство повинно оголосити про зменшення свого статутного капіталу і зареєструвати відповідні зміни до статуту у встановленому порядку або прийняти рішення про ліквідацію товариства.

Статтею 52 Закону України «Про господарські товариства» встановлено, що на момент державної реєстрації товариства з обмеженою відповідальністю його засновники повинні внести не менше 30 % вказаного в установчих документах вкладу. ЦК України збільшив цей відсоток до 50 %. Частина статутного капіталу, що залишилася несплаченою, підлягає сплаті протягом першого року діяльності.

Юридичною підставою цього обов'язку для вкладників командитного товариства є ст. 137 ЦК та ст. 80 Закону України «Про господарські товариства». Вклад повинен бути внесеним у розмірі не менше 25 % всього вкладу на момент державної реєстрації товариства, а решта – після реєстрації у строк, встановлений засновницьким договором. Внесення вкладів посвідчується свідоцтвом про участь у командитному товаристві. За несвоєчасне внесення вкладником свого вкладу або внесення його не в повному розмірі він несе відповідальність перед товариством у порядку, встановленому засновницьким договором (меморандумом).

Наступний обов'язок учасників товариства, який юристи-дослідники відносять до групи немайнових, – *не розголошувати комерційну таємницю та кон-*

¹ Васильєв А. С. К вопросу о сущности и условиях реализации управленческой функции права / Васильев А. С., Кузнецов Э. А., Мучник А. Г. // Рыночная экономика: современная теория и практика управления: научн. сб. / Под общ. ред. Кузнецова Э. А. – Одесса, 1998. – С. 236.

фіданційну інформацію.¹ Конфіденційна інформація – це відомості, які знаходяться у володінні, користуванні або розпорядженні окремих фізичних чи юридичних осіб і поширюються за їх бажанням відповідно до передбачених ними умов (ст. 30 Закону України «Про інформацію»²). Належність інформації до категорії конфіденційної, режим доступу до неї, а також система захисту цієї інформації визначається законодавством та самим господарським товариством. Це ж саме стосується інших видів інформації, віднесених до інсайдерської.

Окрім основних обов'язків, учасники господарських товариств можуть мати й інші обов'язки, зумовлені їхньою участю у відповідному товаристві. Наприклад, учасник повного товариства не повинен конкурувати з товариством, тобто він не має права без згоди інших учасників вчиняти від власного імені та у власних інтересах або в інтересах третіх осіб правочини, що є однорідними з тими, які становлять предмет діяльності товариства. Порушення цього правила обумовлює для товариства можливість за власним вибором вимагати від такого учасника або відшкодування завданих товариству збитків, або передання товариству усієї вигоди, набутої за таким правочином. Водночас учасники повного товариства зобов'язані заздалегідь – щонайменше за три місяці – попередити про свій вихід з товариства та нести додаткову повну відповідальність за зобов'язаннями організації.

В акціонерному законі Німеччини зазначено, що, крім обов'язку з оплати акцій, у статуті на акціонера можуть покладатися й інші періодичні додаткові обов'язки негрошового характеру. При цьому повинно бути зазначено, виконуються вони оплатно чи безоплатно. Обов'язки та їх обсяг мають бути зазначені в акціях і тимчасових свідоцтвах (§ 55).³ Такий досвід застосував і український законодавець, закріпивши подібне положення у Законі України «Про акціонерні товариства» (щодо укладання договору між акціонерами про обов'язкову їх участь у загальних зборах), адже воно відображає загальнокорпоративні інтереси, а саме: інтереси акціонера та товариства.

Всі обов'язки учасників товариств, які визначені установчими документами, є локальними, оскільки зобов'язують до певних дій (утриматися від таких дій) учасників організацій, які діють на підставі цих установчих документів. Вони, як правило, передбачаються в установчих документах при створенні юридичної

¹ Вінник О. М. Акціонерне право: навчальний посібник / О. М. Вінник, В. С. Щербина; за ред. проф. В. С. Щербини. – К.: Атіка, 2000. – С. 117; Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / [Авт. кол.: Г. Л. Знаменський, В. В. Хахулін, В. С. Щербина та ін]. — К.: Юрінком Інтер, 2004. – С. 155.

² Закон України «Про інформацію» від 02.10.92 № 2657-XII // Вісник Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.

³ Акционерное общество и товарищество с ограниченной ответственностью. — М.: БЕК, 1995.

особи. Водночас покладання додаткових обов'язків на членів товариства може бути спричинене прийняттям рішення на загальних зборах товариства.

Розглядаючи виконання цих обов'язків, необхідно вказати і на правочини, які виникають у випадку їх невиконання чи недобросовісного виконання членами господарських товариств. Одним із найбільш вагомих наслідків, на нашу думку, є виключення учасника із товариства. Правовою підставою цього для учасників повного товариства є ст. 128 ЦК України, відповідно до якої учасник повного товариства, який систематично не виконує чи виконує неналежним чином обов'язки, покладені на нього товариством, або який перешкоджає своїми діями (бездіяльністю) досягненню цілей товариства, може бути виключений із товариства у порядку, встановленому засновницьким договором. Порядок виключення учасника з товариства з обмеженою відповідальністю за невиконання корпоративних обов'язків визначений ст. 64 Закону України «Про господарські товариства».

На нашу думку, поняття «корпоративний обов'язок» можна визначити як забезпечену корпоративним законодавством чи внутрішньокорпоративними нормами міру належної поведінки суб'єкта відповідних правовідносин при набутті чи реалізації ним корпоративних прав, встановлених цими актами.

РОЗДІЛ 3 ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ ФОРМИ РОЗПОРЯДЖЕННЯ КОРПОРАТИВНИМИ ПРАВАМИ

Розглядаючи цей розділ, зазначимо, що в період дії Прикінцевих та перехідних положень Закону України «Про акціонерні товариства» залишаються чинними й норми законодавства щодо документарної форми випуску акцій, які потрібно буде враховувати при проведенні даного дослідження. Слід також звернути увагу, що в дослідженні йдеться як про розпорядження частками/акціями, так і корпоративними правами. А оскільки саме останні є предметом нашого дослідження, то й параграфи згаданого розділу названо відповідно. Згідно з положеннями ст. 178 ЦК України всі об'єкти цивільних прав можуть вільно відчужуватися або переходити від однієї особи до іншої в порядку правонаступництва чи спадкування або іншим чином, якщо вони не вилучені з цивільного обороту, не обмежені в обороті або не є невід'ємними від фізичної чи юридичної особи. Зазначимо також, що відповідно до Правил (умов) здійснення діяльності з торгівлі цінними паперами: брокерської діяльності, дилерської діяльності, андеррайтингу, управління цінними паперами, затверджених Рішенням ДКЦПФР від 12.12.2006 № 1449¹, встановлюються основні вимоги щодо діяльності торговців, правочинів та інших операцій з цінними паперами, а також основні обов'язки торговців. Цими правилами передбачено цілу низку різного виду договорів (правочинів) щодо розпорядження цінними паперами, які потребують їх окремого ґрунтовного дослідження.

Вважаємо за доцільне зупинитися на основних загальних правилах, передбачених чинним законодавством щодо переходу та реалізації права власності на цінні папери. В Національній депозитарній системі це передбачено у ст. 5 Закону України «Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні»². Цим Законом встановлюється один момент для переходу права власності на акції незалежно від форми їх випуску – момент їх передання набувачеві, тобто зарахування їх на рахунок особи, яка набуває акції. Відповідно, відсутність запису дає підстави для висновку про відсутність володіння акціями. Належність акцій особі та наявність на особовому рахунку власника відомостей про них свідчить про те, що ці акції не були з його володіння. При цьому виписка з рахунку у цінних паперах не може бути предметом угод, що тягнуть за собою перехід права власності на цінні

¹ Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 23 січня 2007 р. за № 52/13319.

² Закон України «Про Національну депозитарну систему і особливості електронного обігу цінних паперів в Україні» від 10.12.97 р. № 710/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 15. – Ст. 67.

папери; а угоди щодо цінних паперів не підлягають нотаріальному посвідченню, якщо інше не передбачено законодавством чи угодою сторін.

Підстави переходу права власності за цінними паперами регламентовані також іншими законодавчими актами Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку (далі – ДКЦПФР). Положенням про порядок ведення реєстрів власників іменних цінних паперів, затвердженим Рішенням ДКЦПФР від 17.10.2006 № 1000¹, передбачено, що унесення до системи реєстру записів про перехід прав власності за цінними паперами за наслідками цивільно-правових договорів здійснюється реєстроутримувачем на підставі подання таких документів:

- передавального розпорядження, складеного від імені зареєстрованої особи (залишається у реєстроутримувача);
- сертифіката цінних паперів власника, який передає цінні папери (погашається та залишається у реєстроутримувача);
- оригіналу або нотаріально засвідченої копії цивільно-правового договору, яка підтверджує перехід права власності на цінні папери (залишається у реєстроутримувача);
- оригіналів або копій документів, засвідчених в порядку, визначеному законодавством, які підтверджують правомірність участі та повноваження третіх осіб щодо внесення відповідних змін до системи реєстру від імені зареєстрованої особи (у разі укладання договору або подання документів до реєстроутримувача за участю третіх осіб);
- у разі переходу прав власності на акції до юридичної особи, яка є емітентом іменних акцій документарної форми існування, остання надає довідку, що містить інформацію про реєстратора, який здійснює ведення реєстру власників іменних цінних паперів цієї юридичної особи (п. 14 Розділ VII зазначеного Положення).

Щодо бездокументарних цінних паперів, то відповідно до Положення про депозитарну діяльність, затвердженого рішенням ДКЦПФР від 17.10.2006 № 999², весь комплекс передбачених законодавством дій по обслуговуванню рахунку в цінних паперах покладається на відповідного зберігача (депозитарія). На підставі належним чином оформленого глобального сертифіката та інших необхідних документів (рішення про випуск цінних паперів, положення про їх випуск та обіг, документи, що свідчать про державну реєстрацію емітента тощо) депозитарні установи (депозитарії, зберігачі) і емітент укладають депозитарний договір і на його підставі відкривають емітенту рахунок у цінних паперах.

Відповідно до п. 6 розділу VI зазначеного Положення до кожного розпорядження про переказ цінних паперів випуску з рахунка емітента на рахунок

¹ Рішення ДКЦПФР «Про затвердження Положення про порядок ведення реєстрів власників іменних цінних паперів» від 17.10.2006 р. № 1000 // ssmc.gov.ua.

² Рішення ДКЦПФР «Про затвердження Положення про депозитарну діяльність» від 17.10.2006 р. № 999 // ssmc.gov.ua.

зберігача емітент або керуючий його рахунком додає перелік осіб (депонентів цього зберігача), що придбали цінні папери цього випуску.

У зазначеному переліку щодо кожної особи має міститися така інформація:

- повне найменування – для юридичних осіб, прізвище, ім'я та по батькові (для нерезидентів у разі наявності) – для фізичних осіб; ідентифікаційний код за ЄДРПОУ – для юридичних осіб-резидентів, країна реєстрації та ідентифікаційний код з торговельного, судового або банківського реєстру країни, де офіційно зареєстрований іноземний суб'єкт господарської діяльності – для юридичних осіб - нерезидентів;

- паспортні дані або дані іншого документа, що посвідчує особу відповідно до вимог законодавства, ідентифікаційний номер платника податків (вказується для резидентів у разі наявності), місце та дата народження – для фізичних осіб;

- депозитарний код рахунку в цінних паперах;

- кількість цінних паперів, що підлягають зарахуванню на рахунок у цінних паперах цієї особи в зберігача.

Згідно з п. 7 Положення про депозитарну діяльність зарахування цінних паперів на рахунок депонента зберігач здійснює за умови отримання: розпорядження про зарахування цінних паперів від депозитарію, яке депозитарій надає зберігачу протягом одного робочого дня з дати зарахування цінних паперів на рахунок у цінних паперах цього зберігача в депозитарії; розпорядження про зарахування цінних паперів від депонента та відповідних документів, що підтверджують наявність підстав для проведення цієї депозитарної операції.

Право власності на цінні папери, придбані в ході їх розміщення, виникає з моменту їх зарахування на рахунок у цінних паперах власника у зберігача (п. 9 зазначеного розділу).

Щодо відчуження частки, то відповідно до ч. 1 ст. 29 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» від 15.05.2003 р. №755¹ для проведення державної реєстрації змін до установчих документів юридична особа повинна подати (надіслати рекомендованим листом з описом вкладення) такі документи:

- заповнену реєстраційну картку на проведення державної реєстрації змін до установчих документів юридичної особи;

- примірник оригіналу або нотаріально посвідчену копію рішення про внесення змін до установчих документів;

- оригінали установчих документів юридичної особи з відміткою про їх державну реєстрацію або документ, що підтверджує внесення плати за публі-

¹ Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 31–32. – Ст. 263.

кацію у спеціалізованому друкованому засобі масової інформації про втрату оригіналів установчих документів;

- два примірники змін до установчих документів юридичної особи у окремих додатків або два примірники установчих документів у новій редакції;
- документ, що підтверджує внесення реєстраційного збору за проведення державної реєстрації змін до установчих документів.

У разі внесення змін до установчих документів, які пов'язані із зміною складу засновників (учасників) юридичної особи, крім документів, які передбачені частиною першою цієї статті, додатково подається або копія рішення про вихід юридичної особи із складу засновників (учасників), завірена в установленому порядку, або нотаріально посвідчена копія заяви фізичної особи про вихід зі складу засновників (учасників), або нотаріально посвідчена копія документа про перехід частки учасника у статутному капіталі товариства, або нотаріально посвідчений документ про передання права засновника (учасника) іншій особі, або рішення уповноваженого органа юридичної особи про примусове виключення засновника (учасника) зі складу засновників (учасників) юридичної особи, якщо це передбачено законом або установчими документами юридичної особи (ч. 3 ст. 29 із змінами, внесеними згідно із Законом від 22.02.2006 № 3456-IV (3456-15)).

3.1. Купівля-продаж корпоративних прав

Положення про договір купівлі-продажу викладені у гл. 54 ЦК України. Закон України «Про цінні папери і фондовий ринок» встановив правила про купівлю-продаж цінних паперів на фондовому ринку. При купівлі-продажу акцій (часток) учасникам господарських товариств, перш за все, слід враховувати законодавчі вимоги щодо переважного права їх купівлі:

- учасники повного товариства та повні учасники командитного товариства мають право передати свою частку у складеному капіталі або її частину іншому учасникові товариства або третій особі за згодою інших учасників (ч. 1 ст. 127 ЦК);

- учасники ТОВ користуються переважним правом купівлі частки (її частини) учасника пропорційно до розмірів своїх часток, якщо статутом товариства чи домовленістю між учасниками не встановлений інший порядок здійснення цього права (ч. 2 ст. 147 ЦК);

- вкладник командитного товариства має право переважно перед третіми особами набувати відчужувану частку (її частину) у складеному капіталі товариства відповідно до положень ст. 147 ЦК, ч. 2 ст. 137 ЦК. Порядок реалізації переважного права на придбання акцій приватного акціонерного товариства передбачено ст. 7 Закону України «Про акціонерні товариства» (далі – ЗУ-АТ, Закон). Відповідно до цієї статті акціонери публічного АТ можуть відчу-

нелегальні ім акції без згоди інших акціонерів та товариства. Статутом АТ може бути передбачено переважне право його акціонерів та товариства на придбання акцій цього товариства, що пропонуються їхнім власником до продажу третій особі.

Закон впроваджує низку правил, що регулюють відносини з приводу розпорядження акціями. Ці положення детально прописані у Законі і немає потреби наводити їх у цьому розділі, а оскільки практика застосування нового нормативного акта ще тільки починає формуватися, то детальніше слід зупинитися на порівняльному аналізі чинного законодавства і ЗУАТ шляхом співвідношення їх позитивних і дискусійних моментів.

По-новому врегульовано:

1. *Порядок реалізації переважного права на придбання акцій приватного АТ (ст. 7, 24).*

Щодо порядку реалізації переважного права, то акціонери публічного АТ, як і сучасні ВАТ, відчужують належні ім акції без згоди інших акціонерів та товариства. Для приватних АТ у ст. 7 Закону передбачено досить детальний порядок відчуження акцій. Вони продаються іншим акціонерам цього товариства за ціною і на умовах, запропонованих акціонером третій особі, пропорційно кількості акцій, що належать кожному з них. Переважне право товариства на придбання акцій, що продаються акціонерами цього АТ, може бути реалізовано протягом 10 днів після закінчення строку дії переважного права на придбання акцій акціонерами товариства, якщо коротший строк не передбачено статутом товариства. Строк переважного права, передбачений статутом товариства, не може бути меншим ніж 20 днів з дня отримання товариством відповідного повідомлення. Положеннями зазначеної статті також врегульовано санкції за порушення цього переважного права у вигляді вимоги в судовому порядку переведення на акціонерів або самого товариства прав та обов'язків покупця; причому уступка зазначеного переважного права іншим особам не допускається.

Водночас у Законі нічого не сказано про використання переважного права для акціонерів приватного АТ і самого товариства на випадки дарування акцій, їх обміну тощо. Зазначається лише, що переважне право акціонерів приватного товариства не поширюється на випадки переходу права власності на цінні папери цього товариства в результаті їх спадкування чи правонаступництва. Отже, для рейдерів так само легко буде придбати акції приватних АТ як і раніше, оскільки договори їх купівлі-продажу будуть підмінятися, наприклад, їх даруванням без використання того ж переважного права.

2. *Придбання значного пакета акцій та придбання акцій товариства за наслідками придбання контрольного пакета акцій (ст. 64, 65).*

Безумовно, позитивним кроком законодавця є те, що в ЗУАТ передбачена норма, яка забороняє консолідацію значного пакета без відома інших акціонерів. Для того, щоб купити пакет акцій від десяти відсотків і більше, необхідно повідомити про це днів до придбання письмово сповістити про це АТ і ДКЦПФР, а також опублікувати цю інформацію в офіційних друкованих органах, шляхом подання повідомлення про кількість, тип та/або клас акцій товариства, що належать особі (кожній з осіб, що діють спільно) та кожній з її афільюваних осіб; кількість простих акцій товариства, які особа (особи, що діють спільно) має намір придбати (ст. 64).

Подібна норма передбачена і щодо придбання акцій за наслідками придбання контрольного пакета акцій. Відповідно, особа (особи, що діють спільно), яка придбала 50 і більше відсотків простих акцій товариства (контрольний пакет), протягом 20 днів з дати придбання контрольного пакета акцій зобов'язана запропонувати всім акціонерам придбати у них прості акції товариства, крім випадків придбання контрольного пакета акцій у процесі приватизації (ст. 65). Ці положення вже дістали назву «антирейдерських», проте й вони не позбавлені певних недоліків.

Зокрема, слід погодитися із О. М. Винник щодо спірності визначення у п. 6 ст. 2 поняття *контрольного пакета акцій* (як такого, що становить 50 і більше відсотків простих акцій акціонерного товариства і пов'язане з поняттям контролю), оскільки воно, на думку автора, (1) не враховує ситуацію з наявністю в АТ двох акціонерів з рівними частками в статутному капіталі (кожен володіє 50 відсотками акцій товариства) і, відповідно, – без контролю з боку одного акціонера над таким АТ в розумінні п. 7 ст. 2 Закону ПАТ¹); (2) не відповідає іншим актам законодавства, зокрема Закону України «Про холдингові компанії»², що визначає правовий статус такої організації як акціонерного товариства, що здійснює контроль за діяльністю корпоративних підприємств завдяки володінню їх корпоративними пакетами акцій (останній визначається як пакет акцій (часток, паїв) корпоративного підприємства, що *перевищує* 50 відсотків чи становить величину, яка забезпечує право вирішального впливу на господарську діяльність корпоративного підприємства – абз. 5 ч. 1 ст. 1).

¹ Винник О.М. Ключові проблеми, пов'язані із застосуванням Закону України «Про акціонерні товариства» // Матеріали Всеукраїнського науково-практичного семінару «Вдосконалення правового регулювання корпоративних відносин в сучасних умовах». – м. Івано-Франківськ (25–26 вересня, 2009 р.). Як зазначає автор, згідно з п. 7 ст. 7 Закону ПАТ контроль – вирішальний вплив або можливість здійснення вирішального впливу на господарську діяльність суб'єкта господарювання, що здійснюється, зокрема, шляхом реалізації права володіння або користування всіма активами чи їх значною частиною, права вирішального впливу на формування складу, результату голосування та прийняття рішень органами управління суб'єкта господарювання, а також вчинення правочинів, які надають можливість визначити умови господарської діяльності, давати обов'язкові до виконання вказівки або виконувати функції органу управління суб'єкта господарювання.

² Закон «Про холдингові компанії в Україні» від 15.03.2006 р. // Відомості Верховної Ради України, 2006. – № 34. – Ст. 291.

3. Викуп акціонерним товариством розміщених ним цінних паперів (ст. 66) та викуп акціонерним товариством акцій на вимогу акціонерів (ст. 68). Якщо до викупу АТ розміщених ним цінних паперів, то в ЗУАТ вирішення цього питання віддається на розсуд загальних зборів, рішенням яких і встановлюється в обов'язковому порядку порядок, строк, ціна та дії товариства щодо викуплених акцій (анулювання або продаж). При цьому правочини щодо переходу права власності на акції вчинені протягом терміну, зазначеного в рішенні загальних зборів, за ціною, відмінною від ціни, вказаної у такому рішенні, є нікчемними (ч. 1 ст. 66). Передбачається також можливість пропорційного викупу акцій.

Відомими є випадки, коли акціонер хоче продати акції, але не може цього зробити, оскільки ніхто не бажає їх придбати, а товариство відмовляється їх викупити (адже це є його правом, а не обов'язком, за винятком випадків обов'язкового викупу акцій згідно з чинним законодавством). Відповідно до ст. 32 Закону України «Про господарські товариства» акціонерне товариство має право викупити у акціонера оплачені ним акції лише за рахунок сум, що перевищують статутний фонд, для їхнього наступного перепродажу, поширення серед своїх працівників або анулювання.

Обов'язковий викуп акціонерним товариством акцій на вимогу акціонерів та порядок реалізації акціонерами цього права регламентований ст. 68 ЗУАТ. Це право надається власнику голосуючих акцій, якщо він голосував проти прийняття загальними зборами рішення про:

- 1) злиття, приєднання, поділ, перетворення, виділ товариства, зміну його типу з публічного на приватне;
- 2) вчинення товариством значного правочину;
- 3) зміну розміру статутного фонду.

Щодо власника привілейованих акцій, то він має право вимагати здійснення обов'язкового викупу товариством належних йому акцій, якщо він зареєструвався для участі у загальних зборах та голосував проти прийняття загальними зборами рішення про:

- 1) внесення змін до статуту товариства, якими передбачається розміщення нового класу привілейованих акцій, власники яких матимуть перевагу щодо черговості отримання дивідендів чи виплат під час ліквідації акціонерного товариства;
- 2) розширення обсягу прав акціонерів – власників розміщених класів привілейованих акцій, які мають перевагу щодо черговості отримання дивідендів чи виплат під час ліквідації акціонерного товариства.

В обох випадках товариство зобов'язане викупити належні акціонерів акції. Для цього складається перелік акціонерів, які зареєструвалися для участі в загальних зборах, на яких було прийнято рішення, що стало підставою для вимоги обов'язкового викупу акцій (ст. 68 ЗУАТ). Для реалізації цього права акціонер подає до товариства письмову вимогу і вже протягом 30 днів після її отримання

товариство здійснює сплату вартості акцій за ціною викупу, зазначеною в рішенні про право вимоги обов'язкового викупу акцій, що належать акціонеру.

Як зазначає О. Р. Кібенко, «поряд із правом міноритарного акціонера на вимогу викупу його акцій справедливим було б наділення таким правом і мажоритарного акціонера (контролюючого акціонера). Таку позицію автор обґрунтовує тим, що міноритарії іноді хочуть продати свої акції, але це пов'язано з цілою низкою юридичних формальностей: право на акції треба оформити, піти до реєстратора, підписати договір. Якщо спростити цю процедуру, то проблем багатьох акціонерних товариств, які створювались в процесах приватизації і у яких тисячі міноритаріїв (які хвостом тягнуться за контролюючим акціонером, не маючи ні дивідендів, ні можливості впливати на діяльність товариства), зменшилося б, і це знизило б рейдерську хвилю. Чому? Тому що часто через таких невдоволених міноритарних акціонерів і починається процедура проникнення в товариство».¹ Якщо зважити на те, що в Україні налічується велика кількість акціонерів, зокрема людей похилого віку, інвалідів, представників неповнолітніх осіб тощо, і для них цей процес видається складним і малоефективним, то закріплення такого права за мажоритарним акціонером є цілком доцільним.

З наведеного випливає, що законодавець хоча й врегулював низку важливих процедурних питань щодо відчуження акцій, проте цей нормативний акт потребує внесення відповідних корективів. Цілком очевидно, що практика застосування Закону виявить його окремі недоліки.

Підставами для переходу частки (її частини) відповідно до ст. 147 ЦК є її відчуження третім особам; придбання частки самим товариством; смерть учасника – фізичної особи, реорганізація учасника – юридичної особи. Продаж або передача учасником товариства частки (її частини) на інших засадах (дарування, обмін) одному або кільком учасникам цього товариства здійснюється на розсуд самого учасника і не може обмежуватися законом або статутом.

Хоча у ст. 147 ЦК України не закріплено порядок інформування інших учасників про намір продати частку, якого повинен дотримуватися учасник-продавець, він може бути визначений у статуті товариства. Якщо у встановлені ЦК або статутом строки інші учасники не скористалися переважним правом купівлі, частка (її частина) може бути відчужена третій особі, визначеній учасником-продавцем.

Щодо переважного права купівлі частки учасником (учасниками) товариства, то воно має бути реалізоване протягом місяця з дня повідомлення

¹ Публічні акціонерні товариства: імунітет проти рейдерів // <http://www.legalweekly.com.ua/article/?uid=678>; Фоміна К. Імунітет проти рейдерів: Закон-компроміс // Правовий тиждень 07.10.2008 р. <http://www.agroconf.org>; Ніколаєв В. Закон України «Про акціонерні товариства»: юристи вже знайшли прогалини // antiraid.org/ucp_mod_ucp_site_arts_show_79.html.

про неможливість учасника продати належну йому частку або її частину. Статутом товариства можуть бути встановлені й інші строки.

Відповідно до ст. 135 ЦК України переважним правом придбання частки користуються й учасники товариств з додатковою відповідальністю. При цьому, як зазначається у Рекомендаціях, переважне право не поширюється на відносно дарування, іншого безоплатного відчуження частки у статутному капіталі ТОВ або ТДВ, а також обмін цієї частки (її частини) на інше майно (п.3.3.).

У ч. 3 ст. 147 ЦК передбачена норма, відповідно до якої учасник може здійснити відчуження належної йому частки і до повної сплати її вартості, але лише у тій частині, яка була сплачена. Право викупу частки (її частини), що продається, належить не тільки іншим учасникам товариства, а й самому товариству як юридичній особі. Із аналізу змісту ч. 4 ст. 147 ЦК випливає, що цим правом товариство може скористатися, якщо ніхто з учасників не виявив бажання придбати відчужувану частку. Водночас ЦК встановлює, що придбана товариством частка (її частина) має бути реалізована іншим учасникам товариства або третім особам. Строк для реалізації частки має бути визначений статутом і законом (за Законом України «Про господарські товариства» реалізація має здійснюватись упродовж року). Товариство, яке придбало частку, може замість її продажу зменшити у встановленому порядку свій статутний капітал.

У будь-якому випадку перехід частки (її частини) учасника у статутному капіталі ТОВ тягне за собою зміни у складі учасників товариства, які потребують згідно зі ст. 4 Закону України «Про господарські товариства» відповідних змін в установчих документах.

Частина 2 ст. 53 Закону України «Про господарські товариства» містить норму про одночасний перехід всіх прав і обов'язків від особи, яка поступилася часткою, до особи, яка її придбала. Таку саму позицію викладено і в п. 31 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами корпоративних спорів» від 24.10.2008 р. № 13, відповідно до якого особа, яка придбала частку в статутному капіталі ТОВ чи ТДВ, здійснює права і виконує обов'язки учасника товариства з моменту набуття права власності на частку в статутному капіталі.¹

Водночас ч. 3 ст. 18 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб і фізичних осіб – підприємців» передбачає: якщо дані, які належать внесенню до Єдиного державного реєстру, не були до нього внесені, вони не можуть бути використані у спорі з третьою особою. А дані про учасників юридичної особи віднесені до цієї категорії ч. 2 ст. 17 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб і фізичних осіб – підприємців». Таким чином, з одного

¹ Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами корпоративних спорів» від 24.10.2008 р. № 13 // Вісник Верховного суду України. – 2008. – № 11.

боку, особа, яка придбала частку в статутному фонді ТОВ, має всі права учасника, а з іншого – на документ, який засвідчує уступку частки, вона не має. Відомості про частку в статутному капіталі ТОВ не можуть бути використані в жодному спорі до моменту внесення змін до установчих документів. Відповідно до п. «д» ч. 5 ст. 41 Закону України «Про господарські товариства» зміни до статуту вносяться зборами учасників, які відповідно до ст. 61 скликаються два рази на рік, якщо інше не встановлено статутом.¹

На підтвердження права на частку в статутному капіталі господарського товариства та її розміру учасникам, що повністю внесли свої вклади, видаються свідоцтва (ст. 52 Закону України «Про господарські товариства»). Як свідчить практика, їх видача учасникам ТОВ не є поширеною на практиці, а для повних та командитних товариств їх видача взагалі не передбачена законодавством. Тому повноваження учасника підтверджуються його установчим документом товариства.

Стаття 127 ЦК України встановлює *передання учасником частки (її частини) у складеному капіталі повного товариства*. Передання майнового права спричиняє і перехід усіх інших прав (право на ведення справ; ознайомлення з документацією тощо). Процес переходу прав оформлюється відповідно до норм ЦК України, що регламентують перехід (уступку) майнових прав (ст. 177, 178 ЦК) та засновницького договору. У випадку передання частки для сторін наступають наслідки, передбачені ст. 124 ЦК. Передання частки відбувається з урахуванням обмежень, встановлених у ст. 126 ЦК. У випадку передання учасником товариства своєї частки (її частини) наслідком є його вихід з повного товариства.

Вкладник командитного товариства має переважне право перед третіми особами набувати відчужувану частку (її частину) в складеному капіталі відповідно до положень ст. 147 ЦК. Якщо бажання викупити частку (її частину) виявили декілька вкладників, зазначена частка розподіляється між ними відповідно до їхніх часток у складеному капіталі товариства. Пунктом 7 ч. 2 ст. 147 ЦК України передбачено, що вкладник також може передавати свою частку (її частину) у складеному капіталі іншому вкладнику або третій особі, повідомивши про це товариство.

Отже, вкладник командитного товариства, незалежно від згоди інших учасників (повних чи вкладників), вправі передати свою частку іншим вкладникам або третім особам, оскільки п. 7 ч. 2 ст. 147 ЦК України та п. «е» ч. 1 ст. 79 Закону України «Про господарські товариства» передбачено обов'язок вкладника лише повідомити командитне товариство про таке передання. У випадку відчуження частки вкладника повному учаснику цього товариства повний учасник не

¹ Слід зауважити, що положення щодо відчуження частки та проблеми, пов'язані із набуттям корпоративних прав, вже розглядалися у першому розділі першого параграфу.

статусу вкладника, але його частка у складеному капіталі товариства збільшується, у зв'язку з чим вносяться зміни до засновницького договору.

Статтею 137 ЦК встановлено переважне право вкладника КТ перед третіми особами на придбання частки (її частини) у складеному капіталі товариства. Законодавством чітко не встановлено, чи поширюється це право на частки (їх частини) повних учасників КТ. Цією нормою керується й президія Вищого господарського суду України, у рекомендаціях якої йдеться, що до відносин, пов'язаних із переданням частки повного учасника командитного товариства, господарським судам слід виходити з того, що положеннями ст. 127 ЦК та ст. 69 Закону України «Про господарські товариства» передбачається наявність згоди лише усіх повних учасників командитного товариства, а не його вкладників (п.3.2.2.). Зазначимо, що це правило доцільно було б передбачити і для повних учасників КТ, оскільки в такому товаристві превалює особиста участь, а не об'єднання капіталу. Відповідно, повним учасникам також не байдуже, хто стане учасником товариства. Тому за ними слід було б закріпити таке право в другу чергу після вкладника, якщо останній не реалізує своє переважне право на придбання частки, і вже після цього – пропонувати її до продажу третім особам.

3.2. Застава корпоративних прав

Предметом застави відповідно до ст. 576 ЦК України може бути будь-яке майно (зокрема річ, цінні папери, майнові права), що може бути відчужене заставодавцем і на яке може бути звернене стягнення. Закон України «Про заставу» від 2 жовтня 1992 р. передбачає можливість здійснення застави не лише відносно речей, а й майнових прав¹. Право застави виникає з моменту укладення договору застави, а у випадках, коли договір підлягає нотаріальному посвідченню, – з моменту його нотаріального посвідчення. Якщо предмет застави відповідно до договору або закону повинен перебувати у володінні заставодержателя, право застави виникає в момент передання йому предмета застави. Якщо таке передання було здійснене до укладення договору застави, право застави виникає з моменту його укладення (ст. 585 ЦК).

Стаття 10 Закону України «Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень» передбачає, що у випадку відчуження рухомого майна боржником, який не мав права його відчужувати, особа, що придбала це майно за відплатним договором, вважається його добросовісним набувачем згідно зі ст. 388 ЦК України за умови відсутності в Державному реєстрі обтяжень

¹ Закон України «Про заставу» від 02.10.92 № 2654-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 47. – Ст. 642.

рухомого майна відомостей про обтяження цього рухомого майна. У разі відсутності відомостей про обтяження рухомого майна, особа, яка є добросовісним набувачем, набуває право власності на таке рухоме майно без обтяжень.

Щодо *застави іменних цінних паперів*, то блокування цінних паперів особовому рахунку зареєстрованої особи у зв'язку з переданням цінних паперів у заставу здійснюється реєстроутримувачем *на підставі таких документів*:

- письмового розпорядження зареєстрованої особи – власника про здійснення реєстроутримувачем блокування цінних паперів у зв'язку з переданням їх у заставу;
- оригіналу або нотаріально-засвідченої копії договору застави;
- оформленої анкети заставодержателя (п. 20.2 Розділ VII Положення про порядок ведення реєстрів власників іменних цінних паперів).

Застава *бездокументарного* цінного паперу здійснюється за угодою заставодержателя і особи, на ім'я якої було видано цінний папір. Передання такого цінного паперу під заставу здійснюється шляхом відкриття на ім'я заставодержателя рахунку у цінних паперах, на якому обліковуються права на бездокументарний цінний папір, що належить заставодавцю відповідно до Закону України «Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні». На цьому рахунку здійснюється обіг депонованих цінних паперів, які передані під заставу. За угодою сторін заставлені цінні папери можуть бути передані на зберігання в депозит нотаріальної контори, приватного нотаріуса або банку.

Особливість застави привілейованих акцій полягає в тому, що вони можуть випускатися із фіксованим у процентах до їх номінальної вартості щорічно виплачуванним дивідендом. Виплата дивіденду провадиться у розмірі, зазначеному в акції, незалежно від розміру одержаного товариством прибутку у відповідному році. До акції може бути доданий купонний лист на виплату дивідендів. У такому випадку згідно зі ст. 54 Закону України «Про заставу» купонні листи є предметом договору застави тільки у випадках, якщо вони передані кредитору заставного зобов'язання. Відповідно, купонний лист, що додається до акції, може бути предметом заставних правовідносин, які виникають лише на підставі договору.

На рахунку у цінних паперах, на якому обліковуються права на цінні папери, встановлюються *обмеження* щодо цих цінних паперів відповідно до ст. 17 Закону України «Про заставу». Заставодавець може відчужувати заставлене майно тільки за згодою заставодержателя за умови переходу до нового заставодавця основного боргу, забезпеченого заставою. Крім того, відповідно до ст. 18 цього Закону заставодавець зобов'язаний повідомити кожного із заставодержателів про всі попередні застави, а також про характер та розмір забезпечених

¹ Закон України «Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень» від 18 листопада 2003 року № 1255-IV (із подальшими змінами і доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 11. – Ст. 140.

Частина 3 ст. 16 Закону України «Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень» регламентує, що обтяження на права, які випливають з іменних цінних паперів, випущених у документарній або електронній формі, набирають чинності та їх пріоритет визначається з моменту внесення відповідного запису до реєстру власників іменних цінних паперів, який ведеться уповноваженим реєстратором або зберігачем.

Позитивними змінами у правовому регулювання звернення стягнення на акції закріплено у ч. 8 ст. 7 Закону України «Про акціонерні товариства». У ній передбачено, що у разі звернення стягнення на акції приватного АТ у зв'язку з їх заставою, відчуження таких акцій здійснюється з дотриманням переважного права акціонерів на такі акції.

Слід навести Роз'яснення ДКЦПФР від 03.07.2007 р. № 9 щодо порядку застосування ст. 6 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» стосовно права власника арештованих акцій брати участь в управлінні товариством шляхом голосування на загальних зборах (затверджено Рішенням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 03.07.2007 № 1564 (v1564312-07)).¹ У ньому, відповідно, зазначається, що до вирішення справи у судовому порядку щодо позбавлення акціонера права власності на акції власник акцій має право на участь у загальних зборах, оскільки такі дії власника не є діями щодо відчуження акцій та не призводять до переходу прав власності на акції до іншої особи.

Корпоративні права, які випливають із акцій, реалізуються заставодержателем з моменту внесення змін до реєстру власників іменних цінних паперів шляхом звернення стягнення на заставлене майно за рішенням суду на підставі виконавчого напису нотаріуса або на основі договору застави. При цьому підтвердженням права власності на цінні папери є виписка з рахунку у цінних паперах, яку зберігач зобов'язаний надавати власнику цінних паперів.

Отже, застава цінних паперів не є дією щодо відчуження акцій і не призводить до переходу прав власності на них до іншої особи. При накладенні арешту на акції їх власник позбавляється права вільно розпоряджатися ними, але права, які випливають із акцій, зберігаються за ним аж до внесення змін до системи реєстру. Відповідно, заставодержатель не є власником акцій. Зміст *майнових прав* у законодавстві про заставу не розкривається. До *майнових прав* у контексті характеристики предмета застави можуть належати окремі

правами зобов'язань. Заставодавець зобов'язаний відшкодувати збитки, понесені кредитором, якщо він втратить у будь-кого з його заставодержателів у результаті невиконання ним зобов'язання. Водночас заставодержатель не має права розпоряджатися предметом застави, крім випадків, встановлених Законом України «Про заставу» (заставодержатель набуває право звернення стягнення на предмет застави тільки у випадку, якщо в момент настання терміну виконання зобов'язання, забезпеченого заставою, воно не буде виконане (ст. 20 Закону)).

Накладення арешту та звернення стягнення на акції.

Стаття 55 Закону України «Про виконавче провадження» від 21.04.1999 р. регламентує порядок накладення арешту на акції.¹ Згідно з п. 7 «Порядку накладення арешту на цінні папери» від 22.09.99 № 1744² іменні цінні папери у документарній формі обмежуються в обігу шляхом їх блокування реєстроутримувачем на особовому рахунку власника невідкладно після отримання копії відповідної постанови державного виконавця. Блокування полягає в припиненні реєстрації переходу права власності на іменні цінні папери, обтяжені зобов'язаннями. Відповідно до п. 1. «Положення про порядок ведення реєстрів цінних паперів» блокування іменних цінних паперів – це операція реєстроутримувача щодо припинення реєстрації переходу права власності на іменні цінні папери, обтяжені зобов'язаннями, що обмежують обіг на певний строк та / або до настання певної події. Згідно з п. 8 Порядку накладення арешту на цінні папери, цінні папери, випущені у бездокументарній формі, та знеруховлені цінні папери, на які накладено арешт, обмежуються в обігу шляхом здійснення облікової операції невідкладно після отримання копії постанови державного виконавця. У цьому випадку частина або вся кількість цінних паперів на рахунку власника обмежується в обігу шляхом виконання відповідного облікового запису.

Важливе значення має питання щодо звернення стягнення на заставлені акції. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про заставу» кредитор (заставодержатель) в силу застави має право у випадку невиконання зобов'язання боржником (заставодавцем) забезпеченого заставою зобов'язання одержати задоволення з вартості заставленого майна переважно перед іншими кредиторами шляхом звернення стягнення на заставлене майно. Оскільки акція – це рухоме майно, то відповідно до правил ЦК України стягнення здійснюється як в судовому, так і позасудовому порядку.

¹ Закон України «Про виконавче провадження» від 21.04.99 № 606-XIV // Вісник Верховної Ради України. – 1999. – № 24. – Ст. 207.

² Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження порядку накладення арешту на цінні папери» від 22.09.99 № 1744 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 38. – С. 57.

¹ Роз'яснення ДКЦПФР «Щодо порядку застосування статті 6 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» від 03.07.2007 р. № 9 стосовно права власника арештованих акцій брати участь в управлінні товариством шляхом голосування на загальних зборах» (затверджено Рішенням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку № 1564 (v1564312-07)) // ssmc.gov.ua.

ва, а також зобов'язальні права. Об'єктом речових правовідносин є речі, об'єктом зобов'язальних – дія зобов'язаної особи.

Стаття 6 Закону України «Про заставу» і ст. 578 ЦК України встановлюють правило, відповідно до якого майно, що перебуває у спільній власності, може бути передане у заставу лише за згодою усіх співвласників. У пункті 3.1 роз'яснення Вишого арбітражного суду України «Про деякі питання вирішення спорів, пов'язаних із застосуванням Закону України «Про заставу», зазначено, що, оскільки договір застави повинен укладатися у письмовій формі, то згода співвласників майна, яке є предметом застави, також має бути зафіксована у письмовій формі, наприклад, шляхом підписання договору усіма співвласниками або уповноваженими ними особами.¹

Згода співвласників потрібна, якщо має місце спільна сумісна власність або у заставу передається усе майно, що перебуває у спільній частковій власності. У частині 2 ст. 6 Закону України «Про заставу» вказується, що майно, яке перебуває у спільній частковій власності (частки, паї), може бути самостійним предметом застави за умови виділення його в натурі за правилами ст. 364 ЦК. Тобто виділення в натурі для наступного використання як самостійного предмета застави необхідне лише у випадку, якщо в заставу передається частка одного із співвласників майна, що перебуває у спільній частковій власності.

Відповідно до ст. 149 ЦК України і ст. 57 Закону України «Про господарські товариства» звернення стягнення на частину майна товариства з обмеженою відповідальністю, пропорційну частці учасника товариства у статутному капіталі, за його особистими боргами допускається лише в разі недостатності у нього іншого майна для задоволення вимог кредиторів. Кредитори такого учасника мають право вимагати від товариства виплати вартості частини майна товариства, пропорційної частці боржника у статутному капіталі товариства, або виділення відповідної частини майна для звернення на нього стягнення. Частина майна, що підлягає виділенню, або обсяг коштів, що становлять її вартість, встановлюється згідно з балансом, який складається на дату пред'явлення вимог кредиторами.

Звернення стягнення на всю частку учасника у статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю припиняє його участь у товаристві (ст. 57 в редакції Закону від 27.04.2007 № 997-V (997-16)).

Державний комітет України з питань регуляторної політики і підприємництва у своєму листі «Про порядок оформлення документів у зв'язку із припиненням

¹ Роз'яснення Вишого арбітражного суду України «Про деякі питання вирішення спорів, пов'язаних із застосуванням Закону України «Про заставу» від 24 грудня 1999 р. № 02-5/602 // Інформаційно-пошукова правова система «Нормативні акти України».

участі в товаристві особи у випадку стягнення частки учасника» від 28.12.2006 р. № 9430 повідомляє таке.¹

Для проведення державної реєстрації змін до установчих документів юридична особа повинна надати державному реєстратору документи, перелік яких встановлено ч. 1 ст. 29 Закону України «Про реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб–підприємців». У випадку внесення змін до установчих документів, пов'язаних зі зміною складу засновників (учасників) юридичної особи у зв'язку із припиненням участі в товаристві особи у випадку стягнення частки учасника відповідно до положень ч. 2 ст. 149 ЦК, Держкомпідприємництва України рекомендує надавати державному реєстратору, крім документів, перелік яких встановлено ч. 1 ст. 29 зазначеного Закону, копію відповідного рішення суду.

Окрім того Держкомпідприємництва звертає увагу на те, що відповідно до ч. 4 ст. 144 ЦК, якщо вартість чистих активів стає меншою визначеного законом мінімального розміру статутного капіталу, товариство підлягає ліквідації.

Мінімальний розмір статутного капіталу для ТОВ встановлений ч. 1 ст. 52 Закону України «Про господарські товариства». Він повинен становити не менше суми, еквівалентної 100 мінімальним заробітним платам, виходячи із ставки мінімальної заробітної плати, що діє на момент створення товариства з обмеженою відповідальністю (ч. 1 ст. 52 із змінами, внесеними згідно із законами України від 16.12.93 р. № 3709-12, від 05.05.99 р. № 622-XIV).

Звернення стягнення на всю частку учасника в статутному капіталі товариства припиняє його участь у товаристві (ст. 141 ЦК). Звернення стягнення на частку учасника можливе лише після її виділення. Строк, протягом якого товариство має здійснити виділення, законом не встановлений. Збори учасників вправі відмовити кредитору у виділенні частки боржника учасника, посилаючись на те, що в нього є інше майно, на яке може бути звернене стягнення. Таким чином, учасники товариства убезпечать себе від зменшення статутного капіталу і пов'язаних з цим можливих наслідків (наприклад, необхідність внесення додаткових вкладів для досягнення встановленого законом розміру).

Частка, виділена у грошовій формі, зараховується на депозит суду і сплачується кредитору. Реалізація частки, виділеної в натуральній формі, здійснюється в порядку, передбаченому Законом України «Про виконавче провадження».

Як зазначає І. В. Спасибо-Фатеева «...за загальним правилом, корпоративні права можуть відчужуватись (у випадку нормального майнового стану учасника господарського товариства і відсутності до нього вимог із боку кредиторів). За

¹ Лист Державного комітету України з питань регуляторної політики і підприємництва «Про порядок оформлення документів у зв'язку із припиненням участі в товаристві особи у випадку стягнення частки учасника» від 28.12.2006 р. № 9430 // Інформаційно-пошукова правова система «Нормативні акти України».

спеціальним же правилом, за наявності таких вимог кредиторів, корпоративні права не відчужуються, а припиняються внаслідок того, що на частку учасника товариства було накладено стягнення, що приведе до припинення його участі в товаристві». Щодо корпоративних прав як предмета договору застави, то, як зазначає автор, «...з публічних торгів, передусім, продаються речі. А в ст. 23 Закону «Про заставу» йдеться про реалізацію предмета застави (за цією статтею – майнових прав) шляхом відступлення заставодавцем заставодержателю вимоги, що впливає із заставленого права. Чи прийнятний такий шлях до корпоративних прав?»¹. Внаслідок таких міркувань автором наведено ряд питань, які мають бути вирішені на законодавчому рівні зі встановленням можливості застави корпоративних прав і особливостей звернення стягнення на них. Останнє, на її думку, передбачає різні варіанти: від відступлення корпоративних прав із зазначенням відповідних механізмів фіксації набуття цього права іншою особою, яка стає новим учасником товариства, до сплати кредитору учасника вартості корпоративних прав. Ці аспекти слід також врегулювати в договорі застави корпоративних прав.

Щодо можливості корпоративних прав виступати предметом застави, то з огляду на його специфіку слід враховувати, що опис предмета застави може бути поданий у загальній формі (вказівка на вид заставленого майна) до ст. 12 Закону України «Про заставу» (ст. 12 доповнено частиною згідно із Законом від 27.04.07 р. № 997-V (997-16)).

У частині 1 ст. 131 ЦК та ст. 73 Закону України «Про господарські товариства» зазначається, що звернення стягнення на частку учасника у складеному капіталі повного товариства за його власними зобов'язаннями допускається тільки у випадку недостатності майна учасника ПТ для виконання його зобов'язань перед кредиторами. Останні можуть вимагати у встановленому порядку виділення частини майна ПТ пропорційно частці учасника-боржника у складеному капіталі товариства. Решта учасників вправі з метою збереження товариства виділити частку учасника-боржника в грошовій або натуральній формі відповідно до балансу, складеного на день вибуття такого учасника з товариства. Відповідно до ч. 1 ст. 135 ЦК це правило поширюється на повних учасників командитних товариств.

Як зазначається у Рекомендаціях президії Вищого господарського суду України від 28.12.2007 р., ст. 137 ЦК та ст. 79 Закону України «Про господарські товариства» передбачають право вкладників командитного товариства лише на їх вклад до статутного капіталу, тому стягнення за зобов'язаннями вкладника командитного товариства може бути звернено лише на частку

¹ Спасибо-Фатеева І. В. Проблемні аспекти застави корпоративних прав / Напрямки розвитку корпоративного права в Україні (питання теорії та практики) – Івано-Франківськ, 2006. – 127 с. – С. 42–43.

вкладника у статутному капіталі товариства, а не на частку майна пропорційну його частці (п. 3.9.)¹.

Учасникам повного і командитного товариства слід уважніше ставитися до можливості виділення частки учасника з повною відповідальністю за інші зобов'язаннями, адже це може поставити під загрозу існування самого товариства.

3.3. Відчуження корпоративних прав за договором міни (бартеру) корпоративних прав

Укладення договору міни, предметом якого є обмін акцій на інше майно, підпорядковується правилам ст. 715 ЦК України. За договором міни (бартеру) кожна із сторін зобов'язується передати другій стороні у власність один товар в обмін на інший товар. Право власності на обмінювані товари переходить до сторін одночасно після виконання зобов'язань щодо передання майна обома сторонами, якщо інше не встановлено договором або законом (ч. 1, 4 ст. 715 ЦК).

До договору міни застосовуються загальні положення про купівлю-продаж (ст. 716 ЦК України), положення про договір поставки, договір контракції або інший договір, елементи яких містяться в договорі міни. При цьому кожна зі сторін визнається продавцем акцій, які вона зобов'язується передати, і покупцем майна (включаючи й цінні папери), які вона зобов'язується прийняти в обмін. Товари (акції) або інші предмети обміну передбачаються рівними в ціновому вираженні, в іншому випадку договором може бути передбачена можливість доплати за товар більшої вартості, що обмінюється на товар меншої вартості (ч. 3 ст. 715 ЦК України).

Слід враховувати, що під «обміном» цінних паперів (поняття, яке застосовує законодавець) може розумітися: як обмін старого зразка на новий. Як приклад, обмін акцій, вартість яких виражених в карбованцях і які переоцінені в гривні, на цінні папери наступних випусків.² Такий обмін являє собою не договірні відносини і ґрунтується не на договорі міни, а на рішенні емітента цінних паперів. З іншого боку, – обмін одних цінних паперів на цінні папери іншого виду або на інший вид майна. У цьому разі такі відносини є договірними.

Договір міни акцій укладається в письмовій формі й лише за бажанням сторін може бути посвідчений у нотаріальному порядку. У договорі міни повинні бути зазначені: сторони договору, їхнє місцезнаходження (прожи-

¹ Рекомендації президії Вищого господарського суду України «Про практику застосування законодавства у розгляді справ, що виникають з корпоративних відносин» від 28. 12. 2007 р. № 04-5/14. // www.scourt.gov.ua/clients.

² Про затвердження Інструкції про переоцінку цінних паперів: наказ Міністерства фінансів України від 28.08.96 р. №177.

вартість, тип, ідентифікаційні номери й ціна акцій; найменування й ціна товару, на який обмінюються акції, інші істотні умови. Отже, акції можуть обмінюватися на інше майно (речі, майнові права та інші цінні папери) або на інші акції. Водночас договором може бути встановлена доплата за цінні папери більшої вартості, що обмінюються на товар меншої вартості.

Хоча й до договору міни застосовуються загальні правила про купівлю-продаж, та все ж до договору міни застосовується спеціальне правило, яке визначає момент переходу права власності на акції. Воно полягає в тому, що за договором міни право власності на них переходить до сторін одночасно після виконання зобов'язань щодо передання цінних паперів обома сторонами, якщо інше не встановлено договором або законом.

Порядок здійснення операцій з цінними паперами, які обслуговуються у Національній депозитарній системі, функції та операції зберігачів та депозитаріїв цінних паперів визначені Положенням про депозитарну діяльність. Згідно з цим Положенням облікові операції (до яких також відносяться операції зарахування, списання, переказу цінних паперів) можуть здійснюватися протягом трьох робочих днів з моменту прийняття розпорядження депонента (клієнта) та документів, що є підставою для здійснення цих операцій відповідно до чинного законодавства та цього Положення.

Зважаючи на те, що здійснення облікових операцій з цінними паперами, випущеними у бездокументарній формі, чи знерухомленими цінними паперами потребує певного строку, за договором міни момент переходу права власності на такі цінні папери у сторін договору може не збігатися через незалежні від них причини. У цьому випадку пропонується обумовити момент переходу права власності на акції з урахуванням вчинення облікових операцій реєструючим (зберігачем, депозитарієм тощо).

Сторонами цього договору можуть бути як фізичні, так і юридичні особи. Договір міни є одним із видів договорів, які можуть укладатися торговцями цінними паперами.

Щодо обміну цінних паперів на інші цінні папери, то така операція відповідно до пп.3.2.1. ст. 3 Закону України «Про податок на додану вартість» не є об'єктом для оподаткування ПДВ. У разі, коли здійснюється викуп власних акцій в одного із засновників товариства в обмін на майно, то якщо таким майном є основні фонди, які збільшують статутний фонд товариства, тобто відбувається обмін на корпоративні права, тоді такі основні фонди відповідно до пп. 3.2.8 ст. 3 цього Закону не є об'єктом оподаткування і не може бути поставлено питання про податковий кредит за такими фондами.

Як уже зазначалося в попередньому параграфі, на випадки міни та дарування вимога про переважне право акціонерів приватного АТ не поширюється (ч. 7 ст. 7 ЗУАТ). Тож вважаємо, що хоча б на випадки обміну акцій таке правило доцільно

було б передбачити. Для цього можна було б врахувати питання, пов'язані з предметом договору. Зокрема, регламентувати випадки, коли акції товариства обмінюються на акції цього самого або іншого товариства; надати можливість обміну акцій на інші об'єкти в учасників одного товариства із відповідною ціною; зрештою, надати таке право учасникам приватного товариства, за ціною на умовах обміну, що в цілому задовольняв би учасника, який має намір здійснити обмін акцій із третьою особою. Якщо законодавець не вважав за потрібне врегулювати це право, то можна було хоча б його закріплення віднести Законом до рівня статутного врегулювання, передбачивши у цій статті норму, наприклад, про те, що «Реалізація переважного права на придбання акцій приватного товариства поширюється на акціонерів у випадку обміну акцій цього товариства, якщо таке право передбачене статутом приватного акціонерного товариства».

Існують і певні обмеження щодо випадків обміну державного та комунального майна, закріпленого за відповідними підприємствами, установами чи організаціями на праві господарського відання або праві оперативного управління. За умов дотримання вимог закону і статуту при укладенні договору міни (наявності необхідних рішень власника майна, отримання належних дозволів тощо) суб'єкти можуть обмінюватися закріпленим за ними державним або комунальним майном, передаючи таке майно в господарське відання або оперативне управління залежно від свого правового статусу. Наприклад, державні пакети акцій (часток, паїв) та державне майно, передані державою до статутного фонду державної холдингової компанії, не можуть бути відчужені або перебувати в заставі, використані для формування статутних фондів будь-яких підприємств.¹

Якщо учасник ТОВ, ТДВ хоче обміняти своє право на частку у статутному (складеному) капіталі, то ст. 147 ЦК України передбачається, що він вправі продати чи іншим чином відступити свою частку (її частину) у статутному капіталі одному або кільком учасникам цього товариства. Тож, на відміну від приватного АТ, законодавець зберігає переважне право за учасниками ТОВ.

Щодо учасників ПТ і КТ, то при обміні слід керуватися вимогами законодавства про виділ частки у майні зазначених товариств, про необхідність письмової згоди на це решти учасників товариства тощо. Обмін частками може здійснюватися і між самими учасниками таких товариств. За цих умов вони не позбавляються статусу учасників. Учасники ПТ і КТ при умові, якщо договір міни укладається з третьою особою в інтересах товариства або за згодою решти учасників, надають учаснику, який виступає стороною в договорі міни, доручення на його укладення.

¹ Селіванова І. А. Правовий режим майна акціонерних товариств за участю держави // Матеріали Всеукраїнського науково-практичного семінару «Вдосконалення правового регулювання корпоративних відносин в сучасних умовах, 25–26 вересня 2009 р. (м. Івано-Франківськ)»; Закон України «Про холдингові компанії».

випадку, якщо інше не передбачене внутрішніми документами, виділяється частка учасника, а частина майна, внесеного ним як вкладу.

3.4. Дарування корпоративних прав

Відповідно до ст. 718 ЦК України предметом договору дарування з-поміж інших речей можуть бути цінні папери і майнові права. Майнові права учасників не можуть бути предметом самостійного відчуження (передаватися окремо від речі, яку вони обслуговують). Так само і права, що втілені у цінних паперах, можна подарувати лише разом із самим цінним папером.

Договір дарування згідно з ЦК може бути як реальним, так і консенсуальним. Реальним цей договір є у випадку, якщо в договорі передбачається умова про необхідність передання цінних паперів, для того щоб вважати його укладеним. Консенсуальним цей договір буде тоді, коли він породжує зобов'язання передати цінні папери обдаровуваному в майбутньому. Відповідно, по-різному регулюються відносини, що виникають в тому чи іншому договорі дарування. Безоплатність цього договору є його істотною ознакою.

Щодо моменту набуття права власності за договором (ч. 1 ст. 722 ЦК України), відповідно до якого у певних випадках право власності до набувача не може перейти раніше, ніж договору про відчуження майна буде надано встановленої законодавством форми. Такою формою слід вважати момент зарахування цих цінних паперів на рахунок у цінних паперах обдарованого у зберігача. Прийняття обдаровуваним документів, які посвідчують право власності на річ, інших документів, які посвідчують належність дарувальникові предмета договору, – є прийняттям дарунка відповідно до положень ЦК.

Коротко зупиняючись на загальній характеристиці цього договору, слід зазначити притаманну йому специфіку. У реальному договорі дарування дарувальник має право передати дарунок (цінні папери), а для іншої сторони виникає право прийняти даний дарунок. Ніхто не може подарувати іншій особі без її згоди. Якщо дарунок спрямовано обдаровуваному без його попередньої згоди, він вважається прийнятим, якщо обдаровуваний негайно не заявить про відмову від його прийняття (ст. 722 ЦК України). В свою чергу, у консенсуальному договорі обдаровуваний має право не тільки прийняти дарунок, а й вимагати передавання цінних паперів, а дарувальник зобов'язується передати їх (ст. 723 ЦК України). Тобто, таким чином, в договорі дарування з обов'язком передати дарунок в майбутньому виникає зобов'язальне правовідношення, у якому кредитором стає обдаровуваний, а боржником дарувальник. Останній зобов'язується безоплатно в майбутньому передати обдаровуваному цінні папери у власність.

Дарувальником може виступати власник або номінальний держатель (депозитарій) цінних паперів. Договір дарування від імені дарувальника може укласти також і його представник. Доручення на укладення договору дарування, в якому не встановлено імені обдаровуваного, є нікчемним.

Договір дарування може бути укладений з умовою. Наприклад, у ньому може бути передбачений обов'язок обдаровуваного щодо використання дарунку для певної мети (пожертва – ст. 729 ЦК України).

Слід враховувати певні законодавчі обмеження щодо укладення цього договору. Наприклад, Законом України «Про місцеві державні адміністрації» місцевим державним адміністраціям забороняється використовувати об'єкти державної власності, власності територіальних громад, що перебувають у їх управлінні, здійснювати операції дарування, пожертвування (ст. 15 Закону).

В ч. 3 ст. 720 ЦК зазначається, що підприємницькі товариства можуть укладати договір дарування між собою, якщо право здійснювати дарування прямо встановлене установчим документом дарувальника. Водночас щодо прийняття дарунка зазначеними юридичними особами у ЦК не передбачено жодних обмежень. Підприємницькі товариства можуть вільно укладати договори дарування, виступаючи на стороні обдаровуваного.

Договір дарування є підставою для здійснення операцій за рахунками в цінних паперах. Разом із договором дарування необхідно здійснювати цесію (включати умови про перехід прав на іншу особу) (ст. 5 Закону України «Про Національну депозитарну систему і особливості електронного обігу цінних паперів в Україні»). Цим викликана необхідність письмової форми цього договору, хоча ст. 719 ЦК України допускає укладання договору дарування будь-яких різновидів майна як у письмовій, так і в усній формі. Правочин, який вчиняє юридична особа, підписується особами, уповноваженими на це її установчими документами, довіреністю, законом або іншими актами цивільного законодавства, та скріплюється печаткою. Якщо дарувальником акцій виступає акціонер – фізична особа, договір має укладатися у письмовій формі. Як зазначає В. Л. Яроцький, на практиці виникають питання щодо форми договору дарування акцій та визначення наслідків недійсності правочинів, при укладенні яких мають місце вади їх форми. Висловлюється також думка, що договори дарування повинні в обов'язковому порядку посвідчуватися нотаріально, позаяк вони є найбільш заперечуваними в судовій практиці.¹ Нотаріальне посвідчення для письмової форми договору передбачається на випадки, коли цінні папери виражені в

¹ Яроцький В. Л. Цивільно-правові засоби забезпечення оборотоздатності корпоративних прав (коментар чинного законодавства, огляд судової практики та аналіз доктрини) // Режим доступу: <http://www.yurpract.com.ua/2007/4-5/article08/>.

валюти (ч. 5 ст. 719 ЦК України) на суму, що перевищує 50-кратний розмір податковою мінімуму доходів громадян тощо.

На вимогу дарувальника може бути здійснено розірвання договору цінних паперів. Зазначене вимагає повернення цінних паперів дарувальнику, тобто права власності на цінні папери, які перейшли у зв'язку з даруванням. Розмежовуючи договори купівлі-продажу і дарування, дослідниками правильно вказується на основну відмінність між ними – це безоплатність і можливість втрати обдаровуваним права власності на предмет договору у зв'язку із вчиненням ним злочину проти життя, здоров'я, власності дарувальника, його батьків, дружини, чоловіка або дітей (ст. 727 ЦК України).¹

На вимогу про розірвання договору дарування поширюється позовна давність в один рік. Дарувальник має право вимагати розірвання договору дарування, якщо на момент пред'явлення вимоги дарунок є збереженим (ст. 727 ЦК України).

При укладенні договору з обов'язком передати акції в майбутньому здійснюється блокування цінних паперів на особовому рахунку. Підставою здійснення операцій блокування є рішення зареєстрованої особи (дарувальника) про обтяження цінних паперів, що обліковуються на її особовому рахунку, зобов'язаннями згідно з умовами угоди про їх відчуження.

Припинення договору дарування відбувається до його виконання внаслідок смерті дарувальника або обдарованого в консенсуальному договорі. Незалежно від виду договору (консенсуальний чи реальний) він припиняється виконанням – переданням дарунка обдарованому. Переданням цінних паперів вважається фактичне надання обдарованому або його представникові сертифіката цінних паперів, а також проведення зміни імені власника цінних паперів у реєстрах власників цінних паперів. За наявності цих двох складових здійснюється перехід права власності, і як результат відбувається припинення договору його виконанням.

До форми договору **пожертви** застосовуються положення про договір дарування, якщо інше не передбачено законом. Цінні папери, на відміну від майнових прав, можуть виступати предметом договору пожертви. Особливістю цього договору є конкретно визначена мета. Якщо про неї в договорі не йдеться, то він буде вважатися договором дарування.

Якщо один із учасників ТОВ має намір подарувати частку (її частину), то згода решти його учасників на вчинення такого правочину не потрібна, що й часто сприяє підміні договорів купівлі-продажу їх даруванням.

Правочин вважається таким, що вчинений у письмовій формі, якщо він підписаний його стороною (сторонами). Статтю 721 ЦК встановлюються

¹ Старинський М. В., Завальна Ж. В. Правове регулювання відносин у сфері випуску та обігу цінних паперів в Україні: навчальний посібник. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2007. – 405 с. – С. 313.

обов'язки дарувальника. Якщо дарувальникові відомо про недоліки речі, що є дарунком, або її особливі властивості, які можуть бути небезпечними для майна обдаровуваного або інших осіб, він зобов'язаний повідомити про них обдаровуваного. Положення зазначеної статті набувають особливого значення для учасників повних і вкладників командитних товариств. Адже особа несе відповідальність за борги учасника, що виникли за час діяльності товариства перед повним товариством, а також за борги товариства перед третіми особами. Тому діяльність учасника стосується не тільки його, а й тих, хто може отримати такий «дарунок». Водночас слід враховувати вимоги ст. 721 ЦК, відповідно до якої дарувальник повинен відшкодувати збитки, завдані у результаті володіння чи користування його дарунком.

3.5. Спадкування корпоративних прав

Відповідно до ст. 1216 ЦК України спадкуванням є перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців). До складу спадщини не входять права та обов'язки, що нерозривно пов'язані з особою спадкодавця, зокрема, право на участь у товариствах та право членства в об'єднаннях громадян, якщо інше не встановлено законом або їх установчими документами (ст. 1219 ЦК).

Зупинимось на загальній процедурі *спадкування акцій і перереєстрації прав власності на зазначені цінні папери*, встановленій законодавством України.

На відміну від товариств з обмеженою і додатковою відповідальністю, повного і командитного товариства, де їх учасники мають зобов'язальні права на частку у майні товариства (право вимоги її при ліквідації товариства у випадку виходу з його складу), в акціонерних товариствах їх учасникові (акціонерові) належить право власності на акцію як документ, що підтверджує членство цієї особи в акціонерному товаристві. Відповідно, обов'язковою умовою вступу до акціонерного товариства спадкоємця акціонера є набуття ним права власності на акцію. Перехід прав на акції у порядку спадкування можливий за заповітом або за законом.

Для переходу акцій спадкоємці акціонера зобов'язані здійснити такі дії:

- 1) звернутися до державної нотаріальної контори за місцем відкриття спадщини із заявою про прийняття спадщини і (або) про видачу свідоцтва про право на спадщину (якщо спадкоємець вже фактично прийняв спадщину);
- 2) після отримання свідоцтва про право на спадщину здійснити перереєстрацію прав власності на акції у реєстроутримувача (при документарній формі випуску акцій) або у зберігача, у якого померлим акціонером був відкритий рахунок у цінних паперах (при бездокументарній формі випуску акцій).

спадкоємцях може звернутися із заявою про видачу свідоцтва про право на спадщину після спливу шестимісячного строку. Право на спадкування виникає у день відкриття спадщини. Відповідно до ч. 3 ст. 34 Закону України «Про нотаріат» від 2 вересня 1993 року дії по охороні спадкової маси і видачі свідоцтва про право на спадщину відносяться виключно до компетенції державних нотаріальних контор.¹

Смерть власника акцій тягне за собою певні правові наслідки, які впливають на обіг акцій. Відповідно до ст. 1 Розділу I Положення про порядок ведення реєстрів власників іменних цінних паперів у випадку смерті фізичної особи-власника цінних паперів до системи реєстру вносяться зміни, пов'язані з блокуванням акцій. Блокуванням цінних паперів згідно з вказаним Положенням є операція реєстроутримувача щодо припинення переходу права власності на іменні цінні папери, обтяжені зобов'язаннями, що обмежують обіг на визначений строк та / або до настання певної події. *Блокування акцій* у випадку смерті фізичної особи-власника цінних паперів здійснюється реєстроутримувачем на підставі подання оригіналу або нотаріально засвідченої копії свідоцтва про смерть (передається реєстроутримувачу) (п.2.1.2.).

Пунктом 216 Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України передбачено, що видача свідоцтва про право на спадщину на майно, яке підлягає реєстрації, провадиться нотаріусом після подання правовстановлювальних документів про належність цього майна спадкодавцеві та перевірки відсутності заборони або арешту цього майна, у тому числі наявності чи відсутності податкової застави та інших застав за даними відповідних реєстрів.²

Законодавством встановлений шестимісячний строк, протягом якого спадкоємці повинні здійснити дії щодо прийняття спадщини. У випадку спадкоємства акцій в *документарній формі* перереєстрація прав власності здійснюється реєстроутримувачем, який веде реєстр акціонерів товариства, акції якого перейшли у порядку спадкування. Унесення до системи реєстру записів про перехід права власності на іменні цінні папери за наслідками успадкування здійснюється реєстроутримувачем на підставі подання таких документів: оригіналу або нотаріально засвідченої копії свідоцтва про право на спадщину (передається реєстроутримувачу); сертифіката цінних паперів (передається реєстроутримувачу).

Після надання реєстроутримувачу вказаних документів в реєстр вноситься запис про нового власника акцій. Реєстроутримувач погашає сертифікат акцій, виданий на ім'я акціонера, який помер, і видає власнику новий сертифікат акцій, який є підтвердженням права власності. До внесення змін до реєстру

¹ Закон України «Про нотаріат» від 02.09.93 // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 39. — Ст. 383.

² Інструкція про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затверджена наказом Міністерства юстиції України від 3 березня 2004 р. №20/5 // Офіційний вісник України. — 2004. — № 10. — С. 639.

власників іменних цінних паперів спадкоємці не мають корпоративних обов'язків, а отже, не беруть участі у загальних зборах акціонерів.

У випадку переходу у порядку спадкування акцій, випущених в *бездокументарній формі*, зберігачем, у якого був відкритий рахунок у цінних паперах акціонера, що помер, виконується безумовна операція з переказу акцій померлого акціонера на рахунок у цінних паперах, відкритий його спадкоємцю (спадкоємцям). Підставою для такого переказу є свідоцтво про право на спадщину (п.13, п.17 Розділ II Положення про депозитарну діяльність). У випадку відсутності у спадкоємця (спадкоємців) рахунку в цінних паперах він (вони) повинен відкрити такий рахунок у будь-якого зберігача, який має відповідну ліцензію ДКЦПФР. Підтвердженням права власності на цінні папери є сертифікат, а в разі знеухомлення цінних паперів чи їх емісії в бездокументарній формі — виписка з рахунку у цінних паперах, яку зберігач зобов'язаний надавати власнику цінних паперів. Виписка з рахунку у цінних паперах не може бути предметом угод, що тягнуть за собою перехід права власності на цінні папери (ч. 4 ст. 5 Закону України «Про Національну депозитарну систему і особливості електронного обігу цінних паперів в Україні»). Проблеми щодо спадкування можуть виникнути у випадку відсутності спадкоємців за заповітом і за законом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття. У такому випадку суд визнає спадщину відумерлою за заявою відповідного органу місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини (ст. 1227 ЦК). Заява про визнання спадщини відумерлою подається після закінчення одного року з часу відкриття спадщини.

Відповідно до п. 12 ст. 10 Закону України «Про державну податкову службу в Україні» від 4 грудня 1990 року проведення роботи, пов'язаної з виявом, обліком, оцінкою і реалізацією в установленому законом порядку безхазяйного майна, майна, яке перейшло по праву спадкування до держави, скарбів і конфіскованого майна відноситься до функції державних податкових інспекцій.¹ Таким чином, саме податкові органи уповноважені здійснювати дії, спрямовані на оформлення та зберігання документів, необхідних для переходу права власності по праву спадкування до держави.

Особливості розпорядження цінними паперами, які перейшли у власність держави, встановлені Порядком розпорядження цінними паперами, вираженими у валюті України та іноземній валюті, які переходять у власність держави (далі — Порядок), затвердженим спільним наказом Міністерства фінансів України, ДКЦПФР, Фондом державного майна України, Державної податкової адміністрації України від 23 квітня 1999 року. Відповідно до цього Порядку після оцінки й опису цінних паперів, які перейшли у власність держави у порядку спадкоємства,

¹ Закон України «Про державну податкову службу в Україні» від 4.12.92 р. № 509-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 6. — Ст. 37.

цінні папери реалізуються на організаційно-оформленому ринку через торгівля цінними паперами, визначеного на конкурсній основі¹.

Щодо *спадкування часток* товариства з обмеженою відповідальністю, то відповідно до ст. 66 Закону України «Про нотаріат» та ст. 1298 ЦК спадкоємці, а також у разі необхідності держава, закликані до спадкоємства, можуть одержати в державній нотаріальній конторі за місцем відкриття спадщини свідоцтво про право на спадщину. Свідоцтво видається на ім'я всіх спадкоємців або за їх бажанням – кожному з них окремо. При цьому в кожному свідоцтві зазначається все спадкове майно і перелічуються всі спадкоємці та визначається частка спадщини спадкоємця, якому видається свідоцтво про право на спадщину. Тому у випадку спадкування частки у статутному фонді у свідоцтві про спадщину потрібно зазначити розмір частки у товаристві, а також перелік майна, в тому числі й того, що було передане товариству учасником у користування, а також право на отримання прибутку.

У випадку, коли не всі спадкоємці оформляють право на спадщину, державний нотаріус видає свідоцтво про право не на всю спадщину, і в ньому зазначається, яка частка спадщини залишається відкритою. Видача свідоцтва про право на спадщину спадкоємцям, які прийняли спадщину, строком не обмежена.

Частина 5 ст. 147 ЦК передбачає, що частка у статутному капіталі ТОВ переходить до спадкоємця фізичної особи або правонаступника юридичної особи – учасника товариства, якщо статутом не передбачено, що такий перехід допускається лише за згодою інших учасників товариства.

Трохи по-іншому це питання регламентоване у ст. 55 Закону України «Про господарські товариства». Спадкоємці мають переважне право вступу до цього товариства. У випадку відмови спадкоємця від вступу до товариства або відмови товариства у прийнятті до нього спадкоємця йому видається у грошовій або натуральній формі частка в майні, яка належала спадкодавцю. Вартість цієї частки визначається на день смерті учасника. У цьому випадку розмір статутного фонду товариства підлягає зменшенню.

У будь-якому випадку із цих положень випливає необхідність *детального* урегулювання питань спадкоємства у статуті товариства. У цьому документі необхідно передбачати також і строк, протягом якого спадкоємцю повинна бути виділена частка, оскільки його не передбачено чинним законодавством.

Якщо товариство відмовило спадкоємцю у передачі частки, розрахунки зі спадкоємцями проводяться у порядок, спосіб і строки, встановлені статутом і законом. У такому випадку вона може бути придбана самим товариством або його

¹ Наказ «Про порядок розпорядження цінними паперами, вираженими у валюті України та іноземній валюті, які переходять у власність держави» від 23.03.99 № 76/69/520/146 // Офіційний вісник України. — 1999. — № 15. — С. 88.

учасниками (учасником). При цьому, якщо розмір статутного капіталу після ліквідації частки буде меншим, ніж мінімальний, решта учасників (частки) повинна зробити внески на збільшення статутного капіталу. Рішення про зменшення його статутного капіталу набирає чинності не раніше як через 3 місяці після державної реєстрації і публікації про це у встановленому порядку.

Якщо у померлого учасника господарського товариства є *декілька спадкоємців*, то власник корпоративних прав може визначитися так:

а) корпоративні права можуть перейти у власність одного зі спадкоємців відповідно до угоди між спадкоємцями або рішення суду про поділ спадкового майна (іншим спадкоємцям видається рівноцінне по вартості майно або виплачується грошова компенсація);

б) корпоративні права можуть поділятися між спадкоємцями відповідно до часток, які належать кожному з них за законом, за заповітом або в іншому співвідношенні, визначеному угодою спадкоємців чи рішенням суду;

в) корпоративні права можуть перебувати у спільній частковій власності спадкоємців (частки спадкоємців-власників будуть дорівнювати їх часткам у спадковому майні).

Зазначені випадки стосуються спадкоємців за законом. Із ч. 2 ст. 1267 ЦК випливає, що спадкоємці, які закликаються до спадщини, можуть відійти від принципу рівності поділу часток і за усною домовленістю перерозподілити рухоме майно, що входить до складу спадщини. Це здійснюється за згодою спадкоємців, які прийняли спадщину, до видачі свідоцтва про право на неї.

Спадкоємці будуть мати право на одержання прибутку від товариства у тому випадку, коли загальними зборами товариства було прийнято рішення про його виплату і на час їх проведення спадкодавець був ще живий, тобто був учасником товариства. У такому випадку до складу спадщини входять усі визначені загальними зборами товариства кошти, які виплачуються спадкоємцям як не отриманий померлим учасником товариства прибуток.¹

Рішення про вступ спадкоємця до товариства слід оформляти у письмовій формі шляхом подання заяви про вступ до товариства, підписаної усіма учасниками та посвідченої печаткою товариства. Учаснику-спадкоємцю, якого прийняли до товариства, належить уся сукупність корпоративних прав, які випливають із участі в останньому. Відповідно, до ч. 4 ст. 29 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» у разі внесення змін до установчих документів, які пов'язані із зміною складу засновників (учасників) юридичної особи на підставі факту смерті фізичної особи-засновника (учасника)

¹ Кучеренко І. М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права: [Монографія] / Кучеренко І. М. — К., 2004. — 328 с.

ми інших засновників (учасників) у прийнятті спадкоємця (спадкоємців) до складу засновників, крім документів, які передбачені частиною першої статті, додатково подається нотаріально посвідчена копія свідоцтва про смерть фізичної особи або відповідна довідка органу реєстрації актів громадянського стану чи судове рішення про оголошення громадянина померлим.

Щодо ПТ і КТ, то спадкоємцям чи правонаступникам, які вступають до повного чи командитного товариства, слід переконатися в тому, що їм не доведеться відповідати за борги учасника-спадкодавця. Водночас слід зазначити, що ст. 69 Закону України «Про господарські товариства» містить положення про те, що у зв'язку зі смертю учасника повного товариства правонаступник (спадкоємець) має переважне право вступу до товариства за згодою решти учасників. Тому у договорі повного товариства обов'язково слід передбачати положення про можливість (чи неможливість) прийняття до товариства спадкоємця (правонаступника).

ВИСНОВКИ

Результатом проведеного дослідження «Здійснення корпоративних прав учасниками (засновниками) господарських товариств (цивільно-правовий аспект)» є формулювання автором низки висновків, що викладено в таких узагальненнях, положеннях та пропозиціях:

1. Правову природу корпоративних відносин слід вбачати в їх окремому місці у предметі цивільно-правового регулювання поряд із речовими та зобов'язальними відносинами.

2. Корпоративне право є комплексним інститутом, який ґрунтується на понятійному апараті цивільного права.

3. Не зовнішній вираз (акція, частка) є основним і визначальним для володіння таким специфічним об'єктом як корпоративне право, а сама приналежність корпоративних прав та можливість їх реалізації, що передбачається їх змістом, – головна цінність для його володільця (учасника, засновника). Водночас приналежність (право власності), зокрема права на частку в статутному фонді, вимагає її підтвердження відповідним документом.

4. Підтримується думка щодо можливості визнання корпоративного права самостійним об'єктом цивільних прав.

5. Корпоративне право в об'єктивному розумінні можна визначити як систему юридичних норм, що регулюють майнові, немайнові¹ й організаційні відносини між учасниками (засновниками) та товариством і між самими учасниками (засновниками), які складаються щодо набуття, здійснення та припинення корпоративних прав. Об'єктивне корпоративне право – це сукупність санкціонованих державою та самими учасниками правил поведінки. Ці норми засновані виключно на законі та встановлені у внутрішніх документах товариства (статутних, позастатутних).

6. Виходячи з переліку корпоративних прав учасників (засновників) господарських товариств, слід виділити їх характерні ознаки: 1) закріплюються у законодавстві та локальних нормах; 2) набуваються первісним способом (безпосередньо від господарського товариства) або похідним (внаслідок розпорядження ними); 3) виражають відносини між учасником (засновником) та товариством, а також між самими учасниками (засновниками) товариства; 4) мають майновий, немайновий або організаційний характер, тобто передбачають право на дивіденди, на інформацію, на участь в управлінні тощо; 5) пов'язані з опосередкованим правом на майно господарського товариства при його ліквідації. Фактично, основною специфічною озна-

¹ Варто уточнити, що немайнових відносин на стадії створення товариства ще не існує, тут йдеться лише про майнові та більшою мірою організаційні відносини між засновниками, тому в узагальненому визначенні обов'язково слід враховувати таку поправку.

Визняє корпоративні права від цивільних суб'єктивних прав, є те, між ким і чим складаються корпоративні відносини (п.3 наведених ознак). З огляду на те, що суб'єктами складаються корпоративні відносини (п.3 наведених ознак), новниками можна вважати осіб (фізичних чи юридичних, а також інших суб'єктів цивільного права), які здійснюють спільну діяльність по створенню господарського товариства, уклали засновницький договір (в передбачених законом випадках) і прийняли рішення про затвердження його установчих документів, чи передали певне майно (майнові права) до його статутного фонду.

8. Учасники господарського товариства – це особи (фізичні чи юридичні, інші суб'єкти цивільного права), яким належать корпоративні права по відношенню до товариства, включаючи право участі та право на частку в його статутному фонді, що підтверджується відповідними документами.

9. Зроблено висновок про недоцільність ототожнення відносин щодо контролю за дотриманням корпоративного законодавства із самими корпоративними правовідносинами (навіть якщо виходити із широкого їх розуміння).

10. Словосполучення «суб'єкт корпоративних правовідносин» є ширшим, ніж поняття «учасник», «засновник», «акціонер». Зазначимо, що не тільки набуття статусу учасника корпоративних відносин свідчить про наявність у нього низки корпоративних прав. Їх власником (хоча з визначеними обмеженнями), зокрема, може бути й засновник акціонерного товариства, про що йдеться у Законі України «Про акціонерні товариства» (далі –ЗУАТ).

11. Висловлено думку, що участь осіб з обмеженою дієздатністю в «об'єднаннях осіб» є не зовсім доречною в силу обставин їх солідарної відповідальності та особистої участі. Проте, якщо розглядати у цьому контексті такого суб'єкта корпоративних відносин як вкладник КТ, то все ж пропонується надати йому таку можливість за згодою інших учасників товариства. Адже відповідальність за зобов'язаннями в цьому випадку настає в межах внесеного ним вкладу.

12. Корпоративні права учасників господарських товариств – це сукупність прав учасника господарського товариства, зміст яких визначається їх приналежністю до певного виду цього товариства, нормативно-правовими та внутрішньокорпоративними актами.

13. Під здійсненням корпоративних прав розуміється поведінка суб'єкта корпоративних правовідносин, спрямована на реалізацію тих можливостей, які передбачені змістом корпоративного права, шляхом вчинення ним конкретних вольових дій. Здійснення корпоративних прав забезпечується гарантіями, які надають можливість безперешкодного здійснення учасником своїх корпоративних прав, їх охорону, а у випадку протиправних посягань – захист і поновлення. Однією із найважливіших форм правових гарантій здійснення таких прав є корпоративний обов'язок.

14. Під поняттям «корпоративний інтерес» щодо здійснення корпоративних прав ми розуміємо прагнення суб'єкта корпоративних відносин до користування

зазначеними майновими, немайновими та/або організаційними правами, зумовлене його потребами і забезпечене правовими засобами їх охорони. Він може бути самостійним об'єктом, що підлягає захисту в суді.

15. Запропоновано знизити кворум загальних зборів з 60 % голосуючих акцій до 50 %.

16. Згідно із ч. 2 ст. 30 ЗУАТ виплата дивідендів здійснюється з чистого прибутку звітного року та/або нерозподіленого прибутку в обсязі, встановленому рішенням ЗЗ АТ, у строк не пізніше шести місяців після закінчення звітного року. У разі відсутності або недостатності чистого прибутку звітного року та нерозподіленого прибутку минулих років виплата дивідендів за привілейованими акціями здійснюється за рахунок резервного капіталу товариства. Такий строк є надто великим, наприклад, у порівнянні із Законом Російської Федерації «Про акціонерні товариства», де у ч. 4 ст. 42 він не повинен перевищувати 60 днів з дня прийняття рішення про виплату річних дивідендів. Запропоновано строк виплати дивідендів скоротити до 4 місяців. Адже такий тривалий термін виплати може спричинити цілий ряд інших проблем, наприклад, інфляцію.

17. Новим Законом (ч. 1 ст. 30) не передбачено виплату дивідендів у іншій, крім грошової, формі: «Товариство виплачує дивіденди виключно грошовими коштами». Водночас не існує й обов'язку товариства виплачувати дивіденди у грошовій формі. Положення цієї статті є дещо категоричними та дискусійними. Адже, незважаючи на те, що грошова форма виплати є найбільш поширеною, світовій практиці відомі також й інші її види: акції товариства; оплата дивідендів у натуральній формі (майном, товарами, продукцією, послугами тощо). Натомість пропонуємо закріпити положення такого змісту: «Дивіденди товариства виплачуються грошима. За рішенням загальних зборів дивіденди можуть бути виплачені іншим майном у порядку, передбаченому законодавством та статутними документами товариства». Така альтернативна норма надала б можливість товариству, яке довгий час не виплачує дивіденди, розраховатися із власниками акцій майном (продукцією товариства тощо). Особливого значення вона набуває для міноритарних акціонерів, які, втративши надію на отримання дивідендів у грошовій формі, будуть раді отримати хоча б якісь дивіденди.

18. На протипагу міноритаріям чи іншим акціонерам держава має право на одержання дивідендів вже за умови наявності прибутку, за яким товариство зобов'язується нараховувати на цю частку державного майна дивіденди і спрямовувати їх до держбюджету України. Цю несправедливість запропоновано усунути, оскільки держава повинна бути рівноправним учасником корпоративних відносин.

19. З метою недопущення зловживання АТ правом акціонерів на одержання дивідендів запропоновано встановити відповідальність за їх невиконання шляхом закріплення норми: «Акціонерне товариство несе відповідальність за

строків виплати оголошених дивідендів. Товариство зобов'язане акціонерам дивіденди з урахуванням встановленого індексу інфляції з прострочення у розмірі 3 % річних з простроченої суми (якщо інший розмір процентів не встановлений договором або законом), а також пеню у розмірі подвійної облікової ставки Національного Банку України».

20. Встановлено характерні ознаки, притаманні інсайдерській інформації. Зокрема: 1) дана інформація є неоприлюдненою і не загальнодоступною; 2) предмет інсайдерської інформації чітко визначений законодавством (хоча встановлений перелік не слід однозначно вважати вичерпним); 3) інсайдерська інформація ставить особу, що нею володіє, в нерівне положення порівняно з іншими суб'єктами ринку цінних паперів; 4) використання інсайдерської інформації може істотно вплинути на ринкові котирування цінних паперів або, в цілому, на ринок цінних паперів; 5) за розголошення чи використання цієї інформації може наставати відповідальність у встановленому законом (чи договором) порядку.

21. Хоча відповідальність посадових осіб органів АТ і передбачається у ст. 63 ЗУАТ, та обмежується вона лише відповідальністю перед товариством за завдані їх діями (бездіяльністю) збитки. Тому вважаємо за доцільне відповідальність посадових осіб товариства за розголошення, зокрема інсайдерської інформації, в обов'язковому порядку встановлювати в трудовому договорі.

22. На підставі існуючого визначення щодо категорій суб'єктивного права запропоновано визначення меж корпоративного права як всіх юридично закріплених можливостей учасника (засновника) щодо набуття, здійснення і розпорядження корпоративними правами.

23. Межі здійснення корпоративного права – це способи, передбачені актами цивільного законодавства, правочином чи внутрішньокорпоративними актами, якими учасник може набути тих можливостей, що передбачені в юридичному закріпленні цих прав. Тобто вони деталізуються у локальних нормах.

24. Обмеження корпоративного права – це механізм локального регулювання, спрямований на охорону корпоративних прав учасників, здатний за допомогою специфічних заборон, обов'язків чи дозволів впливати на звуження можливостей їх здійснення.

25. Розбіжність між межами корпоративних прав і межами їх здійснення полягає у тому, що перші – встановлюються на рівні закону, а другі – ґрунтуються на законі і відображені у внутрішніх документах товариства.

26. Можливим є використання способів здійснення корпоративних прав, які прямо не передбачені законом та внутрішніми актами товариства, але таких, що не спричиняють виходу за межі корпоративних прав, порушення прав інших осіб, не суперечать чинному законодавству.

27. Висловлено думку щодо недоречності відмови від застосування «моральні засади суспільства» в цивільному законодавстві. Більше того, засади суспільства як межі корпоративних прав набувають значення, яке ігнорувати, і, тим більше, виключати із ЦК, оскільки зважаючи на нього (з точки зору позитивного права) учасник повинен визначати свою поведінку у сфері корпоративних відносин (вольовий аспект). Іншими словами, учасник, який керується моральними засадами суспільства, не буде зловживати правами інших суб'єктів корпоративних відносин. Проте слід зауважити, що кожна особа, виходячи зі свого суб'єктивного розуміння, дає оцінку цьому словосполученню. Вона, іноді, виявляється протилежною тому змісту, який намагався вкласти у нього законодавець.

28. Під зловживанням суб'єктивним корпоративним правом ми розуміємо поведінку учасника корпоративних відносин, наслідком якої є завдання шкоди іншим суб'єктам (суб'єкту) цих правовідносин. Зловживання може виражатися і в інших наведених раніше формах. Воно завжди пов'язане зі здійсненням корпоративного права. Проте права суб'єктів зазначених відносин можуть порушуватися і внаслідок бездіяльності учасника (засновника). Під зловживанням ми також розуміємо особливий тип цивільного правопорушення, що скоюється суб'єктом корпоративних відносин, яке пов'язане з використанням недозволених конкретних форм у межах дозволеного загального типу поведінки суб'єкта.

29. Поняття «корпоративний обов'язок» можна визначити як забезпечену корпоративним законодавством чи внутрішньокорпоративними нормами міру належної поведінки суб'єкта відповідних правовідносин при набутті чи реалізації ним корпоративних прав, встановлених цими актами.

30. Звернено увагу, що в ЗУАТ не йдеться про використання переважного права для акціонерів приватного АТ і самого товариства на випадки дарування акцій, їх обміну тощо. Зазначається лише, що переважне право акціонерів приватного товариства не поширюється на випадки переходу права власності на цінні папери цього товариства в результаті їх спадкування чи правонаступництва. Тож договори їх купівлі-продажу будуть як і раніше підмінятися, наприклад, їх даруванням без використання того самого переважного права, що є неприпустимим.

31. Запропоновано повним учасникам командитного товариства надати право на придбання відчужуваної частки, в другу чергу після вкладника, якщо останній не реалізує своє переважне право, і лише після цього – пропонувати її до продажу третім особам.

32. Застава цінних паперів не є дією щодо відчуження акцій і не призводить до переходу прав власності на них до іншої особи. При накладенні арешту на акції їх власник позбавляється права вільно розпоряджатися ними, але права, які впливають із акцій, зберігаються за ним аж до внесення змін до системи реєстру. Відповідно, заставодержатель не є власником акцій.

зважаючи на те, що здійснення облікових операцій з цінними паперами, втраченими у бездокументарній формі чи знерухомленими цінними паперами, потребує певного строку, за договором міні момент переходу власності на такі цінні папери у сторін договору може не збігатися через незалежні від них причини. У цьому випадку пропонується обумовити момент переходу права власності на акції з урахуванням вчинення облікових операцій реєструтримувачем (зберігачем, депозитарієм тощо).

34. Запроновано щодо випадків обміну акцій закріпити положення про переважне право на придбання акцій приватного АТ. Зокрема, регламентувати випадки, коли акції товариства обмінюються на акції цього самого, або іншого товариства; надати можливість обміну акцій на інші об'єкти в учасників одного товариства із відповідною доплатою; зрештою, надати таке право учасникам приватного товариства за ціною та на умовах обміну, що в цілому задовольняв би учасника, який має намір здійснити обмін акцій із третьою особою. Зрештою, хоча б віднести його до рівня статутного врегулювання, передбачивши у цій статті норму, наприклад про те, що «Реалізація переважного права на придбання акцій приватного товариства поширюється на акціонерів у випадку обміну акцій цього товариства, якщо таке право передбачене статутом приватного акціонерного товариства».

35. Якщо у померлого учасника господарського товариства є декілька спадкоємців, то власник корпоративних прав може визначатися так:

а) корпоративні права можуть перейти у власність одного зі спадкоємців відповідно до угоди між спадкоємцями або рішення суду про поділ спадкового майна (іншим спадкоємцям видається рівноцінне по вартості майно або виплачується грошова компенсація);

б) корпоративні права можуть поділятися між спадкоємцями відповідно до часток, які належать кожному з них за законом, за заповітом або в іншому співвідношенні, визначеному угодою спадкоємців чи рішенням суду;

в) корпоративні права можуть перебувати у спільній частковій власності спадкоємців (частки спадкоємців-власників будуть дорівнювати їх часткам у спадковому майні).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Агарков М. М. Проблемы злоупотребления правом гражданском праве / М. М. Агарков // Известия АН СССР. — № 6. — М.: БЕК, 1995.
2. Акционерное общество и товарищество с ограниченной ответственностью. — М.: БЕК, 1995.
3. Алексеев С. С. Общая теория права: у 2-х т. / С. С. Алексеев. — М.: Юридична література, 1982. — Т. 2.
4. Алексеев С. С. Предмет советского социалистического гражданского права / С. С. Алексеев. — Учен. труды Свердловского юридического института. Т. 1. — Свердловск, 1959.
5. Black's Law Dictionary. — Seventh edition, St. Paul, Minn. — 1999.
6. Бару М. М. О статье 1 Гражданского кодекса / М. М. Бару // Советское государство и право. — 1958. — № 12.
7. Берг Сергій. Юридична газета \ №7 (67) 20 квітня 2006 року \ Правове регулювання інсайдерської інформації та маніпуляцій на ринку цінних паперів в Україні та ЄС.
8. Бізнес. — 2004. — № 13 (548) — (29 березня).
9. Боброва Н. А. Гарантии реализации государственно-правовых форм / Боброва Н. А. — Воронеж: Изд.-во Воронежского ун-та, 1984.
10. Болвачова Н. Е. Ограничения как средство гражданского правового регулирования (философско-теоретический аспект) // Актуальные проблемы гражданского права: Сборник статей. Вып. 7 / Под ред. О. Ю. Шилохвоста. — М.: НОРМА, 2003. — 304 с.
11. Борисова В. До проблеми створення юридичних осіб / В. Борисова // Вісник АПРН України. — 2001. — № 2(29).
12. Братусь С. Н. Субъекты гражданского права / Братусь С. Н. — М.: Гос. изд. юрид. лит., 1950. — 230 с.
13. Братусь С. Н. Юридические лица в советском гражданском праве / Братусь С. Н. — М., 1947.
14. Васильев А. С. К вопросу о сущности и условиях реализации управленческой функции права / Васильев А. С., Кузнецов Э. А., Мучник А. Г. // Рыночная экономика: современная теория и практика управления: науч. сб. / Под общ. ред. Кузнецова Э. А. — Одесса, 1998.
15. Васильева В. А. Цивільно-правове регулювання посередницьких послуг. Монографія / Васильева В. А. — Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, 2006. — 346 с.
16. Васильева В. А. Щодо питання про поняття корпоративного права / В. А. Васильева // Правове регулювання корпоративних відносин в Україні: матеріали науково-практичного семінару (28.02.03 р.) — Львів: Львівський інститут внутрішніх справ при НАВС України, 2003. — 120 с.
17. Вінник О. М. Ключові проблеми, пов'язані із застосуванням Закону України «Про акціонерні товариства» // Матеріали Всеукраїнського науково-

семинару «Вдосконалення правового регулювання корпоративних учасних умов». – Івано-Франківськ (25-26 вересня, 2009 р.).

18. *Вінник О. М.* Акціонерне право: навчальний посібник / О. М. Вінник, С. С. Щербина; за ред. проф. В. С. Щербини. — К.: Атіка, 2000.

19. *Вінник О. М.* Господарські товариства і виробничі кооперативи: Правове становище [Монографія] / Вінник О. М. — К.: «Знання», 1998 р.

20. *Вінник О. М.* Публічні та приватні інтереси в господарських товариствах: проблеми правового забезпечення. / Вінник О. М. — К.: Атіка, 2003. — 352 с.

21. *Вінник О. М.* Теоретичні аспекти правового забезпечення реалізації публічних і приватних інтересів в господарських товариствах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук.: спец. 12.00.04 / О. М. Вінник. — К., 2004. — 32 с.

22. *Воловик О.* Загальнокорпоративні інтереси: зміст та ризик забезпечення у корпоративних відносинах / О. Воловик // Право України. — 2004. — № 4.

23. *Галянтюк М. К.* Матеріальна оцінка нематеріальних активів / М. К. Галянтюк // Закон і бізнес. — 1997. — 4 червня.

24. *Глоболов Д.* «Проблеми корпоративного шантажа и правового противодействия ему» / Д. Глоболов // Нефть, газ и право. — 2001 — № 1 (43).

25. *Глусь Н. С.* Корпорації та корпоративне право: поняття, основні ознаки та особливості захисту: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. — К., 2000.

26. *Господарське судочинство в Україні: судова практика. Корпоративні правовідносини* / [Упоряд.: І. Б. Шинький (кер.) та ін.; відп. ред. В. Т. Малиренко]. — К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. — 528 с.

27. *Господарський кодекс України* від 16.01.2003 р. №436-IV // Вісник Верховної Ради України. — 2003. — № 18—22. — Ст. 144.

28. *Гражданское право* / [под ред. Е. М. Суханова]. — М.: БЕК, 2003. — Т.1.

29. *Гражданское право: [учеб.: в 2-х т. / Отв. ред. проф. Е. А. Суханов].* — Т.1.

30. *Гражданское право: учебник для вузов. Ч. I* / [под общ. ред. Т. И. Илларионовой, Б. М. Гонгалюк, В. А. Плетнева]. — М., 1998.

31. *Грибанов В. П.* Гражданско-правовые обязанности: содержание и факторы, его определяющие / В. Грибанов, В. Ем // Вестник МГУ. Серия «Право». — 1984. — № 6.

32. *Грибанов В. П.* Интерес в гражданском праве / В. П. Грибанов // Советское государство и право — 1967. — №1.

33. *Грибанов В. П.* Осуществление и защита гражданских прав. Изд. 2-е, стереотип. / Грибанов В. П. — М.: Статут, 2001. — 411 с.

34. *Губин Е. П.* Понятие интереса в гражданском праве / Е. П. Губин // Вестник МГУ: Серия 11. Право. — 1980. — №4.

35. *Декрет Кабінету Міністрів України* від 26.12.1992 р. «Про прибутковий податок з громадян» № 13-92 // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 10. — Ст. 77.

36. *Декрет Кабінету Міністрів України* від 31.12.92 р. № впорядкування діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, сучасно державних підприємств» // Відомості Верховної Ради України. № 11. — Ст. 94.

37. *Емельянов В.* Запрет злоупотреблением гражданскими правами / В. Емельянов // Законность. — 1999. — № 10.

38. *Закон України* «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів у зв'язку з прийняттям Цивільного кодексу України» // Вісник Верховної Ради України. — 2007. — № 33. — Ст. 440.

39. *Закон України* «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 31-32. — Ст. 263.

40. *Закон України* «Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень» від 18 листопада 2003 року № 1255-IV (із подальшими змінами і доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 11. — Ст. 140.

41. *Закон України* «Про державну податкову службу в Україні» від 4.12.92 № 509-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 6. — Ст. 37.

42. *Закон України* «Про нотаріат» від 02.09.93 // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 39. — Ст. 383.

43. *Закон України* «Про заставу» від 02.10.92 № 2654-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 47. — Ст. 642.

44. *Закон України* «Про інформацію» від 02.10.92 № 2657-ХІІ // Вісник Верховної Ради України. — 1992. — № 48. — Ст. 650.

45. *Закон України* «Про податок на додану вартість» від 03.04.97 р. № 168/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 21. — Ст. 156.

46. *Закон України* «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 № 2121-III // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 5-6. — Ст. 30.

47. *Закон України* «Про Національну депозитарну систему і особливості електронного обігу цінних паперів в Україні» від 10.12.97 р. № 710/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1998. — № 15. — Ст. 67.

48. *Закон України* «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 14.05.92 № 2343-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 31. — Ст. 440.

49. *Закон України* «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визначення підсудності справ з питань приватизації та корпоративних спорів» від 15. 02. 2006 р. №483-V // Відомості Верховної Ради України. — 2007. — № 9. — Ст. 77.

50. *Закон України* «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців» від 15.05.2003 р. № 755 // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 31-32. — Ст. 263.

51. *Закон України* «Про цінні папери і фондову біржу» від 18.06.91 р. № 1201-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 38. — Ст. 508.

Закон України «Про господарські товариства» від 19.09.91 р. № 1576-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 49. — Ст. 682.

Закон України «Про виконавче провадження» від 21.04.99 № 606-ХІV // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 24. — Ст. 207.

54. Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок» від 23.02.2006 р. № 3480-ІV // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 31. — Ст. 268.

55. Закон України «Про міжнародне приватне право» від 23.06.05 р. № 2709-ІV // Відомості Верховної Ради України. — 2005. — № 32. — Ст. 422.

56. Закон України «Про оподаткування прибутку підприємств» від 28.12.94 р. № 335/94-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1995. — № 4. — Ст. 28.

57. Закон України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» від 30.10.96 р. № 448/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 51. — Ст. 292.

58. Здійснення та захист корпоративних прав в Україні (цивільно-правові аспекти): монографія / [Луць В. В., Васильєва В. А., Кобецька Н. Р., Калаур І. Р., Кашанина О. В., Саракун І. Б.]; за заг. ред. В. В. Луця — Тернопіль: Підручники і посібники, 2007. — 320 с.

59. Здоронок Г. Актуальні питання діяльності акціонерних товариств. — К.: Юридическая практика, 2007. — 480 с.

60. Здравомыслов А. Г. Потребности. Интересы. Ценности. — М.: Политиздат, 1986. — Проблема интереса в социалистической теории. — Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1964. — 74 с.

61. Ильин И. А. Общее учение о праве и государстве (фрагменты) / И. А. Ильин // Правоведение. — 1992. — № 3. — С. 96.

62. Иоффе О. С. Вопросы теории права. / О. Иоффе, М. Шаргородский. — М., 1961.

63. Иоффе О. С. Избранные труды по гражданскому праву: из истории цивилистической мысли. Гражданское правоотношение. Критика теории «хозяйственного права» / Иоффе О. С. — М., 2000.

64. Иоффе О. С. Советское гражданское право / Иоффе О. С. — М.: Юридическая литература, 1967.

65. Інструкція про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затверджена наказом Міністерства юстиції України від 3 березня 2004 р. за № 20/5 // Офіційний вісник України. — 2004. — № 10. — С. 639.

66. Ірина Пізик. Основні положення про інсайдерську інформацію // Інтернет-джерело: «Правовий тиждень». — 28.08.2007. — № 35.

67. Катаев Н. А. Теория государства и права / [под ред. Н. А. Катаева и В. В. Лазарева]. — Уфа, 1994. — 374 с.

68. Кашанина Т. В. Хозяйственные товарищества и общества: правовое регулирование внутрифирменной деятельности: [учебник для вузов] / Кашанина Т. В. — М.: НОРМА-ИНФРА, 1995.

69. Кашанина Т. В. Некоторые проблемы теории юридических лиц и их прикладное значение (классификация корпоративного права) / Т. В. Кашанина // Предпринимательство, хозяйство и право. — 1998. — № 10.

70. Кибенко Е. Р. Корпоративное право Великобритании. Законодательство. Прецеденты. Комментарии / Кибенко Е. Р. — К.: Юстиціан, 2003 — 368 с.

71. Кибенко Е. Р. Корпоративное право Украины: учебное пособие / Кибенко Е. Р. — Х.: «Эспада», 2001. — 288 с.

72. Кибенко Е. Р. Мертвые души акционерных обществ: судьба акций умерших акционеров / Е. Р. Кибенко // Юридическая практика. — 2003. — № 38 (300).

73. Кибенко О. Р. Парадоксы нового ЦК / О. Р. Кибенко // Юридична газета. — 2004. — № 10.

74. Коваль А. Корпоративный отпор / А. Коваль // Юридическая практика. — 2005 — № 45 (411).

75. Конституція України від 28.06.96 № 254 к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — С. 141.

76. Корпоративне право в Україні: становлення та розвиток: зб. наук. праць за матеріалами міжрегіон. наук.-практ. конф., Івано-Франківськ, 26–27 вересня 2003 р. / Відп. ред. О. Д. Крутчан. — К.: НДІ Приватного права і підприємництва АПРН України, 2004. — 428 с.

77. Корпоративне управління / [Спасибо-Фатеева І. В., Кибенко О., Борисова В.]; за ред. проф. І. В. Спасибо-Фатеевої — Х.: Право, 2007. — 500 с.

78. Кравченко С. С. Юридична природа прав учасників господарських товариств: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03 / С. С. Кравченко. — К., 2007. — 18 с.

79. Кравчук В. М. Перехід корпоративних прав до іншої особи // Матеріали Всеукраїнського науково-практичного семінару «Вдосконалення правового регулювання корпоративних відносин в сучасних умовах». — м. Івано-Франківськ, 2009 р. (25–26 вересня).

80. Кравчук В. М. Припинення корпоративних правовідносин в господарських товариствах: [Монографія] / Кравчук В. М. — Львів: Край, 2009. — 464 с.

81. Кравчук В. М. Корпоративне право. Науково-практичний коментар законодавства та судової практики / Кравчук В. М. — К.: Істина, 2005.- 720 с.

82. Крапивин О. М. Комментарий к Федеральному закону «Об акционерных обществах» (постатейный). / О. М. Крапивин, В. И. Власов — М.: ИКФ Омега-Л, 2002.

83. Красавчиков О. А. Гражданские организационно-правовые отношения / О. А. Красавчиков // Советское государство и право. — 1966. — № 10.

84. Красавчиков О. А. Организационные гражданско-правовые отношения / О. А. Красавчиков // Антология уральской цивилистики — М.: Статут, 2001.

85. Краснова М. Право громадян на екологічну інформацію: проблеми гарантій, реалізації та захисту / М. Краснова // Право України — 1997. — № 3.

86. Круглова Н. Ю. Хозяйственное право / Круглова Н. Ю. — М., 1997.

- Кучеренко І. М. Організаційно-правові форми юридичних осіб державного права: [монографія] / Кучеренко І. М. — К.: Інститут держави і права ім. В. Керського НАН України, 2004. — 328 с.
88. Лист Державного комітету України з питань регуляторної політики і підприємництва «Про порядок оформлення документів у зв'язку із припиненням участі в товаристві особи у випадку стягнення частки учасника» від 28.12.2006 № 9430 // Інформаційно-пошукова правова система «Нормативні акти України».
89. Лист Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва (витяг) «Про вихід учасника із складу товариства» від 02.04.2007 р. № 2355/02-07 // Інформаційно-пошукова правова система «Нормативні акти України».
90. Лист ДКЦПФР «Щодо обрання членів спостережної ради відповідно до чинного законодавства» від 07.05.2003 №5420-14 // Інформаційно-пошукова система «Нормативні акти України».
91. Лист Міністерства юстиції України від 31.03.2004 № Ч-87-19 (стосовно надання роз'яснення в межах компетенції щодо можливості акціонера видати довіреність на представництво своїх інтересів на загальних зборах акціонерів) // zakon1.rada.gov.ua.
92. Луць В. В. Акціонерне право: навчальний посібник / Луць В. В., Сивий Р. Б., Яворська О. С.; за заг. ред. В. В. Луця, О. Д. Крупчана. — К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. — 256 с.
93. Максименко С. Т. Гражданское право России / Максименко С. Т.; [под ред. З. И. Цыбуленко]. — М., 2000. — Ч. 1 — С. 247.
94. Маслова М. Грінмейвінг як проблема зловживання акціонерами своїми правами / М. Маслова // Правовий тиждень. Щотижнева інформаційно-правова газета — 23.10.2007 р. — № 43 (64). // Режим доступу: <http://www.legalweekly.com.ua/article/?uid=124>.
95. Матузов Н. И. Личность. Права. Демократия. Теоретические проблемы субъективного права. / Матузов Н. И. — Изд-во Саратовского ун-та, 1979.
96. Махінчук В. М. Моральні засади суспільства як один із чинників цивільного законодавства та критеріїв визначення меж здійснення особистих немайнових прав / В. М. Махінчук // Еволюція цивільного законодавства: проблеми теорії і практики: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 29–30 квітня 2004 р., Харків. — 908 с.
97. Мельник А. Проблема злоупотребления правом в корпоративных конфликтах / А. Мельник // Юридическая практика. — 2005. — № 19 (385) — (10 травня).
98. Мічурін Є. О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (загальні положення) / Мічурін Є. О. — Харків: Юрsvit, 2007. — С. 136.
99. Могилевский С. Д. Управляющая организация хозяйственного общества. Вопросы теории и практики / С. Могилевский // Гражданин и право. — 2003. — № 5.
100. Наказ № 76/69/520/146 від 23.03.99 «Про порядок розпорядження цінними паперами, вираженими у валюті України та іноземній валюті, які переходять у власність держави» // Офіційний вісник України. — 1999. — № 15. — С. 88.

101. Наказ Міністерства юстиції України «Про затвердження порядку обліку депозитних операцій у державних нотаріальних і приватних нотаріусах» від 18.02.2003 р. № 13/5 // Інформаційно-пошукова система «Нормативні акти України».

102. Напрями розвитку корпоративного права в Україні (питання теорії та практики): матер. Всеукр. наук.-практ. семін., 27 жовтня 2006 р., Івано-Франківськ: ВОНР ТА ВДВ ПЮІ ЛьвДУВС, 2006 — 127 с.
103. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / [авт. кол.: Г. Л. Знаменський, В. В. Хахулін, В. С. Щербина та ін]. — К.: Юрінком Інтер, 2004.
104. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2-х т. / [за відп. ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнецової, В. В. Луця]. — К.: Юрінком Інтер, 2005. — Т. 1 — 832 с.
105. Николаев В. Закон України «Про акціонерні товариства»: юристи вже знайшли прогалини // antiraidet.org/ucp_mod_ucp_site_arts_show_79.html.
106. Новый тлумачний словник української мови. Т. 3. / [уклад. В. Яременко, О. Сліпушко]. — К.: Аконті, 1998.
107. Новицкий И. Общее учение об обязательстве / И. Новицкий, Л. Лунц. — М.: Госюриздат, 1950.
108. Общее учение о правоотношении / Халфина Р. О. — М.: Юридическая литература, 1974.
109. Олышанченко В. І. Вихід учасника у господарських товариствах з обмеженою відповідальністю / В. І. Олышанченко // Актуальні питання цивільного та господарського права. — 2007. — №4-5 (5-6).
110. Пахомова Н. Н. Основы теории корпоративных отношений (правовой аспект) / Пахомова Н. Н. — Екб.: Налоги и финансовое право, 2004. — 208 с.
111. Первомайський О. О. Правове регулювання акціонерних відносин в період дії прикінцевих та перехідних положень Закону України «Про акціонерні товариства» // Матеріали Всеукраїнського науково-практичного семінару «Вдосконалення правового регулювання корпоративних відносин в сучасних умовах». — Івано-Франківськ, 25–26 вересня, 2009 р.
112. Перша директива Ради від 9 березня 1968 р. про координування гарантій, які вимагаються державами-членами від компаній у розумінні другого абзацу ст. 58 Договору для захисту інтересів держав-членів та інших держав з метою досягнення єдиної еквівалентності таких гарантій в усіх країнах Співтовариства // Директиви ЄС стосовно корпоративного законодавства. — К., 1998.
113. Пиголкин А. С. Общая теория права / Пиголкин А. С. — М., 1996.
114. Поєдинок В. Правові питання здійснення корпоративних прав держави. / В. Поєдинок // Українське комерційне право — 2006. — №7.
115. Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права / Покровский И. А. — М., 1998. — С. 34–35, 77.
116. Положення Національного банку України «Про порядок створення і державної реєстрації банків, відкриття їх філій, представництв, відділень» від

117. *Популярна юридична енциклопедія* / [кол. авт.: В. К. Гіжевський, І. М. Оловченко, В. С. Ковальський (кер.) та ін.] — К.: Юрінком Інтер, 2003. — 421 с.

118. *Посполітак В. В.* Передача права власності на цінні папери та прав за цінними паперами в Україні (цивільно-правові аспекти): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Посполітак В. В. — К., 2001.

119. *Постанова* Донецького апеляційного господарського суду (витяг) у справі № 0/160пд від 06.09.2006 // Інфодиск «Законодавство України».

120. *Постанова* Кабінету Міністрів України «Про порядок посвідчення заповітів і доручень, порівняваних до нотаріально посвідчених» від 15.06.1994 № 419 // zakon1.rada.gov.ua.

121. *Постанова* Кабінету Міністрів України «Про затвердження порядку накладення арешту на цінні папери» від 22.09.99 р. № 1744 // Офіційний вісник України. — 08.10.99. — № 38. — С. 57.

122. *Постанова* Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про спостережну раду» від 19 липня 1993 р. № 556 (зі змінами, внесеними згідно з Постановою Кабінету Міністрів від 15.06.94 р. № 416 (416-94-п); від 07.02.2001 р. № 114 (114-2001-п)) // Інформаційно-пошукова система «Нормативні акти України».

123. *Постанова* Кабінету Міністрів України «Про перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці» від 9.08.1993 р. № 611 // Інформаційно-пошукова правова система «Нормативні акти України».

124. *Постанова* Кабінету Міністрів України «Про управління державними корпоративними правами» від 04.11.98 р. № 1741 // Інфодиск «Законодавство України».

125. *Постанова* Львівського Апеляційного Господарського Суду від 19 квітня 2004 р. Справа №12/280.

126. *Постанова* Національного Банку України «Про затвердження інструкції про відкриття, використання та закриття рахунків у національній та іноземній валюті» від 12.11.2003 р. № 492 // Інформаційно-пошукова правова система «Нормативні акти України».

127. *Постанова* Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами корпоративних спорів» від 24.10.2008 р. № 13 // Режим доступу: zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?user=1277166.

128. *Постанова* Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами корпоративних спорів» від 24.10.2008 р. № 13 // Вісник Верховного суду України. — 2008. — № 11.

129. *Постанова* Президії Верховного Суду України від 3.03.2004 р. № 15 / Узагальнення судової практики вирішення спорів, пов'язаних із застосуванням Закону України «Про господарські товариства» у частині регулювання діяльності акціонерних товариств // Інформаційно-пошукова правова система «Нормативні акти України».

130. *Права человека. Основные международные документы: комментарии.* — М., 1989.

131. *Правове регулювання відносин у сфері випуску та обігу цінних паперів в Україні: навчальний посібник.* — Суми: ВТД «Університетська книга», 2007. — 112 с.

132. *Практика розгляду судами корпоративних спорів. Узагальнення Верховного Суду України (підготовлено суддею ВСУ О.І.Потільчак та начальником управління вивчення та узагальнення судової практики ВСУ І. В. Бейцун)* // Режим доступу: www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf.

133. *Пришти корпоративного управління ОЭСР* // Организация экономического сотрудничества и развития. — М., 2000.

134. *Приходько Н. М.* Правовые ограничения в законодательстве: проблемы теории и практики / Н. М. Приходько // Правоведение. — 1999. — № 1. — С. 241.

135. *Проект Закону України «Про акціонерні товариства»* // Зареєстрований ВР 15.02.2007 № 3177. Автор подання В. Ф. Янукович. Стан проекту: прийнятий в першому читанні 15.05.2007 р. // Режим доступу: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_p/webproc4_1?id=&pf3511=29524).

136. *Проект Закону України «Про акціонерні товариства»* від 2005 р. // Автор подання Ю. І. Єхануров / Інформаційно-пошукова система «Нормативні акти України».

137. *Публічні акціонерні товариства: імунітет проти рейдерів* // <http://www.legalweeklv.com.ua/article/?uid=678>.

138. *Рабинович П. М.* Основи загальної теорії права та держави / Рабинович П. М. — К.: Атіка, 2001.

139. *Рабинович П. М.* Права людини і громадянина у Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень) / Рабинович П. М. — Харків: Право, 1997.

140. *Рабовська С. Я.* Спадкування прав засновника (учасника) корпоративного підприємства: дис. ... канд. юрид. наук / Рабовська С. Я. — К., 2007. — С. 176.

141. *Рекомендації* президії Вишого господарського суду України «Про практику застосування законодавства у розгляді справ, що виникають з корпоративних відносин» від 28. 12. 2007 р. № 04-5/14 // www.scourt.gov.ua/clients.

142. *Рішення* ДКЦПФР «Про затвердження Положення про наглядову раду відкритого акціонерного товариства» від 8 квітня 2004 р. // Інформаційно-пошукова система «Нормативні акти України».

143. *Рішення* ДКЦПФР «Про затвердження змін до Положення про порядок реєстрації випуску акцій під час реорганізації товариств» від 01.08.2006 р. № 613 // ssmc.gov.ua.

144. *Рішення* ДКЦПФР «Щодо Концесії розкриття інформації на фондовому ринку України» від 13.07.2006 р. // ssmc.gov.ua.

145. *Рішення* ДКЦПФР «Про затвердження Положення про порядок ведення реєстрів власників іменних цінних паперів» від 17.10.2006 р. № 1000 // ssmc.gov.ua.

145. *Рішення* ДКЦПФР «Про затвердження Положення про депозитарну інформацію емітентами цінних паперів» від 17.10.2006 р. № 999 // ssmc.gov.ua.

146. *Рішення* ДКЦПФР «Про затвердження Положення про розкриття інформації емітентами цінних паперів» від 19.12.2006 р. № 1591 (Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 5 лютого 2007 р. за № 97/13364) // ssmc.gov.ua.

148. *Рішення* ДКЦПФР «Про затвердження Положення щодо підготовки аудиторських висновків, які подаються до Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку при розкритті інформації емітентами та професійними учасниками фондового ринку» від 19.12.2006 р. № 1528 (зареєстровано в Міністерстві юстиції України 23 січня 2007 р. № 53/13320) // ssmc.gov.ua.

149. *Рішення* ДКЦПФР «Про затвердження Інструктивного листа щодо подання регулярної та особливої інформації емітентами цінних паперів та інформування громадськості емітентами цінних паперів про свій фінансово-господарський стан і результати діяльності» від 20.06.2006 р. № 417 // ssmc.gov.ua.

150. *Рішення* ДКЦПФР «Про визначення інформації, яка належить до інсайдерської» від 23.01.2007 р. № 50/13317 // ssmc.gov.ua.

151. *Рішення* ДКЦПФР «Про визначення інформації, яка належить до інсайдерської» від 23.01.2007 р. № 50/13317 // ssmc.gov.ua.

152. *Рішення* ДКЦПФР «Про затвердження принципів корпоративного управління» від 25.05.04 р. № 207 // Інформаційно-пошукова система «Нормативні акти України».

153. *Рішення* ДКЦПФР «Про схвалення рекомендацій щодо проведення контролю за реєстрацією акціонерів для участі у загальних зборах акціонерних товариств представниками акціонерів, які володіють у сукупності більш як 10 відсотками голосів» від 25.05.04 р. № 207 // Інформаційно-пошукова система «Нормативні акти України».

154. *Рішення* ДКЦПФР «Про затвердження Положення про вимоги до сертифікатів цінних паперів, випущених у документарній формі» від 31.07.98 р. № 95 // Інформаційно-пошукова система «Нормативні акти України».

155. *Рішення* Конституційного Суду України від 1 грудня 2004 року № 18-рп/2004 у справі № 1-10/2004 за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) // zakon1.rada.gov.ua.

156. *Рішення* Конституційного Суду України від 11 травня 2005 року № 4-рп/2005 у справі за конституційним зверненням ЗАТ «Оболонь» та громадянина Винника В. В. про офіційне тлумачення положень... (справа про права акціонерів ЗАТ). — Справа № 1-11/2005 // zakon1.rada.gov.ua.

157. *Рогожин Н. А.* Оспаривание решений органов управления акционерных обществ / Н. А. Рогожин // Акционерное общество: вопросы корпоративного управления № 6 (13), ноябрь, 2004 г.; Постановление ФАС Московского округа от 31 декабря 2003 г. По делу № КГ-А40/10474-03 // ИПС «Консультант Плюс».

158. *Роз'яснення* Вищого арбітражного суду України «Про деякі питання вирішення спорів, пов'язаних із застосуванням Закону України «Про заставу» від

24 грудня 1999 р. № 02-5/602 // Інформаційно-пошукова правова система «Нормативні акти України».

159. *Роз'яснення* ДКЦПФР «Про порядок застосування п. «г» ст. 10 Закону України «Про господарські товариства» від 29.10.2002 р. // Інформаційно-пошукова правова система «Нормативні акти України».

160. *Роз'яснення* ДКЦПФР № 9 «Щодо порядку застосування статті 6 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» стосовно права власника арештованих акцій брати участь в управлінні товариством шляхом голосування на загальних зборах» (затверджено Рішенням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 03.07.2007 р. № 1564 (v1564312-07)) // ssmc.gov.ua.

161. *Роз'яснення* ДКЦПФР «Про порядок застосування частини четвертої статті 159 Цивільного кодексу України та статті 42 Закону України «Про господарські товариства» при вирішенні питання про правомочність рішення загальних зборів акціонерів про реорганізацію акціонерного товариства» від 06.09.2007 № 11 // ssmc.gov.ua.

162. *Роз'яснення* ДКЦПФР «Щодо порядку застосування статті 41 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» в частині надання емітентами цінних паперів особливої інформації про зміну складу посадових осіб, у разі звільнення або призначення осіб, що виконують обов'язки посадових осіб емітента тимчасово» від 09.10.2007 № 12 (Роз'яснення затверджено Рішенням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 09.10.2007 № 2036 (v1036312-07)) // ssmc.gov.ua.

163. *Роз'яснення* ДКЦПФР Про порядок застосування статей 41 та 43 Закону України «Про господарські товариства» щодо участі неповнолітніх у загальних зборах акціонерів товариства» від 10.11.99 № 23 (vd991110 vn23) // Інформаційно-пошукова система «Нормативні акти України».

164. *Роз'яснення* ДКЦПФР «Щодо передачі акціонером повноважень, які виникають з прав власності на акції» від 31.05.2001 р. № 8 // Інформаційно-пошукова система «Нормативні акти України».

165. *Розгон О. В.* Межі та обмеження права власності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Розгон О. В. — Харків, 2005.

166. *Саракун І. Б.* Впровадження Закону України «Про акціонерні товариства: проблеми «перехідного періоду» // Збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції «Методологія частного права: сучасне состояние и перспективы развития» (22–23 травня, Київ. – 2009 р.)

167. *Саракун І. Б.* Дивіденди акціонерного товариства: погляд на сучасні проблеми та перспективи їх правового врегулювання / І. Б. Саракун // Приватне право і підприємництво: зб. наук. праць. Вип. 4, 2004 р. / Редкол.: Крупчан О. Д. (гол. ред.) та ін. — К.: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва АПРН України, 2005. — 190 с.

168. *Свердловський Г. А.* Структура гражданско-правового организационного обязательства по заключению планового договора поставки / Г. А. Свердловский // Гражданские правоотношения и их структурные особенности: сб. науч. тр. — Свердловск, 1975. — Вып. 39.

166. *Іванова І. А.* Правовий режим майна акціонерних товариств за участю держави. Матеріали Всеукраїнського науково-практичного семінару «Актуальні питання правового регулювання корпоративних відносин в сучасних умовах». Івано-Франківськ, 25-26 вересня.

170. *Семенов А. С.* Право на дивиденди / А. С. Семенов // Акционерное общество: вопросы корпоративного управления. — 2004. — № 2.

171. *Синенко А. Ю.* Эмиссия корпоративных ценных бумаг: правовое регулирование, теория и практика / Синенко А. Ю. — М.: Статут, 2002.

172. *Синюкова Т. В.* Юридические гарантии реализации прав и обязанностей советских граждан (вопросы теории): автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Т. В. Синюкова — Свердловск, 1986.

173. *Сиренко В. Ф.* Проблема интереса в государственном управлении / Сиренко В. Ф. — К.: Наукова думка, 1980.

174. *Словарь иностранных слов.* — М.: Сирин, 1996.

175. *Соботник В. В.* Особливості розгляду корпоративних спорів у господарському процесі, пов'язаних із виходом учасника із товариства / В. В. Соботник // Актуальні питання цивільного та господарського права (науково-практичний журнал). — 2007. — № 4-5 (5-6).

176. *Спасибо-Фатеева І. В.* Акціонерні товариства: корпоративні правовідносини. / Спасибо-Фатеева І. В. — Х.: 1998. — С. 192.

177. *Спасибо-Фатеева І. В.* Проблеми права участі в товаристві / І. В. Спасибо-Фатеева // Юридична газета. — 2005. — № 8.

178. *Спасибо-Фатеева І. В.* Сто проблем зі ст.100 ЦК / І. В. Спасибо-Фатеева // Юридична газета. — 2004. — № 10.

179. *Спасибо-Фатеева І. В.* Цивільно-правові проблеми акціонерних правовідносин: дис. ... доктора юрид. наук / Спасибо-Фатеева І. В. — Харків, 2000.

180. *Степанов Д. И.* Правопреемство при реорганизации в форме выделения / Д. И. Степанов // Вестник Высшего арбитражного суда РФ. — 2002. — № 8.

181. *Степанов П. В.* Корпоративные отношения в коммерческих организациях как составная часть предмета гражданского права: автореф. дис. на соиск. ученой степени канд. юрид. наук. — 1999.

182. *Стефанчук М. О.* Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / М. О. Стефанчук.

183. *Суханов Е. О.* Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации, части первой (постатейный) / Суханов Е. О.; [отв. ред. О. Н. Садилов]. — М.: ЮРИНФОРМ-ЦЕНТР, 1996. — С. 163.

184. *Теньков С.* Коментар судової практики вирішення корпоративних конфліктів / С. Теньков // Бюлетень законодавства і судової практики. — К.: Юрінком Інтер — 2005. — № 12.

185. *Теньков С.* Коментар судової практики вирішення корпоративних конфліктів / С. Теньков // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. — Юрінком Інтер, 2005. — № 12.

186. *Указ Президента «Про заходи щодо розвитку корпоративних відносин в акціонерних товариствах»* від 21 березня 2002 р. № 100/2002 // Урядовий кур'єр. — 2002. — № 79 (25 квітня).

187. *Філософія: навчальний посібник.* — К.: Вікар, 1997. — 438 с.

188. *Фоліна К.* Імунітет проти рейдерів: закон-компроміс // Правовий тиждень 07.10.2008 р. <http://www.agroconf.org>.

189. *Цивільне право України: академічний курс: підручник у 2-х т. / [заг. ред. Я. М. Шевченко].* — К.: Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2004. — Т. 1. Загальна частина. — 520 с.

190. *Цивільне право України: підручник у 2-х кн. / [О. В. Дзера (керівник авт. кол.), Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін.; за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової].* — К.: Юрінком Інтер, 2002. — Кн. 1. — 720 с.

191. *Цивільне право України: підручник у 3-х т. / [за ред. Є. О. Харитонової; А. І. Дришлюка].* — Одеса: Юридична література. — 2005. — Кн. 1.

192. *Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 345-IV // Відомості Верховної Ради України.* — 2003. — № 40—44. — Ст. 356.

193. *Цивільний кодекс України: коментар. Видання друге зі змінами станом на 15 січня 2004 р.* — Х.: ТОВ «Одіссей», 2004. — 856 с.

194. *Цивільний кодекс УРСР від 18.07.63 р. № 1540-VI. // Втратив чинність — zakon1.rada.gov.ua*

195. *Швиденко О. С.* Акція як об'єкт права власності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03 / О. С. Швиденко. — К., 2006. — С. 4.

196. *Щербина В. С.* Правова природа корпоративних відносин / В. С. Щербина // Українське комерційне право. — 2006. — № 7.

197. *Щербина О. В.* Правове становище акціонерів за законодавством України / Щербина О. В. — К.: Юрінком Інтер, 2001. — 160 с.

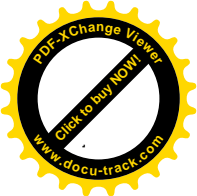
198. *Ямпольська Ц. Я.* О субъективных правах советских граждан и их гарантиях / Ямпольська Ц. Я. // Вопросы советского государственного права — М.: Изд-во Акад. Наук СССР, 1959.

199. *Ямпольський С.* Як жити з новим Законом «Про акціонерні товариства» // ertravda.com.ua.

200. *Яроцький В. Л.* Проблеми захисту корпоративних прав, посвідчених акціями, у сфері їх обороту / В. Л. Яроцький // Правовий тиждень. — 2007. — № 46 (67) 13 листопада. — Режим доступу: <http://www.legalweeklv.com.ua/article/?uid=138>.

201. *Яроцький В. Л.* Цивільно-правові засоби забезпечення оборотоздатності корпоративних прав (коментар чинного законодавства, огляд судової практики та аналіз доктрини) // <http://www.yurayintel.com.ua/2007/4-5/article08/>.

202. *Яроцький В. Л.* Цінні папери в механізмі правового регулювання майнових відносин (основи інструментальної концепції): монографія / Яроцький В. Л. — Харків: Право, 2006. — 544 с.

Наукове видання

Саракун Ірина Богданівна

**Здійснення корпоративних прав
учасниками (засновниками)
господарських товариств
(цивільно-правовий аспект)**

Монографія

Редактор – Шадріна А. М.

Комп'ютерна верстка – Попович Т. Г.

Комп'ютерна правка – Бесарабчик В. О., Корнієнко Ю. І.

Дизайн обкладинки Максименко С. В.

Підписано до друку 03.12.2009 р. Формат 60*84/16

Гарн. Times New Roman Обл.-вид.арк 9,6 Зам №09-010/9-209

Офс. друк. Папір офс. № 1 Тираж 300 прим.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції,
серія ДК № 2233 від 05. 07. 2005

Віддруковано у ТОВ «Друкарня «Бізнесполіграф»
02094, Україна, м. Київ, вул. Віскозна, 8

